

Aleksandar Sekulović
REHABILITACIJA DRAŽE MIHAILOVIĆA
POLITIČKO NASILJE NAD ISTINOM I PRAVOM

Recenzije

Prof. dr Vesna Rakić Vodinelić

Prof. dr Dubravka Stojanović

Urednik

Nebojša Dragosavac

Aleksandar Sekulović

REHABILITACIJA DRAŽE MIHAILOVIĆA

POLITIČKO NASILJE NAD ISTINOM I PRAVOM

S A V E Z A N T I F A Š I S T A S R B I J E
M O S T A R T
BEOGRAD-ZEMUN 2016.

© Sva prava pridržana.
Ova je knjiga zaštićena autorskim pravima i ne sme se ni delimično
reprodukovati u štampanom i elektronskom obliku i na bilo koji način,
u dramskom, filmskom ili televizijskom obliku
bez pismenog dopuštenja vlasnika autorskih prava i izdavača

PREDGOVOR

Predmet ovoga rada jeste analiza materijalno-pravnih i procesno-pravnih aspekata rehabilitacije Dragoljuba Draže Mihailovića a naročito rešenja Višeg suda u Beogradu od 14. maja 2015. godine kojim je postupak njegove rehabilitacije definitivno okončan. Tim rešenjem poništena je presuda Vojnog veća Vrhovnog suda FNRJ od 15. jula 1946. godine, što je otvorilo čitav niz pravnih pitanja o osnovanosti takvog postupka i osnovanosti presude iz 1946. godine, na koja je neophodno dati jasan odgovor.*

Međutim, rehabilitacija Mihailovića i njegovog četničkog pokreta ne mogu se posmatrati kao čin sam za sebe, tj. isključivo kao pravno pitanje koje ne stoji ni u kakvoj vezi sa širim društvenim i političkim kretanjima u Srbiji. Naprotiv, fenomen četničkog pokreta je proizvod srpske istorije, barem one između dva svetska rata, a naročito svega onoga što se događalo tokom Drugog svetskog rata, u prvim godinama posle njega i u periodu koji teče od rušenja socijalizma u Jugoslaviji i same Jugoslavije kao države (1991) do danas. Zato će i taj širi društveni kontekst biti razmotren u ovom radu, naravno samo onoliko koliko je to objektivno moguće u jednom radu koji se prvenstveno bavi pravnim pitanjima rehabilitacije.

Ukazivanje na širi društveni kontekst i na nastanak i delovanje četničkog pokreta, kao i na osnovne teze koje su sledbenici tog pokreta iznosili u procesu revidiranja istorije Drugog svetskog rata, neophodno je iz još jednog razloga. Kao što će se u daljem tekstu videti, Viši sud u Beogradu se bavio isključivo proceduralnim aspektom suđenja i to samo za Dražu i to prvenstveno na osnovu njegovog ispitivanja na glavnom pretresu od 10. do 16. juna. Osim što se uopšte nije bavio time šta je Draža radio tokom Drugog svetskog rata i što se nije, kako sam tvrdi, upuštao u meritum stvari, Viši sud u Beogradu se takođe nije bavio suđenjem u celini, nije se ni jednom rečju osvrnuo na optužnicu javnog tužioca i na ono što je u njoj izneto, nije uzeo u obzir da je, zajedno sa Dražom, optuženo još 23 lica, da je na suđenju izvršeno suočavanje

* Integrali tekst rešenja Višeg suda u Beogradu Reh.br. 69/10 od 14. maja 2015. dostupan je na sledećem linku: <http://www.generalmihailovich.com/search?updated-max=2015-07-29T09:21:00-05:00&max-results=200&start=58&by-date=false>

između Draže i nekih drugih saoptuženih, da su u dokaznom postupku saslušana 77 svedoka (među kojima predsednik emigrantske vlade Dušan Simović i ministri Milan Grol i Miloš Trifunović), da je javni tužilac podneo veliki broj pismenih dokaza, da su branioci svih optuženih imali svoje završne reči i da su završne reči imali i svi optuženi koji su prisustvovali suđenju, da je suđenje bilo javno i da je vršen direktan radio prenos, da je tok suđenja simultano preveden na engleski, francuski i ruski, da je suđenje pratilo oko 100 akreditovanih novinara od čega 60 iz inostranstva itd. Dakle, sve ove okolnosti bile su veoma važne za davanje ocene o karakteru suđenja Draži jer se samo iz analize celine nekog događaja može dati meritoran sud o njemu. Međutim, ništa od svega ovoga za Viši sud u Beogradu nije bilo značajno i interesantno i on se ograničio na samo jedan i to, po pravilu, drugorazredni aspekt suđenja, usled čega je njegova ocena apriori defektna. A činjenica da se Viši sud nije bavio meritumom stvari, iako se nije uzdržavao da i o tome izriče ocene, čini njegovo rešenje proizvoljnim i pravno dubioznim.

Ono što treba pomenuti u uvodu jeste da su rehabilitacija četničkog pokreta i samog Mihailovića bili predmet brojnih javnih reagovanja, stručnih rasprava i političkih ocena u kojima se o tim pitanjima govorilo kako afirmativno tako i kritički. Imajući u vidu da se ta pitanja odnose na period postojanja Jugoslavije, bilo je legitimno što su se o njima izjasnili različiti faktori i iz drugih delova nekadašnje zajedničke države. Naravno, sva ta reagovanja nije bilo moguće ovde ni pobrojati, iako će neka najznačajnija biti pomenuta kroz navođenje korišćene literature. Jedan manji deo kritičkih reagovanja sadržan je u knjizi „Ne rehabilitaciji“ koju je Savez antifašista Srbije objavio 2013. godine. Generalno, može se reći da su u Srbiji, odnosno u srpskom nacionalnom korpusu, dominirala, ili su pak imala veći publicitet, pozitivna reagovanja, tj reagovanja u prilog rehabilitacije, dok su sva reagovanja iz bivših republika Jugoslavije, tačnije kod drugih naroda nekadašnje Jugoslavije, bila vrlo negativna. Otuda se može reći da je pitanje rehabilitacije četnika i njihovog komandanta Draže Mihailovića unelo novi razdor u odnose Srbije sa bivšim jugoslovenskim republikama i to u situaciji kada još traju činoci koji su doveli do raspada Jugoslavije, ratova i ratnih zločina. S tog stanovišta se ovo pitanje može negativno oceniti jer je usporilo procese obnove poverenja i regionalne saradnje.

Sličan efekat rehabilitacija četništva i Mihailovića imala je i u Srbiji. Činilo se da je u periodu do 1990. godine pitanje podela u Srbiji na četnike i partizane i na to ko je šta radio za vreme Drugog svetskog rata bilo definitivno skinuto sa dnevnog reda društvenih debata. Ali od trenutka kada su preživeli četnici i njihovi sledbenici postavili zahtev za drugačijim vrednovanjem uloge četnika i partizana tokom Drugog svetskog rata, te podele i polemike ponovo su oživele. Pokazalo se da teza zastupnika ravnogorskih ideja da će pozitivno vrednovanje

četničkog pokreta i njihovog vođe omogućiti da se prevaziđu podele u srpskom narodu i da će to dovesti do tzv. „nacionalnog pomirenja“, jednostavno nije bila tačna. Naime, ispostavilo se da između četnika i partizana nisu postojale, a i danas ne postoje, samo striktno ideološke i političke razlike. Treba imati u vidu da se takve razlike u srpskom nacionalnom korpusu inače brzo zaboravljaju i lako prevazilaze, bilo u ime nacionalnog jedinstva bilo u ime nekih običnih materijalnih i drugih interesa. To se, na primer, dogodilo u ratovima 90-ih u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini kada su se na srpskoj strani zajedno našli kako oni koji su se javno deklarirali kao strastveni sledbenici i nastavljajući ideja četničkog pokreta, tako i oni koji su sebe definisali kao „levičare i patriote“, pa čak i kao komuniste, uglavnom bivše. Ta vrsta „nacionalnog pomirenja“, u kojoj su neki sledbenici partizanskih ideja u stvari prešli na pozicije srpskog nacionalizma a zadržali formalna levičarska opredeljenja kako bi sačuvali deo svog biračkog tela, nije izdržala probu vremena. Sa rehabilitacijom Draže Mihailovića ovo koketiranje sa srpskim nacionalizmom i formalna osuda rehabilitacije, dok se istovremeno ostaje u političkoj koaliciji sa zagovornicima rehabilitacije, postali su providni. Između četničkog i partizanskog pokreta postoje suštinske razlike u samom njihovom društvenom biću koje se ne mogu prevazići nekim formalnim odlukama ili apelima da je bilo „dosta srpskih podela“, kojima se u stvari cilja ka tome da celo srpsko društvo prihvati ideje četničkog pokreta i na toj osnovi ostvari jedinstvo i jednoulje. Naravno, takav politikantski pristup ozbiljnim problemima društva ne može dovesti do njihovog rešavanja, što je pokazala i odluka o rehabilitaciji Draže Mihailovića nakon koje su društvene suprotnosti i podele izbile novom žestinom i još više obesmislile tezu o „nacionalnom pomirenju“.

Treba reći i to da knjiga koju predajemo čitaocima nije istorijskog karaktera, iako u njoj ima dosta osvrtu na istorijska zbivanja. Mlađi čitaoci, kojima je ova knjiga prvenstveno namenjena i koji žele da se detaljnije upoznaju sa istorijom Drugog svetskog rata na tlu Jugoslavije, delovanjem četnika Draže Mihailovića i njihovim odnosom sa partizanskim pokretom, treba da imaju u vidu da o tome postoji neiscrpa literatura. Objavljeno je na stotine knjiga, zbornika i članaka, počev od ozbiljnih naučnih radova i historiografskih istraživanja, do publicističkih osvrtu a i ogleda kako ravnogorske tako i partizanske provenijencije. Postoji i ogroman broj memoara i sećanja učesnika i sa jedne i sa druge strane, zatim građa sa brojnih naučnih konferencija i simpozijuma održanih posle Drugog svetskog rata, a da se i ne pominje arhivska i bibliotečka građa ne samo u Srbiji već i u svim evropskim zemljama i u SAD. Zbog toga bi čak i ambicija da se sve to pobroji, daleko prevazilazila mogućnosti i namenu ovoga rada. Naravno, čitalac treba da ima u vidu da je to bilo i područje ideološko-propagandnog rata i da je objavljeno, naročito poslednjih godina,

mnoštvo pamfleta i „otkrića“ bez ikakve vrednosti, prema kojima treba zauzeti stav kakav i zaslužuju. Autor se trudio da iz istoriografije koristi samo ono što je notorno i samo u meri koja je neophodna za objašnjenje veze između delovanja četničkog pokreta tokom Drugog svetskog rata i njegove današnje rehabilitacije. Naime, autor smatra da je, upravo sa stanovišta prava, nemoguće razgovarati o rehabilitaciji četničkog pokreta i njegovog vođe Drgoljuba Mihailovića ako se prethodno ne razjasni pitanje da li su oni odgovorni za ratne zločine i za saradnju sa okupatorom. Stoga je autor nastojao da ukaže i na ta pitanja, tj. na meritum stvari, pri čemu su osnov za iznete stavove bila dokumenta i činjenice čija vrednost, izuzimajući pamfletističke ispade, nije nikada ozbiljno osporena. To se pre svega odnosi na rad Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača koja je prikupila na hiljade dokumenata o tim zločinima. Ovde je korišćena prva knjiga pod naslovom „Dokumenta o izdajstvu Draže Mihailovića“, Beograd 1945, koja će u tekstu biti citirana kao (Dokumenta, str...). To se takođe odnosi i na suđenje Draži Mihailoviću i ostalim optuženima, tj. na deo stenografskih beležaka sa tog suđenja objavljen u knjizi „Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom“ u izdanju Saveza novinara Jugoslavije, Beograd 1946. Najveći broj citata u ovom tekstu biće iz te druge knjige, osim kada je izvor izričito naveden, pri čemu će se dati samo broj strane (str...). Čitaocu posebno skrećemo pažnju na to da su u toj knjizi objavljene i optužnica i presuda koje na sažet način prikazuju delovanje Draže i ostalih optuženih tokom Drugog svetskog rata. Što se tiče citata iz Rešenja Višeg suda oni će biti označeni sa RVS i brojem strane.

Ono što u ovoj knjizi nedostaje, a što bi bilo veoma korisno za pravilnu ocenu rehabilitacije Draže Mihailovića, jeste uporedna analiza prakse pojedinih evropskih zemalja, njihovog posleratnog odnosa prema kvislinzima i saradnicima okupatora i načina na koje su se one odnosile prema pitanju rehabilitacije. Zbog karaktera ovog rada ta tema je izostavljena ali se o njoj mogu naći korisne informacije u radovima nekih naših autora (Rakić-Vodinelić, 2012, Milošević, 2013) i u literaturi navedenoj u tim radovima.

Što se tiče metoda koji je primenjen, on je, kao i obično, proizašao iz cilja ove knjige. A cilj je bio da se analizira osnovanost odluke Višeg suda u Beogradu o poništaju presude Vrhovnog suda FNRJ iz 1946. godine. Kao što će se kasnije videti, Viši sud u Beogradu je tu presudu poništio jer je stao na stanovište da je ona doneta „iz političkih i ideoloških razloga“ te da suđenje iz 1946. nije bilo „fer i korektno“, a sve to je Viši sud iscrpno obrazložio u svom rešenju citirajući neke izvode iz stenografskih beležaka koji se odnose na saslušanje Draže. Kod takvog stanja stvari, istina o tome kakvo je bilo suđenje Draži i da li je Viši sud u pravu mogla je da se utvrdi samo paralelnom analizom svakog pojedinog navoda iz rešenja Višeg suda i onoga što piše u integralnom

tekstu stenografskih beležaka sa suđenja Draži, bez selektivnog pristupa koji je primenio Viši sud. A neki od navoda Višeg suda, naročito oni koji se tiču pitanja i dokaza koji nisu neposredno izvedeni na suđenju Draži (na pr., izostanak saslušanja nekih svedoka), analizirana su sa stanovišta standardne pravne logike i važećih principa krivičnog procesnog prava.

Konačno, autor ne može a da se ne zapita kakva je društvena svrha ove knjige. Naime, sve ono što su današnji sledbenici Draže Mihailovića rekli u prilog njegove rehabilitacije, kao i rehabilitacije četništva uopšte, pobijeno je više puta istorijskim, pravnim, političkim i svim drugim argumentima. Uprkos tome vladajuća vrhuška Srbije izvršila je rehabilitaciju i četnika i njihovog komandanta, ne obazirući se ni na kakve argumente i dokaze, ne reagujući ni na kakva moralna i razumska upozorenja. Sve se to od vladajućí vrh Srbije odbijalo kao od gumenog zida i on je svojom arogancijom i bahatošću pokazao da je suštinski nesposoban da sasluša drugo mišljenje, čime je izgubio svaki demokratski legitimitet. Prema tome, ukazivanje na razne falsifikate, poluistine ili očigledne izmišljotine putem kojih je izvršena rehabilitacija Draže Mihailovića, neće imati nikakvog efekta kod onih političkih snaga koje trenutno upravljaju Srbijom. Ali, ova knjiga nije ni pisana sa tom namerom već sa namerom da doprinese suzbijanju hegemonije koju srpski nacionalizam i njegovo vojno krilo četnički pokret imaju danas u srpskom društvu. Ta hegemonija je toliko moćna da je zagospodarila i sudovima, iako su to organi koje ne bi smelo da interesuje ništa drugo osim činjenica i istine.

PRVI DEO

SRPSKI NACIONALIZAM I ČETNIŠTVO DRAŽE MIHAILOVIĆA

Svi oni koji su se bavili četničkim pokretom Dragoljuba Draže Mihailovića saglasni su u tome da su inicijatori i glavni akteri tog pokreta duhovno formirani u periodu pre Drugog svetskog rata te da su na političku i vojnu orijentaciju pokreta presudno uticale društvene prilike iz predratnog doba, odnosno ukupno stanje u Jugoslaviji i Srbiji toga vremena. Ne radi se ovde o vezi sa tradicijom četničkog ratovanja i sa predratnom četničkom organizacijom jer je tu ulogu prisvojio za sebe vojvoda Kosta Pećanac, a između njega i Draže razvilo se konkurentsko nadmetanje, pa zatim i veoma oštar sukob. Ovde je reč o ukupnim društvenim odnosima, o kulturnoj i duhovnoj klimi i o vladajućem sistemu vrednosti koji su u srpskom društvu formirani još u periodu pre Prvog svetskog rata. A notorno je da je nakon tog rata i stvaranja Jugoslavije srpska elita ne samo ostvarila vodeću ulogu i „srpsku hegemoniju“ u svim društvenim poslovima već je i smatrala da joj takva uloga u novoj državi s pravom pripada, što je posebno važno naglasiti s obzirom na karakter četničkog pokreta Dragoljuba Mihailovića. U tom pokretu sve komandne pozicije zauzimali su Srbi i on je u stvarnosti bio srpski pokret. Četnici nisu nikada propuštali da naglase taj svoj etnički identitet na kome su gradili i svoje neprijateljstvo prema partizanima za koje su tvrdili da u njima dominiraju stranci, tj. oni koji nisu Srbi. Zapravo, ne samo što su četnici sebe nazivali „nacionalistima“ nego su ih tako nazivali i oni koji su sa strane opisivali stanje u Jugoslaviji i koji su njihov izraženi nacionalizam uzimali za glavnu karakteristiku tog pokreta.

Zbog svega ovoga i da bi se bolje razumele osnovne karakteristike četničkog pokreta Draže Mihailovića neophodno je ukratko se osvrnuti na neka dominantna obeležja srpskog društva u periodu između dva svetska rata, a i ranije, među koje bi se, sa stanovišta ove analize, mogla pomenuti sledeća.

Srpska hegemonija

Hegemonija srpskog nacionalizma u predratnom društvu i opsednutost tzv. srpskim nacionalnim pitanjem predstavljaju nasleđe predratne dominacije ideje o ujedinjenju svih Srba u jednu državu, s tim što je to sada poprimilo novu dimenziju i od romantičarskog zanosa pretvorilo se u političku ozloje-

đenost i netolerantnost, odnosno u nezadovoljstvo time kako je u Jugoslaviji rešen položaj srpskog naroda. Činjenica je da su svi narodi u Jugoslaviji bili nezadovoljni svojim položajem, kako iz socijalnih tako i iz nacionalnih razloga. Međutim, što se tiče nacionalnog pitanja srpski narod je imao najmanje razloga za nezadovoljstvo. Danas je svakome jasno da je Jugoslavija bila najbolja solucija upravo sa stanovišta rešavanja srpskog nacionalnog pitanja. U međuratnom periodu Srbi su kao nacija dominirali u svakom pogledu, pre svega preko monarhije Karađorđević koja je praktično držala svu vlast u svojim rukama. Osim toga, sve centralne institucije vlasti nalazile su se u Srbiji, tj. u Beogradu, u njima najveći broj zaposlenih bili su Srbi, naročito na rukovodećim mestima, dok su u vojsci kao glavnoj političkoj i društvenoj snazi Srbi apsolutno dominirali. „Svi ministri vojske između dva rata, svi načelnici generalštaba, svi komandanti pojedinih rodova vojske, izuzev mornarice, svi komandanti armijskih oblasti“ bili su Srbi (Marjanović, 27). Jednom rečju „vođe stare srpske države postale su dominantne političke figure u novoj jugoslavenskoj državi, koju je nova vlast u biti tretirala kao proširenu Srbiju“ (Tomašević, 22). Uprkos svemu tome srpski nacionalizam je od samog stvaranja nove države počeo da širi nezadovoljstvo zbog navodno „neravnopravnog“ položaja Srbije u Jugoslaviji, odnosno zbog toga što su, tobože, Slovenci i Hrvati bolje prošli u novoj državi nego Srbi. Vremenom je, a naročito u Srpskom kulturnom klubu osnovanom 1937. godine, to nezadovoljstvo postajalo sve veće i vodilo do opšteg prihvatanja tvrdnje da je 1918. učinjena velika greška stvaranjem Jugoslavije i udruživanjem sa Slovencima i Hrvatima te da je bilo daleko bolje da je tada „zaokružen“ i „omeđen“ srpski nacionalni prostor i da je stvorena „homogena“ ili „Velika Srbija“ u koju bi pored Srbije ušle i sve „srpske“ zemlje, tj. sve osim Slovenije i malog dela Hrvatske.

Ova vrlo prosta teza bila je veoma primamljiva i imala je veliki broj pristalica. Ona je istovremeno nudila i objašnjenje, tj. *utehu* za sve društvene probleme i nadu da će svi ti problemi automatski nestati čim bude bila stvorena država u kojoj će živeti samo srpski narod. Sa izbijanjem Drugog svetskog rata i raspadom Srpskog kulturnog kluba njegove koncepcije o srpskom nacionalnom pitanju bivaju preuzete od strane Draže Mihailovića kome su se ubrzo pridružila i tri istaknuta člana Srpskog kulturnog kluba – Dragiša Vasić, Mladen Žujović i Stevan Moljević. Upravo je ovaj poslednji autor četničkog nacionalnog programa urađenog 30. juna 1941. u Nikšiću pod nazivom „O granicama, društvenom uređenju i spoljnoj politici ‘Velike Srbije’ u obnovljenoj Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata“. Misao vodilja ovog programa bila je stvaranje homogene Srbije „koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome žive Srbi“. A u cilju stvaranja što čistijeg srpskog etničkog prostora bilo je planirano iseljavanje i preseljavanje stanovništva, pre svega Hrvata u onaj deo Hrvatske koji bi pripao Hrvatima i Muslimana u Tursku ili Albaniju.

Posle tog Moljevićevog projekta „sledile su“¹ Instrukcije Draže Mihailovića četničkim komandantima majoru Đorđu Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću u kojima se, pored ostalog, naređuje:

„Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata“, što je praktično značilo čišćenje tzv. „srpskih zemalja“ od svih onih koji nisu Srbi.”

Ravnogorski pokret, odnosno četnici Draže Mihailovića predano su, tokom čitavog Drugog svetskog rata, radili na realizaciji ovih Dražinih Instrukcija i na stvaranju „homogene“ srpske teritorije, u kom cilju su počinjeni nebrojeni ratni zločini pre svega prema Muslimanima i Hrvatima, ali i prema Srbima koji su bili „nesavesni“ i koji se nisu slagali sa takvom politikom. Iz presude Draži Mihailoviću 1946. godine citiraćemo samo neke od zločina koje su četnici počinili prema Muslimanima i Hrvatima, uglavnom prema civilnom stanovništvu:

„U decembru 1941 godine i tokom januara 1942 godine četnici su poklali preko 2000 muslimana, ljudi, žena i dece, iz okoline Foče, Goražda i Čajniča. Klanja su vršili na mostovima na Drini u Foči i Goraždu;

Avgusta 1942 godine Mihailovićeви četnici pod komandom Petra Baćovića prilikom zauzeća Foče zaklali su u Foči i u selima koja se skupa nazivaju Bukovica oko 1000 lica muslimanske veroispovesti, među kojima je bilo oko 300 žena, dece i staraca;

Avgusta 1942 godine na terenu oko Ustikoline i Jahorine (Istočna Bosna) Mihailovićeви četnici pod komandom majora Zaharije Ostojića i Petra Baćovića zaklali su oko 2500 lica muslimanske veroispovesti, a sela popalili;

Septembra 1942 godine četnici Petra Baćovića ubili su u Makarskoj oko 900 Hrvata, nekoliko katoličkih sveštenika žive odrali i 17 sela zapalili;

Oktobra 1942 godine četnici Petra Baćovića ubili su u okolini Prozora zajedno sa Italijanima kojima je komandovao poručnik Viđak oko 2500 Muslimana i Hrvata, među kojima je bilo žena, dece i staraca, a veliki broj sela popalili;

U oktobru 1942 godine četnici Petra Baćovića ubili su u selu Gat, Niklice i Čišlu u Dalmaciji zajedno sa Italijanima 109 Hrvata kao simpatizere narodnooslobodilačkog pokreta;

U jesen 1942 godine u Drežnici (Hercegovina) četnici iz okoline Gacka pri pohodu na Prozor zaklali su oko 100 lica muslimanske veroispovesti;

¹ Tako kažu Milan Vesović i Kosta Nikolić u knjizi *Ujedinjene srpske zemlje*, izd. Vreme knjige, Beograd 1990, str.46.

Januara 1943 godine četnici Pavla Đurišića ubili su u srezu bjelopoljskom oko 400 muškaraca i oko 1000 žena i dece muslimanske veroispovesti;

U februaru 1943 godine četnici pod komandom Zaharije Ostojića, Petra Baćovića, Pavla Đurišića, Voje Lukačevića, Vuka Kalaitovića i drugih, u srezovima pljevaljskom, čajničkom i fočanskom zaklali su 1200 muškaraca i 8000 staraca, žena i dece i opljačkali pa potom zapalili oko 2000 domova.“

Iz ovog popisa četničkih pokolja i ratnih zločina, iz kojeg su izostavljeni oni počinjeni prema srpskom stanovništvu ili prema ranjenim i zarobljenim partizanima (kao kada su maja 1944 u Semberiji otkrili partizanske bolnice i ubili oko 300 teških ranjenika), jasno se vidi da su oni direktna posledica proklamovane četničke politike o rešavanju srpskog nacionalnog pitanja putem etničkog čišćenja i stvaranja „Velike Srbije“. Međutim, upravo u tom pogledu, kao i u pogledu saradnje sa okupatorom, o čemu će kasnije biti reči, četnici i sam Draža Mihailović našli su se u protivrečnoj situaciji. Naime, kod njih je ideja stvaranja čisto srpske države i potpunog razgraničenja sa Hrvatima i Slovencima definitivno odnela pobedu nad idejom o nekom južnoslovenskom zajedništvu kakva je bila Jugoslavija. Ali, to opredeljenje se suočilo sa jednim velikim problemom jer je njihov pokret, kao monarhistički i buržoaski, sledio politiku i instrukcije kraljevske emigrantske vlade u Londonu koja je u emigraciju otišla i tamo figurirala čitavo vreme rata kao vlada Jugoslavije a ne kao vlada Srbije. Ukoliko bi se ta vlada opredelila za stvaranje srpske države ona bi automatski prestala da bude jugoslovenska, iz nje bi odmah izašli svi ministri Hrvati i Slovenci, a postavilo bi se i pitanje kako bi saveznici gledali na taj čin. Sasvim je izvesno da oni u tom trenutku, zaokupljeni borbom protiv fašizma, ne bi blagonaklono gledali na pretvaranje Jugoslavije u „Veliku Srbiju“ i vrlo verovatno ta nova država ne bi dobila međunarodno priznanje, čime bi joj bila uskraćena i obilna pomoć koju su joj do tada pružali saveznici.

U toj situaciji srpski nacionalizam i četnici našli su se pred potrebom da izmisle neko „solomonsko“ rešenje, nešto što će zadovoljiti i jednu i drugu stranu, odnosno rešenje koje će omogućiti da se u praksi energično nastavi aktivnost na stvaranju srpske države, a istovremeno da se formalno prikaže kako je ta aktivnost usmerena na očuvanje Jugoslavije. To „solomonsko“ rešenje bila je formula o stvaranju „Velike Srbije“ u okviru „Velike Jugoslavije“ u kojoj bi ta Jugoslavija bila faktički „produžena“ Srbija i sredstvo za ostvarivanje srpske hegemonije.² Usput da kažemo da se pred istom dilemom – kako borbu za Ve-

² „Svoju istorijsku misiju Srbi mogu ispuniti ako budu okupljeni u jedinstvenoj Srbiji i u okviru Jugoslavije, koju će 'zadahnuti svojim duhom i dati joj svoj pečat. Srbi moraju imati hegemoniju na Balkanu, a da imaju hegemoniju na Balkanu, moraju prethodno imati hegemoniju u Jugoslaviji““. Prema: Milan Vesović, Kosta Nikolić, op.cit., str.43.

liku Srbiju prikazati kao borbu za Jugoslaviju – srpski nacionalizam našao i 1990-92, pa je rešenje nađeno u tome što je provizornoj zajednici Srbije i Crne Gore veštački nadenuto ime „Jugoslavija“ sa nadom da će se ona proširiti teritorijama na čijem se ratnom osvajanju tada radilo i zatim uzeti svoje pravo ime „Velika Srbija“.

Ovo svojstvo srpskog nacionalizma da stvarno radi na jednom rešenju a formalno na sasvim drugom, odnosno da javno priča jedno a tajno radi suprotno od toga i da na taj način zavarava i svoje protivnike i saveznike dovedeno je do vrhunca u četničkom pokretu Draže Mihailovića. Kao čovek koji se čitavog života bavio obaveštajnim poslovima, intrigama, podvalama i podmetanjima koji su sastavni deo tog posla, on je čitavu taktiku pokreta zasnovao na toj veštini i na težnji da se u Jugoslaviji i svetu prikaže kao borac protiv okupatora a da potajno razvija različite vidove saradnje sa njim u zajedničkoj borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

Otuđenje javne vlasti

Drugo bitno obeležje srpskog društva u periodu između dva svetska rata bilo je totalno otuđenje javne vlasti koja je svoj legitimitet zasnivala isključivo na vojnim uspesima u Prvom svetskom ratu i koja je time pravdala svoju pretenziju da se ponaša arbitrerno i samovoljno i da o tome nikome ne polaže računa. U srpskom društvu se i inače javna vlast nije shvatala kao služenje opštim interesima već kao pravo i sredstvo za zadovoljavanje privatnih interesa. U Srbiji je do Prvog svetskog rata dominiralo feudalno shvatanje države po kome ne postoji razlika između državne vlasti i vlasti feudalnog vladara, pa su stoga srpski vladari državu smatrali, kako kaže jedan savremenik, za svoju svojinu a državne službenike za svoje slugu (Stojanović Ljub., 29). U skladu sa tim je i svaki državni službenik nastojao da javna ovlašćenja koja su mu poverena iskoristi pre svega za zadovoljavanje sopstvenih interesa. U zloupotrebi vlasti, koja je išla od vrha do dna države, naročito su se isticali lokalni moćnici, pa je tako njihova vlast za narod često bila nepodnošljivija od prethodne turske vlasti. Položaj državnih službenika u odnosu na narod bio je tako nedodirljiv da „čak ni grube povrede službenih dužnosti, kao pronevera, korupcija ili primena ponižavajućeg kažnjavanja batinanjem bez sudske presude, nisu za sobom povlačili nikakve ili srazmerno blage posledice“ (Zundhausen, 87).

Ovo otuđenje javne vlasti bilo je prirodna posledica činjenice, konstatovane od strane mnogih istraživača, da je noviju istoriju srpskog društva obeležavala potpuna dominacija političkog faktora na štetu izgradnje modernog društva. Kroz čitavo vreme te istorije Srbije osnovna pitanja koja su dominirala javnim životom bila su pitanja stvaranja države, određivanja njenih

granica, obnove Dušanovog carstva, ujedinjenja svih Srba i slična državotvorna pitanja, dok su se pitanja ekonomskog i kulturnog razvoja, izgradnje infrastrukture, obrazovnog i zdravstvenog sistema, podizanja životnog standarda i uopšte modernizacije društva, nalazila u zapečku ili, u najboljem slučaju, u drugom planu. Kao što kaže jedan analitičar, takva orijentacija srpskog društva, odnosno „to dominantno državotvorno nastojanje trajno je stavljalo državne aparate u Srbiji u središte društva, a društvene resurse usmeravalo je na političko-vojnu potrošnju“. Šta više, „srpska politička elita (koja je nesumnjivo imala vodeću ulogu i u Kraljevini Jugoslaviji), bila je skoro opsesivno usmerena na državotvorne ciljeve, kontinuirano im podređujući sveukupne društvene resurse, pa i po cenu njihovog masovnog uništenja (kao što se, tokom Prvog svetskog rata, dogodilo kako sa materijalnim tako i sa ljudskim resursima Srbije)“ - (Lazić, 108). Jednom rečju, u Srbiji se sve vrtelo oko politike i države a državna vlast se tradicionalno shvatala kao područje plena i kao izvor ugleda, prestiža i bogatstva.

Ništa se u ovom pogledu stanje nije popravilo u periodu između dva svetska rata, šta više ono je postalo još gore. Dominantna snaga u srpskom društvu koja je davala ton skoro svim društvenim zbivanjima bila je vojska na čelu sa kraljem Aleksandrom. Ovenčana trijumfalnim pohodom u oslobađanju zemlje krajem rata, vojska, tj. njen oficirski kadar bio je ubeđen da su njihove zasluge za narod neizmerne, da im to daje za pravo da se ponašaju onako kako žele, da im narod duguje ogromnu zahvalnost koju treba, a to ne čini, da adekvatno izrazi brojnim kompenzacijama i privilegijama. To osećanje uskraćenog priznanja i nezadovoljstva bilo je osnova za brojne zloupotrebe vlasti, za nečovečno postupanje prema potčinjenima i za otvorenu pljačku, što, kao i u 19. veku, nije za sobom, po pravilu, povlačilo nikakve posledice. Ton svemu tome davao je, naravno, kralj Aleksandar koji je vešto stvarao svoj kult ličnosti, koji se kitio titulama kralja „Osloboditelja“ i „Ujedinitelja“ i koji je smatrao da sve to mora da bude i adekvatno materijalno nagrađeno. Tako se i dogodilo da u Jugoslaviji, koja je bila jedna od najsiromašnijih zemalja Evrope sa oko 70 dolara dohotka po glavi stanovnika (Tomašević, 27), kralj Aleksandar ima prihode koji su „deset puta veći od prihoda predsednika Francuske Republike koja je danas prva sila u Evropi“ (Pribičević, 222). Ali, po svemu sudeći ta ogromna apanaža bila je manji deo izvora kraljevog bogatstva jer je on, osim toga, imao i brojne druge povlastice, bio je oslobođen poreza, taksa, carina i drugih dažbina što je važilo čak i za njegova brojna komercijalna preduzeća; on je na razne nezakonite načine stekao veliki broj nekretnina širom Jugoslavije, bio je akcionar Narodne banke i vlasnik rudnika zlata „Glogovica-Neresnica“ kao i učesnik mnogih afera i finansijskih mahinacija, o čemu je iscrpno pisao čuveni profesor Pravnog fakulteta u Beogradu Milan Bartoš (Novi magazin, 17.08.2015). Do koje mere je ovo zgričanje bogatstva bilo nezajažljivo vidi se i iz činjenice da

je kralj svoju ogromnu imovinu stekao u vrlo kratkom roku od nekih petnaest godina.

Bez obzira na činjenicu što je vojsci i oficirima bilo zabranjeno da se angažuju u političkom životu, osećanje da su upravo oni pozvani da definišu i brane nacionalne interese dominiralo je u tim krugovima. Primer za ugled bilo je ono što su Apis i „Crna ruka“ uradili sa dinastijom Obrenovića i način na koji se Apis pre Prvog svetskog rata odnosio i prema samom Aleksandru Karađorđeviću govoreći mu „Mali, pazi šta radiš“. A kada je Aleksandar ubijen, nezadovoljstvo oficirskog kora stanjem u zemlji i politikom kneza Pavla naglo je naraslo da bi kulminiralo pućem od 27. marta 1941. Iako u tim događajima Draža Mihailović nije imao nikakvu ulogu, nesumnjivo je da je on svemu tome duhovno pripadao i da je bio „crnorukaš“, kako je sam za sebe govorio, te otuda i potiče ono osećanje mesijanske nadmenosti koje je Dražu naročito karakterisalo.

Ovi degenerativni procesi u srpskom društvu pre i posle Prvog svetskog rata, otuđenje i zloupotreba javne vlasti, možda su najbolje opisani u književnosti, naročito u delima Milovana Glišića, Radoja Domanovića, Vladislava Petkovića Disa, Jove Jovanovića Zmaja, Branislava Nušića i drugih srpskih književnika. Ono što je bitno primetiti jeste da su ti procesi i atmosfera osionosti i bahatog i samovoljnog naplaćivanja stvarnih ili izmišljenih zasluga u celini preneti na četničku organizaciju Draže Mihailovića čiji je komandni kadar, počev od njega samog, bio sastavljen od oficira bivše Jugoslovenske vojske i to skoro isključivo Srba. Otuda u četničkoj organizaciji tokom Drugog svetskog rata ima nebrojeno slučajeva nasilničkog ponašanja prema civilima i nemoćnima, ubistava, pljački, silovanja i sl, čega nije bilo samo prema pripadnicima drugih naroda već i prema Srbima. Tako jedan komandant u depeši od 3.XI.1943 obaveštava Mihajlovića o ponašanju elitne četničke jedinice Gorske garde i kaže:

„Varošicu Stragare upalili su zato što su od prvog do poslednjeg bili pijani... A sad zbog njihova pijančenja i ludih glava ispašta jedan napaćeni srpski narod. Svaki dan kuluće obadva sreza i ništa ne mogu da učine opet. Što je najgore isekoše svu državnu, manastirsku i opštinsku šumu Rudnika. Narod kuka i plače, vapije za pomoć... Od celokupnog br.stanja koje su poklali 50% su nevine žrtve... Narod kad čuje da četnici dolaze u selo, više se plaše nego kad dolaze Nemci, Bugari, Arnauti i svaka druga vera... Od svih oficira, podoficira, kaplara i redova nezna se ko je veća bekrija... Kalabić lično ni jedan obrok ne jede bez pečenja. Vode borbu sa partizanima, ovi im se uvek izvuku, oni posle zađu po selima i pokolju onaj nevinu narod i podnose izveštaj kako su u borbi naneli gubitke partizanima“ (Latas, 145).

A četnički komandant pod pseudonimom Luj obaveštava Dražu:

„Bio je dan i mojim očima treba verovati, jer mi ponos čoveka i gardijskog oficira ne dozvoljava da tako nisko padnem u ovim teškim danima. Miloš je silovao komunistkinju pa je ubio. Zato ga ja nisam tužio, jer sam smatrao da o ovim stvarima nije vreme referisati i razlog da ga uklonim kao štetnog“ (str. 92). A major Zaharije Ostojić, praktično Dražin zamenik, u izveštaju o vojnoj akciji oko Ustikoline kaže: „Sve trupe dobri borci, ali još bolji pljačkaši, izuzev Pavla“ (str. 80).

Sledeći primer pokazuje ne samo četničko nasilje nad narodom u Srbiji, već i to kako se Draža „obračunavao“ sa tim nasilnicima, što danas tvrde njegovi sledbenici. Vojvoda Mašan Đurović piše Draži pismo 10. marta 1942. u kome kaže:

„Prebacujete mi da ja razoružavam sa svojim ljudima ljude koji pripadaju redovima Jugoslovenske vojske... Nisam mogao više podnositi čisto prljavi i provokatorski rad pojedinih ljudi, pa sam kategorički ustao protiv toga... Takav je slučaj bio sa majorem Keserovićem, koji svuda ističe da je Srbin, a sa svojom bandom, sa kojom se seljaka od mesta do mesta, ostavlja prljave tragove svoga srpstva, pljačkajući narod u jednom mestu da bi na drugom mestu mogao mirnije probaviti. Njegov jedini ideal je rakija. Ona mu zamenuje i državu i kralja i sve. Iz svih krajeva kuda je on prolazio dolazi narod da se žali na njega... Ja ću ga i dalje neumorno goniti pa ma gde on bio.

... Ima i takvih slučajeva da se pojedini proglasi sam komandantom! Skupi nekoliko pljačkaša i – komandant! Na primer, na Goliji postoji Brana Petrović. Skupio 30-40 ljudi, sve samih lopova i pljačkaša i čuda čini po Goliji. Jedan kapetan pljačka konje, kobile, privatne stvari, rakiju i sve ono što nađe za shodno. Od koga? Od naroda koga je, bajagi, pošao da brani i vodi u borbu za slobodu.“

Spor Mašana Đurovića sa drugim četničkim vođama koji su bili verni Draži završio se tako da je Draža naredio svom majoru Cvetiću da ubije Đurovića, što je ovaj i uradio.

Četnička bahatost i siledžijstvo nisu bili nepoznati ni samom Draži što pokazuje njegova depeša br.455 (Dokumenta, str.507): „Primećeno je da mnogi vuku po terenu ženske radi bluda, što ne sme da bude. Isto najstrožije zabranjujem. Ko se ogreši o ovo staviću ga pod najtežu odgovornost. Zatim mnogo se pije, opija i banči i mnoge starešine traže da im se spremaju naročita jela“. A krajem 1943. Draža upozorava svoje komandante u jugozapadnoj Srbiji da narod s nepoverenjem gleda na četnike i kaže: „Četnici se opijaju, kockaju i bludniče. Svaki četnik smatra da ima pravo da tuče seljake. Narod se buni i preti“ (Latas, 2011, 190).

Naravno, ova Dražina upozorenja ostala su mrtvo slovo na papiru jer on nikoga nije kaznio zbog takvog ponašanja. Očigledno je da on uopšte nije shvatao pravni osnov svoje odgovornosti kao komandanta jedne zločinačke vojske. To jasno proizlazi iz njegove odbrane na suđenju kada on kaže da zločine nije naređivao, a na pitanje da li je o njima bio obavešten i šta je preduzimao

da ih spreči (str. 374), odgovara: „Ukoliko sam bio obavešten naređivao sam uvek da tako ne sme da bude“. On je smatrao da je tim upozorenjima i naredbama oslobodio sebe odgovornosti i da ne snosi nikakvu krivicu za to što su se njegovi potčinjeni i dalje nasilnički ponašali i činili ratne zločine. Pritom je nebitno zbog čega su se njegovi potčinjeni tako ponašali (da li je to bio izraz generalne orijentacije ili samovoljno postupanje) i da li je Draža bio obavešten o svakom pojedinom zločinu i da li je naređivao „da tako ne sme da bude“. Primera radi, kada je na suđenju upitan da li mu je poznat pokolj intelektualaca u Jagodini, Paraćinu i Ćupriji 1. februara 1944. (str.368), Draža odgovara: „Ne znam za to“ i time očigledno smatra da je sa sebe skinuo svaku odgovornost. A navedenom prilikom četnici su poklali ili ubili u Jagodini 17 muškaraca i sedam žena, u Paraćinu 11 muškaraca i jednu ženu, a u Ćupriji 9 muškaraca i jednu ženu (Kovačević, 385). Prema tome, sasvim je nebitno da li je Draža znao za to, bitno je da su četnici to uradili i da je Draža bio njihov vrhovni komandant.

Antikomunizam i antisemitizam

Naredna karakteristika srpskog društva u periodu između dva rata bili su ekstremni antikomunizam i antisemitizam. Već 1920. godine Komunistička partija je zabranjena i stavljena van zakona, što znači da je propovedanje komunističkih ideja i pripadanje toj partiji bilo tretirano kao krivično delo, odnosno isto kao pljačka banke, ubistvo ili neki drugi delikt. Sledstveno tome na komuniste se gledalo kao na obične kriminalce, pa se tako sa njima i postupalo. Ovom shvatanju pridružio se i u tom trenutku sve prisutniji antisemitizam i omiljena fašistička teza da je komunizam plod jevrejske zavere za ostvarivanje svetske dominacije. Na taj način je borba protiv „judeoboljševizma“ postala jedno od bitnih obeležja srpskog društva koje se po tome nije mnogo razlikovalo od fanatične antikomunističke atmosfere koja je bila glavno obeležje i nacističke Nemačke i fašističke Italije. Progoni komunista, isterivanje sa posla, interniranje u kazneničke logore, neosnovana suđenja pa i ubistva bez suđenja, a naročito otrovna kampanja protiv komunista i Jevreja u kojoj su, osim zvaničnih institucija i njihovih medija, učestvovali i viđeni srpski intelektualci koji bi se s pravom mogli nazvati *opinion maker* toga doba, kao što su bili književnici Svetislav Stefanović, Vladimir Velmar Janković, Miloš Crnjanski, zatim vladika Velimirović i brojni drugi uglednici (Petrović, 39-58), dovela je takoreći do istrebljenja komunista u srpskom društvu.

Atmosfera antikomunizma i antisemitizma dominirala je naročito u vojsci i u monarhističkim krugovima kojima je pripadao i Draža Mihailović i većina njegovih komandanata. Taj sastav je, kako kaže jedan autor, bio „duboko zadojen antikomunizmom“ a pri Generalštabu je čak postojao i odsek za borbu protiv komunizma (Marjanović, 27). Do koje su mere Draža i četnici bili zadojeni fanatičnom mržnjom prema komunizmu može se videti i iz izraza koje su oni upo-

trebljavali kada su govorili o komunistima. Oni su, pre svega, sve partizane, tj. pripadnike Narodnooslobodilačke vojske nazivali komunistima, iako su komunisti u toj vojsci bili ubedljiva manjina. Čak i na Drugom zasedanju AVNOJ-a kao vrhovnom političkom organu partizanskog pokreta 70% većnika nisu bili komunisti. A među simpatizerima partizana, među običnim seljacima koje su četnici nemilosrdno tamanili, komunistu uopšte nije ni bilo te je otuda ta generalizacija bila plod primitivnog četničkog manihejzma po kome je neprijatelj, tj. komunist, svaki onaj ko nije sa njima. Za njihovo uništavanje nije ni bilo potrebno neko opravdanje jer je to logično sadržano u definiciji o njima. Tako Mihailović kaže da su komunisti „hijene našeg naroda“, „gamad“, „izrodi i jevrejski plaćenici“, zbog čega „te zlotvore i krvnike našeg naroda“ treba uništavati „da im se traga ne zna“. U raspisu komandantima u Srbiji od 16. januara 1943. (str. 364) Draža naređuje: „I pored svih nevolja naročito podvlačim da je komunistička opasnost jedna od najvećih. Te zlotvore i krvnike našeg naroda uništavajte bez milosti... Bez milosti ih uništavajte. Svi komandanti odgovorni su mi za svoje regione da budu čisti od ovih mangupa i probisveta“. A komandant četnika u Crnoj Gori general Blažo Đukanović jednostavno izjavljuje: „Ja imam naređenje da likvidiram komunistički pokret u Crnoj Gori“ (Marjanović, 236).

Ova patološka mržnja prema komunistima bila je onaj odlučujući faktor koji je Dražu i četnički pokret usmerio na saradnju sa okupatorom. Jer, ako su komunisti, tj. partizani, hijene, krvnici i najveći zlotvori našeg (srpskog) naroda, a istovremeno se tako nešto nikada ne kaže za okupatore, Nemce, Italijane, Bugare i druge, onda je jasno da su partizani glavni neprijatelj protiv koga treba ne samo usmeriti svu vojnu akciju već i iskoristiti sva moguća sredstva, uključujući tu i saradnju sa okupatorom, radi njihovog uništenja. Činjenice o saradnji četnika sa okupatorom su toliko notorne i nepobitne da oni koji danas tvrde da Draža nije bio izdajnik i saradnik okupatora žele ustvari da kažu da je ta saradnja bila ispravna jer je on to činio u cilju borbe protiv komunizma za koji današnji neočetnici, kao i Draža, smatraju da je on bio veće zlo od fašizma. Tu tezu je prvi lansirao Dražin advokat Joksimović na suđenju 1946. kada je pokušao da Dražu navede na izjavu da se on nije borio protiv Narodnooslobodilačke vojske kao antiokupatorskog pokreta, već protiv komunisti kao ideoloških protivnika te da, shodno tome, borba protiv njih nije izdaja domovine i nije nikakav zločin.

Antihrvatstvo

Sledeća važna karakteristika međuratnog srpskog društva, koja je bitno uticala na političko opredeljenje Draže i četničkog pokreta, bilo je antihrvatstvo srpskog nacionalizma i njegova duboka mržnja prema Hrvatima. Poreklo tog osećanja pada još u doba rađanja jugoslovenske ideje, ali je ono postalo dominantno posle Prvog svetskog rata i stvaranja Jugoslavije. Srpski nacionalizam i srpski politički establišment pretendovali su na potpunu hegemoniju u Ju-

goslaviji, koju su smatrali običnim proširenjem Srbije, tj. „produženom Srbijom“, i nisu mogli da zamisle da drugi narodi, a naročito Slovenci i Hrvati koje su Srbi „oslobodili vekovnog ropstva“, mogu da budu ravnopravni sa Srbima. Takve pretenzije s njihove strane srpski nacionalizam je smatrao za uvredu i za smišljeno negiranje zasluga za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje. S druge strane, takvo shvatanje srpskog nacionalizma, osobito u situaciji kada se nova vlast pokazala još otuđenijom i nedemokratskijom od prethodne, izazivalo je veliku odbojnost, naročito kod Hrvata. Kako kaže Svetozar Pribićević, Srbin iz Hrvatske, „treba priznati da je naš narod živio u velikoj političkoj slobodi. Zbog toga treba razumjeti osjećaj odbojnosti koji se očituje u Hrvatskoj prema svakoj izjavi koja dolazi iz Srbije: 'Mi smo vas oslobodili'“.

„U Srbiji se zamišljalo, kaže dalje Pribićević, da su austrougarski Jugoslaveni raja (robovi) kao što su bili Slaveni u Turskoj i da ih je bilo potrebno osloboditi njihova položaja. Međutim, kad se govori objektivno, valja ustvrditi da su austrougarski Jugoslaveni prije rata imali veću političku slobodu nego u svojoj novoj državi, pa čak i prije diktature, jer otkad je uvedena diktatura, u Jugoslaviji je ropstvo da se gore zamisliti ne može“ (Pribićević, 20).

Sve rečeno srpski nacionalizam jednostavno nije bio u stanju da shvati i ovakve tvrdnje doživljavao je kao pubunjeničke i kao znak ekstremnog nepoštovanja prema srpskom narodu. Mržnja koja je iz toga proizlazila prema Hrvatima bila je patološkog i nezajažljivog karaktera. Samo takav karakter te mržnje može objasniti da je, nakon brojnih akata nasilničkog ophođenja prema Hrvatima, došlo 28. juna 1928. do atentata u parlamentu Jugoslavije kada su ubijena trojica hrvatskih vođa a dvojica ranjena. Ovaj nezapamćen zločin, organizovan i izveden od strane srpskog nacionalizma sa ciljem da se javno pokaže šta on intimno misli o Hrvatima, predstavlja prekretnicu u srpsko-hrvatskim odnosima i definitivni razdor između dva naroda, što i jeste bila osnovna ideja i želja srpskog nacionalizma. Doprinos tom razdoru davao je i sam kralj Aleksandar koji je pokazivao paničnu netrpeljivost prema ideji da Srbi i Hrvati budu ravnopravni i da se država organizuje kao federacija. „Ali ja neću federaciju. Ja sam prije za pođelu nego za federaciju“ (Pribićević, 68). A ta podela i definitivno odvajanje od Hrvata značilo bi formiranje srpske države u granicama koje je kasnije Stevan Moljević precizirao. „Velika većina Srba, kaže Aleksandar, ostat će u svojoj državi, koja će biti manja, ali homogenija, i mnogo jača nego današnja. S Hrvatima se zaista ne može nastaviti“ (Pribićević, 69).

Ovo neprijateljstvo prema Hrvatima i želja da se izvrši konačno odvajanje od njih dalje je intenzivirano u četničkom pokretu i predstavljaju, sve do današnjeg dana, osnovno svojstvo srpskog nacionalizma. To se, pre svega, ispoljavalo kroz izjednačavanje svih Hrvata sa ustaškim zločincima, pa se tako umesto Hrvati govori „ustaše“, po čemu se i danas prepoznaje srpski fašizam.

Mihajlović je ponekad znao da tobože odvaja „poštene“ Hrvate od ustaša, ali je to bilo u skladu sa fiktivnom idejom o stvaranju Velike Jugoslavije. Međutim, njegovi komandanti nisu sledili tu fikciju i o svakom pokolju hrvatskih civila izveštavali su da su likvidirali „ustaše“. A s druge strane, srpski nacionalizam se prepoznaje po enormnom povećanju broja pobijenih Srba od strane ustaša. Iako, dok je rat trajao, nisu postojale ni elementarne tehničke mogućnosti da se utvrdi čak ni približan broj stradalih, srpski nacionalizam je odmah počeo da maše neverovatnim brojkama kako bi podstakao mržnju prema Hrvatima. Tako notorni salonski fašista Jovan Dučić već aprila 1942, i to iz Amerike, tvrdi da su Hrvati poklali „500.000 nejači“ (Krestić, 202). Međutim, u jednom četničkom dokumentu iz jula 1944. taj broj je skoro dupliran: „Kada zatreše nešto ispod milion, stadoše da predahnu...“ (Vesović-Nikolić, 275). Tu ostaje nejasno na koja se srpska stradanja misli pošto istoričar dr Ivo Goldštajn tvrdi da se „genocid nad Srbima u NDH dogodio većim dijelom izvan Jasenovca“, dok s druge strane srpski nacionalizam tvrdi da je samo u Jasenovcu ubijeno oko 700.000 Srba. Ukoliko bi bile tačne i ta tvrdnja i tvrdnja Goldštajna da je većina Srba stradala van Jasenovca, to bi značilo da je u NDH stradalo preko 1,5 milion Srba. To, u suštini, i tvrde ekstremni srpski nacionalisti kao Milan Bulajić koji kaže da bi u Jasenovcu „moglo biti“ i oko milion žrtava. U svakom slučaju, Srpska pravoslavna crkva, kao najuglednija srpska institucija, tvrdi da je u Jasenovcu bilo 700.000 žrtava, čime pristaje uz tezu da je u NDH stradalo preko 1,5 milion Srba.

Potpuno je jasno da insistiranje na ovim ciframa i negovanje mita o Jasenovcu ima za cilj samo to da se mržnja prema Hrvatima održava na nivou koji garantuje ostvarenje osnovne zamisli srpskog nacionalizma, a to je potpuno odvajanje od Hrvata i stvaranje homogene srpske države. Cifre kojima manipuliše srpski nacionalizam nemaju ništa zajedničko sa realnim činjenicama, što su nedvosmisleno dokazali nezavisni istraživači. Tako dr Ivo Goldštajn kaže (Danas, 29-30.2012) da čak i u Muzeju genocida u Beogradu popis žrtava sadrži tek osamdeset hiljada imena. A Bogoljub Kočović, u svom znamenitom delu „Sahrana jednog mita“, iznosi egzaktnu metodu putem kojih je utvrdio da je čitava Jugoslavija u Drugom svetskom ratu imala ukupno 1.094.000 žrtava. Tvrditi, kaže Kočović, da je u Jasenovcu bilo oko 700.000 ubijenih „čista je besmislica“. Međutim, ta besmislica ostaje i danas i predstavlja sastavni deo aršenala srpskog nacionalizma, kao što je to bilo i u četničkom pokretu.

DRUGI DEO

ČETNICI I PARTIZANI

Ratni plan četničkog pokreta

Ukoliko se ostave po strani razne ideološke interpretacije zbivanja u Drugom svetskom ratu na tlu Jugoslavije, onda o tome, o ulozi četnika i partizana i o njihovom međusobnom odnosu nije teško dati jednu objektivnu ocenu zasnovanu na egzaktnim činjenicama.

Pre svega, nesporno je da su emigrantska vlada u Londonu, samim tim što je utočište našla u Velikoj Britaniji, i Draža Mihailović koji je bio pod njenim neposrednim uticajem i komandom, bili prozapadno orijentisani i da su, u sukobu između fašizma i zapadne demokratije, bili na strani ove druge i priželjkivali njenu pobjedu. To je, dakle, prva nesporna činjenica i ona će kao takva biti tretirana u ovom radu. Međutim, to njihovo duhovno opredeljenje i verbalna pripadnost savezničkoj borbi nije bila dovoljna da ih kvalifikuje kao borce protiv fašizma, niti je danas dovoljna za njihovu rehabilitaciju i proglašavanje za antifašiste.

Druga istorijska istina i nepobitna činjenica jeste da su partizani, tj. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije bili jedna antifašistička organizacija koja se čitavo vreme rata borila protiv okupatora i za to dobila priznanje čitavog sveta. Velika trojica (Ruzvelt, Čerčil i Staljin) su na konferenciji u Teheranu novembra 1943. godine i formalno priznali NOVJ kao savezničku oružanu snagu i odlučili da joj pruže svu moguću pomoć. Uostalom, antifašistički karakter NOV ne negira ni sadašnja vlast u Srbiji, ali želi da isti status ima i četnički pokret.

Treća istorijska istina i nepobitna činjenica koju ni sam Draža na suđenju 1946. nije osporavao jeste da su od novembra 1941. godine partizani za Dražu bili glavni protivnik, da je daleko najveći deo četničkih oružanih akcija bio usmeren protiv partizana i da je glavni cilj četničkog pokreta bilo potpuno uništenje partizana.

Četvrta istorijska istina i nepobitna činjenica jeste da su četnici Dragoljuba Mihailovića ostvarili tesnu saradnju sa nemačkim, italijanskim i bugarskim okupacionim snagama, da su zajedno sa njima učestvovali u oružanim akcijama protiv NOB, da su od njih dobijali oružje, hranu i drugu opremu i da su se, osim manje grupe sa Dražom, zajedno sa njima povlačili iz

Jugoslavije krajem rata. Faktor koji je naročito uticao na tu saradnju i na Dražino stalno odlaganje oružane akcije protiv okupatora bio je, pre svega, brzi i ponižavajući slom Jugoslavije i njene vojske u aprilskom ratu 1941. Način na koji se jugoslovenska vojska potpuno raspala i efikasnost okupatora, naročito nemačke vojne mašinerije, delovali su šokantno i paralizirajuće i na vladu u Londonu i na četnički komandni sastav. Ovde ćemo ostaviti po strani tumačenje aprilskog sloma koje su davali srpski nacionalizam i četnički pokret, tj. njihov pokušaj da svu krivicu svale na Hrvate, kao i njihovu nesposobnost da uvide da osnovni uzrok sloma leži u državnoj i vojnoj truleži tadašnje Jugoslavije. Stvar je u tome da su oni bili uvereni da bi svaki pokušaj borbe protiv okupatora prošao isto kao i aprilski rat te zato njihova namera nije ni bila pokretanje oslobodilačke borbe. Sam Draža je u susretu sa Nemcima u selu Divci 11. novembra 1941. to jasno rekao: „Nije moja namera da se borim protiv okupatora, jer kao generalštabni oficir poznajem snagu obeju strana“ i „Nećemo se boriti protiv Nemaca, pa ni onda ako nam ova borba bude nametnuta“, dok su Englezi ocenili da Draža nije „niti planirao niti želeo ustanak“ (Latas, 9).

Kod takvog stanja stvari osnovni plan emigrantske vlade u Londonu, naročito iz perioda kada je njen predsednik bio, kako kaže Vladimir Velebit, „lukavi“ Slobodan Jovanović, kao i samog Draže Mihailovića, bio je sledeći: Stvoriti u Jugoslaviji jednu oružanu grupu koja bi se verbalno borila protiv okupatora ali koja bi stvarno mirovala čitavo vreme rata i čekala „pogodan momenat“ za stupanje u dejstvo. Taj pogodan momenat, po rečima samoga Draže, nastupio bi onda kada bi Nemačka kapitulirala ili kada bi se saveznička vojska iskrcala na obali Jadrana (str. 311), a do tada bi se radilo na „organizaciji u zemlji“. Dakle, u tom pogodnom trenutku ta vojna organizacija bi se aktivirala, uspostavila vlast u zemlji i obezbedila povratak kralja i emigrantske vlade.

Ovaj, reklo bi se, idealan plan, da se bez žrtava i prolivanja krvi stane na stranu pobednika i povrati vlast, pokvarili su partizani svojom oružanom borbom protiv okupatora, i to objašnjava stepen ozlojeđenosti Draže i njegove organizacije prema partizanima.

Drugi četnički izgovor za pasivnost i izostanak borbe protiv okupatora bila je navodna briga za srpsko stanovništvo i strah da će neprijatelj vršiti represalije nad civilima. Ovaj izgovor, koji nije bio samo Dražin stav već i stav emigrantske vlade, a u početku rata i savet Britanaca, i koji današnji sledbenici četništva često koriste kako bi istakli navodnu Dražinu brigu za narod, u suprotnosti je sa onim što se na drugim mestima govori o četnicima i o njihovoj navodnoj borbi protiv okupatora. Jer, ako su se četnici uzdržavali od borbe iz straha od represalija, onda znači da se nisu borili protiv okupatora, a ako su se borili, kako se danas tvrdi, onda znači da ih nije bilo briga za represalije. Ovoj argumentaciji može se dodati i to da alternativu borbi protiv okupatora predstavljaju pokornost i kapitulacija. Da su saveznici i sve antifašističke snage

razmišljali kao Mihailović, fašizam ne bi nikada bio poražen. Za pobjedu nad njim morale su se, naravno, podneti i žrtve, ali bez toga bi bilo prihvaćeno večno gospodstvo fašizma. Čak je i sam Draža verbalno prihvaćao da se za slobodu moraju podneti žrtve, o čemu svedoči i slogan „Sloboda ili smrt“ koji je stajao u zaglavlju njegovog lista „Ravnogorac“, ali je to u stvari bila samo jedna verbalna egzibicija. No, najvažnije od svega jeste to da je navodna četnička briga za srpske živote obično licemerje jer su oni tokom rata, i to van borbe, kako priznaje jedan njihov emigrant (Karapandžić, 272) u Srbiji pobili preko 10.000 nevinih Srba, žena, dece i starih. O četničkim zločinima prema srpskom narodu najbolje svedoče brojne monografije za pojedine krajeve i gradove u Srbiji u kojima su, sa imenom i prezimenom, godinama starosti i datumom likvidacije, pobrojane sve četničke žrtve.

Razlike između četnika i partizana

Razlike u strateškoj i taktičkoj orijentaciji, a naročito različito gledanje na rešenje nacionalnih odnosa u Jugoslaviji, neizbežno su vodili do nepomirljivih sukoba između četnika i partizana tako da su početni pokušaji saradnje i zajedničke borbe protiv okupatora, kao i težnja Draže Mihailovića da i partizane stavi pod svoju komandu, bili unapred osuđeni na neuspeh. Između dva pokreta postojale su razlike u pogledima koje su se ticale ne samo nacionalnog pitanja i budućeg političkog uređenja, već i karaktera društvenih odnosa u posleratnoj Jugoslaviji. Šta više, razlike između dva pokreta bile su mnogo suštinskijeg karaktera, one su se ispoljavale kroz drugačije, pa i suprotne, etičke i kulturne stavove i kroz različite poglede na društvo i čoveka. Tek kada se te ontološke razlike između dva pokreta imaju u vidu mogu se razumeti i neka njihova bitna obeležja po kojima su oni bili prepoznatljivi i ostali zapamćeni u istoriji. Tako, na primer:

- Partizanski pokret, odnosno NOV, bio je jedna u celini dobrovoljačka vojska i svako ko je njemu pristupao činio je to bez ikakve prisile i na osnovu sopstvene volje. Nasuprot tome, četnici su svoje redove pretežno popunjavali prisilom i mobilizacijom, da bi pri kraju rata proglasili čak i opštu mobilizaciju. Uprkos tome i uprkos činjenici da su četnici do kraja 1943. godine imali obilatu propagandnu, materijalnu i oružanu pomoć emigrantske vlade, savezničkih zemalja i okupatora, partizani su uvek imali ubedljivu brojčanu nadmoćnost nad četnicima. Tako je krajem 1941. godine odnos u ljudstvu bio 80.000:8.000, krajem 1942. godine 150.000:36.000, krajem 1943. godine 320.000:80.000, 1944. godine 600.000:78.000, a marta 1945. godine 700.000:40.000.³

³ Prema: Mladenko Colić, *Jugoslovensko ratište 1941-1945. godine – učesnici, nastanak, razvoj i specifičnosti*, u: *Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost*, izd. Društvo za istinu o NOB, Beograd 2004, str.109-127.

- Narodnooslobodilačka vojska bila je armija sa daleko najvećim brojem žena. U njenim redovima tokom rata borilo se oko 100.000 žena od kojih je 25.000 poginulo a 40.000 ranjeno, dok u četničkim redovima žena praktično nije ni bilo, osim onih koje su pojedini komandanti, kako Draža kaže, „vukli radi bluda“. Nezavisno od takvog stvarnog stanja četnici su širili brutalnu propagandu o tome kako se partizani ponašaju prema ženama. Tako na suđenju četničkom komandantu Keseroviću 1945. godine tužilac pokazuje Keseroviću proglas u kome piše „da komunisti ubijaju svakog Srbina koji se venča u crkvi, da u Crnoj Gori ima preko 4.000 kopiladi, to jest da su partizani obeščastili devojke i da su mnoge devojke skočile da se udave zbog toga“, na šta Keserović odgovara: „To je proglas Dražin, a ja sam samo izdao prepis... To je, uostalom način propagande“. O brutalnosti ove propagande govori i činjenica da je ravnopravnost žena i muškaraca bila jedno od osnovnih načela političkog ustrojstva posleratne Jugoslavije, da su u njoj, pre nego u pojedinim zemljama Zapada, doneti zakoni kojima su regulisana neka osnovna prava žena (pravo glasa, porodični odnosi, razvod braka, abortus i sl).

- Svi jugoslovenski Jevreji, koji su bili sposobni da se bore, bežeći pred fašističkim pogromom, stupali su u partizanske jedinice, a mnogi od njih, počev od Moše Pijade koji je kasnije postao predsednik Narodne skupštine Jugoslavije, bili su na istaknutim državnim i društvenim funkcijama. Nasuprot tome, nije poznato da je u četničkim redovima bio i jedan Jevrejin, osim par njih prisilno angažovanih za pomoćne poslove. Uostalom, četnici nisu ni krili svoje antijevrejsko raspoloženje a sam Draža u jednom pismu popu Đujiću kaže da četnici ne mogu napasti Nemce i Italijane „dok prethodno ne uništimo Mošu Pijade“.

- Bitna razlika bila je i ta što je partizanski pokret bio, u velikoj meri, pokret intelektualaca, dok su jezgro četničkog pokreta činili oficiri bivše jugoslovenske vojske. Ono nekoliko intelektualaca koji su mu pristupili bilo je opsednuto nacionalnom idejom i po pravilu onesposobljeno za intelektualnu produkciju. Nasuprot njima, u partizanski pokret stupilo je, ili pak samo prihvatilo njegove ideje, skoro sve ono što je u intelektualnom smislu značilo nešto u Jugoslaviji. Lista intelektualaca je beskonačna, ali da ovde pomenemo samo najpoznatije: Ivo Lola Ribar, Koča Popović, Moša Pijade, Milovan Đilas, Miroslav Krleža, Vladimir Nator, Veselin Masleša, August Cesarec, Pavle Savić, Branka Savić, Gojko Nikoliš, Branko Ćopić, Ivan Goran Kovačić, dr Simo Milošević, Ismet Mujezinović, Skender Kulenović, Meša Selimović, Olga Ninčić, Vladimir Velebit, Kočo Racin, Mihailo Lalić, Božidar Jakac, Oskar Davičo, Oskar Danon, Vladislav Ribnikar, Dušan Nedeljković, dr Mladen Stojanović, dr Herbert Kraus, dr Olga Dedijer i mnogi drugi.

• Iz svih gore navedenih razlika proizašlo je i dijametralno različito shvaćanje oružane borbe i obračuna sa protivnicima. Osnovna karakteristika postupanja četnika sa političkim protivnicima, pre svega sa partizanima i njihovim simpatizerima, jeste neviđena surovost i lični sadizam mnogih njihovih pripadnika. Za njih nije bila dovoljna vojnička pobeda nad protivnikom već se pristupalo raznim oblicima mučenja i ponižavanja žrtava – klanje kamom, dranje, pečenje i svi drugi mogući oblici sadizma. Većinu svojih žrtava četnici su zaklali, a njihovo obrazloženje zbog čega preferiraju klanje deluje krajnje nehumano. Tako četnički komandant Zaharija Ostojić, prilikom jednog pohoda u istrebljenje Muslimana, naređuje: „Ovo likvidiranje-ubijanje ima biti isključivo kamom – koljite jer treba štedeti municiju“. Na toj osnovi razvilo se u četničkim redovima pravo takmičenje u tome ko će više žrtava zaklati. Na suđenju Draži 1946. godine jedan svedok izneo je sledeći primer: „Savo Bradonja, dželat iz Istočne Bosne, vršio je na najsvirepiji način mučenja. Na sebi je nosio 12 noževa raznih oblika, podešenih prema tome da li su potrebni za vađenje očiju, kidanje ušiju ili nosa, rezanje vena i delova kože, pravljenje petokrake ili raznih figura na telu žrtve. On je izvršio bezbrojna klanja i mučenja. Znao je žrtvi prerezati vene i otkinuti nos pa onda na žrtvu sestri i mučiti je; otkinuti parče tela žrtvi, metati joj u usta i terati je da jede“ (Zečević, 1492). A 1980. godine održano je u Okružnom sudu u Zaječaru suđenje Vojislavu Rajčiću Požarevcu koji je u Istočnoj Srbiji, kao vođa „crne trojke“ i lični pratilac četničkog komandanta za Istočnu Srbiju Ljube Jovanovića Patka, ubio 49 ljudi od čega je 48 zaklao (Kalčević, 33). Sve je on to na suđenju priznao i hladnokrvno opisao kako je koju žrtvu klao, govoreći da je samo izvršavao naređenja. Među nebrojene druge primere masovnih ubica u četničkim redovima treba svakako pomenuti i popa Macu Vukojičića iz Pljevalja kome je stavljeno na teret 57 ubistava, a pouzdano je utvrđeno da je zaklao šest žena, među njima i majku glumca Miše Janketića. Po svoj prilici rekorder u ovom okrutnom takmičenju bio je izvesni Josif Babić, predratni žandarm iz Meljaka kod Pljevalja, „hladnokrvni zlikovac i koljač, monstruozi ubica koga je optužnica teretila za 517 ubistava, a on na suđenju bez ikakvog sustezanja priznao 219“ (Matović, 246). Pošto tom Babiću, kako bi rekao „ekspert“ za sudski postupak Kosta Nikolić, nije dokazano više od polovine „tačaka“ za koje je optužen, to znači da je suđenje njemu bilo „montirano“ i da je on osuđen isključivo iz političkih i ideoloških razloga!

Svoj patološki sadizam četnici su osobito ispoljavali prema nemoćnima, prema onima koji nisu bili u stanju da se brane – prema starim ljudima, ženama, deci, prema bolesnim, ranjenim ili zarobljenim partizanima. Poznato je da je Narodnooslobodilačka vojska u četvrtoj i petoj ofanzivi, tj. u bitkama na Neretvi i Sutjesci 1943. godine, pretrpela teške gubitke „od kojih je skoro polovina posledica četničkog klanja zaostalih i ranjenih boraca“ (Dikin, 101). A

prilikom pokolja u selu Vranić kod Beograda, kada je ubijeno 67 meštana, četnici su u kolevci zaklali bebu Ljubomira od godinu dana sa osam uboda kamom u grudi i stomak. Neizbežan deo ovog četničkog sadizma bilo je silovanje žena pri čemu su oni nastojali da to bude učinjeno na što svirepiji način. Na primer, u pomenutom pokolju u Vraniću silovane su maloletne devojke Dikosava Mitrović i Katarina i Anđelija Mitić a njihovi roditelji bili su primorani da gledaju taj bestijalni čin, nakon čega su svi zaklani.⁴

Na kraju, treba reći da su potomci i sledbenici četnika sve ove bestijalnosti doslovno ponovili u ratovima 1991-95 u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, s tim što je ovoga puta silovanje žena bilo zamišljeno i kao sastavni deo etničkog čišćenja, odnosno sistematske eliminacije Hrvata i Muslimana, dakle, kao sastavni deo zvanične politike srpskog nacionalizma o stvaranju etnički čistog srpskog prostora.

Nasuprot ovome, partizani u borbi sa četnicima nisu nikada ispoljavali bezrazložno nasilje i vrhunac obračuna bilo je streljanje onih četnika i njihovih vođa za koje je bilo izvesno da su počinili neki zločin. Šta više partizani su na kraju rata doneli jednu meru koju četnici, da su slučajno bili pobednička strana, ne bi nipošto doneli i težili bi da partizane i njihove simpatizere u korenu unište da im se, kako je govorio Draža, ni traga ne zna. Naime, maršal Tito je 20.11.1944 predložio Prezidijumu AVNOJ-a **opštu političku amnestiju** za „četnike Draže Mihailovića, za hrvatske i slovenske domobrane“, osim onih, naravno, koji su počinili zločine, a Prezidijum AVNOJ-a je već narednog dana doneo odluku o opštoj amnestiji svih pripadnika tih jedinica koji se do 15. januara 1945. stave na raspolaganje vojnim vlastima NOV i POJ (Zapisnici NKOJ-a, 462-465).

Imajući u vidu kako neočetnici danas izmišljaju da su partizani posle oslobođenja ubili „oko trideset hiljada civila – a samo u Beogradu je „likvidirano više od deset hiljada ljudi“ (Čotrić, Danas 02.04.2015), valja ovde citirati ono što je Vladislav Ribnikar pisao Titu dva dana nakon proglašenja amnestije:

„Imao sam priliku da vidim i čujem kako su beogradski građani primili odluku o amnestiji. I moji saradnici u 'Politici', koji dolaze u dodir sa mnogima, ispričali su mi svoja opažanja.

Meni lično ljudi su čestitali na odluci, a čestitali su i jedni drugima. Za ovaj zburjeni i preplašeni svet odluka je izazvala veliko moralno 'olakšanje'. Strah od odgovornosti bio je kod njih vrlo veliki. Malo je ljudi u Beogradu kojima je savest sasvim čista, jer su pod pritiskom i terorom bezmalo svi popuštali i 'vrdali'. Ova ih amnestija sada oslobađa straha.

⁴ Detaljnije o četničkim zločinima prema srpskom stanovništvu u mnogim selima u okolini Beograda može se videti u knjizi Dragoslava B. Dimitrijevića Belog, *Gde je moja mama, Prilozi za istoriju Avalske korpusa Jugoslovenske vojske u otadžbini*, izd. Veles, Beograd 2009.

.....

I Englezi su primili amnestiju vrlo dobro. Juče ujutru probudili su me telefonom i čestitali mi. Za njih je amnestija senzacionalna stvar i Harison mi kaže da će u savezničkoj javnosti izazvati najbolji utisak“ (Zapisnici NKOK-a, 466).

Eto tako su partizani postupali sa pobeđenim protivnikom, za razliku od četnika čija je omiljena aktivnost bila pronalaženje zemunica i bolnica sa ranjenim i bolesnim partizanima i njihovo ubijanje i klanje na licu mesta. Procenjuje se da je amnestijom bilo obuhvaćeno između deset i petnaest hiljada Dražinih četnika od kojih je većina stupila u redove NOB i tako se rehabilitovala (Radanović, 2015, 185-191), što znači da amnestiju nisu iskoristili oni koji su činili ratne zločine i kojima je stoga osnovano suđeno posle rata.

Virtuelni karakter četničkog pokreta

Jedna od bitnih karakteristika četničkog pokreta Draže Mihailovića bila je njegova virtuelnost, odnosno činjenica da se predstava koju je on nastojao da stvori o sebi, pre svega u narodu a zatim i kod emigrantske vlade u Londonu, kod saveznika, pa i kod svih drugih aktera rata na tlu Jugoslavije, bitno razlikovala od onoga što je taj pokret u stvarnosti bio i što je zaista radio. Ta virtuelnost i svojstvo četničkog pokreta da stvari prikazuje sasvim drugačije nego što su one realno bile održava se sve do današnjeg dana tako da ono što sledbenici i simpatizeri tog pokreta govore o njemu faktički ima vrlo malo veze, a najčešće i nema nikakve veze, sa onim što je taj pokret stvarno bio i kako se realno ponašao i delovao tokom Drugog svetskog rata.

Virtuelni karakter četničkog pokreta, njegovo dvojstvo i raskorak između normativnog i stvarnog posledica su temeljnih protivurečnosti tog pokreta, istovremenog opredeljivanja za različite pa i suprotne stvari i uverenja da se sve to može veštinom ostvariti te da su lukavstvo i sposobnost manipulacije oni faktori koji presudno utiču na ishod ratnih zbivanja. Rezultat toga je bio da su se četnički pokret i sam Draža Mihailović zapleli u mrežu sopstvenih kontradiktornosti i da su doživeli sudbinu koju su sami predodredili svojim delovanjem.

Tako su se četnici i Draža deklarativno opredelili za borbu protiv okupatora ali su čitavo vreme rata, osim u retkim prilikama, tu borbu izbegavali i čak govorili da je neće prihvatiti i ako im ona bude nametnuta. Oni su tvrdili da su okupatori (Nemci, Italijani, Bugari i drugi) njihovi neprijatelji, čak su se o njima loše izražavali a Italijane i posprdno nazivali „tetkići“, iako su sa njima ne samo sarađivali već i od njih dobijali obilnu pomoć u naoružanju, hrani i opremi, pa čak i direktnu novčanu pomoć i mesečne prinadležnosti, kao što su to Italijani davali četnicima u Crnoj Gori.

Da bi prikriili saradnju sa okupatorom Draža je izmislio termin „nacionalna linija“ i naređivao je svojim komandantima da prilikom saradnje sa okupatorom ostanu na „nacionalnoj liniji“. Taj šifrovani izraz, tipičan za profesionalnog obavешtajca, značio je da sa okupatorom treba sarađivati tajno i na način da narod tu saradnju ne primeti, a javno treba govoriti da se četnici bore protiv okupatora i da su na „nacionalnoj liniji“. Naravno da ta dvostruka igra nije mogla dugo da se održi, pored ostalog i zato što su se pojedini četnički komandanti ponašali neoprezno i javno pojavljivali sa nemačkim i italijanskim oficirima, fotografisali se sa njima (Dokumenta, 185 i druge), zajedno istupali na zborovima itd, tako da se narod vrlo brzo uverio da je tzv. „nacionalna linija“ samo obična maska.

Istovremeno sa intenzivnom saradnjom sa okupatorom četnici su vladu u Londonu i saveznike izveštavali o svojim žestokim borbama sa okupatorom i velikim vojnim uspesima. Pouzdano je utvrđeno da su Draža i četnici pripisivali sebi sve ono što su partizani uradili u borbi protiv okupatora, a to su isto činili i emigrantska vlada i kralj Petar koji su sve uspehe partizana protiv okupatora predstavljali sredstvima informisanja kao „herojsko delo generala Mihailovića“, Bivši četnički komandant Radoslav Đurić ispričao je na suđenju Draži (str. 416) da ga je jednom prilikom engleska misija pitala ko je srušio neki most, a on je odgovorio „partizani“, nakon čega je od Draže dobio sledeće oštro upozorenje: „Ubuduće misiju ne obavешtavati o akcijama partizana, već sve ono što partizani urade, izvestiti da su naši odredi uradili“. Ali ni ova prevara nije mogla dugo da traje pa je već 30.12.1942 britanski major Piter Boj rekao u Londonu majoru Živanu Kneževiću da Draža treba tog momenta da stupi u akciju i razori železničke pruge. „On to, kaže Boj, ne radi i sve njegove depeše o sabotazi na železnicama i rušenju pojedinih objekata nisu istinite“ (Marjanović 320, Jovanović 278).

Kao što su ovi izveštaji bili fiktivni, tako je bila fiktivna i sama organizacija četnika. Draža i njegovi komandanti stalno su slali izveštaje u kojima je brojno stanje četničkih oružanih formacija bilo višestruko uvećano, u kojima se govorilo o tome kako ih narod oduševljeno podržava i kako im masovno prilazi i to u tolikom broju da oni nemaju toliko oružja koliko ima zainteresovanih, odnosno da bi mogli da formiraju ogromnu vojnu silu (pominjala se i cifra od 300.000 četnika) samo kada bi imali dovoljno oružja.

Stvarnost je, međutim, bila sasvim drugačija. U vremenu od maja do jesei 1941. godine Draža je govorio da je njihov prvenstveni zadatak uspostavljanje organizacije. To je, pre svega, značilo popisivanje vojnih obveznika po svim opštinama gde je to bilo moguće, formiranje jedinica i postavljanje njihovog komandnog sastava, povezivanje sa brojnim nezavisnim oružanim grupama koje su se spontano javljale u mnogim delovima zemlje itd. Naravno, sve je ovo u najvećem broju slučajeva bilo fiktivno i samo na papiru. Popis vojnih

obveznika i formiranje četničkih jedinica nisu imali za cilj da se oni stave u borbeno dejstvo, već samo to da se uspostavi odgovarajuća administrativna evidencija. Zbog toga su mnogi od onih koji su, raspoloženi za borbu protiv okupatora, u leto 1941. dolazili na Ravnu goru bili „vraćani kućama da čekaju poziv“ (Jovanović, 39) i to ne samo zato što nije bilo oružja za sve, već pre svega zato što „još nije bilo vreme za borbu“, kako je glasila osnovna Dražina instrukcija. Otuda nije čudo da su kod mnogih četničkih jedinica postojali jedino komandni sastavi (štabovi) od nekoliko ljudi, dok je ljudstvo bilo samo popisano u mobilizacijskim spiskovima i po potrebi mobilisano.

U skladu sa ovom fikcijom stoje i pompezni nazivi četničkih jedinica. One su se zvale bataljoni i brigade bez obzira koliko je u njima bilo ljudi i da li ih je uopšte bilo. Krajem 1942. godine formirani su čak i korpusi, koji u vojnoj terminologiji označavaju jedinice sa više hiljada boraca, a u praksi neki od tih četničkih korpusa „nisu imali ni 100 vojnika“ (Jovanović, 161). Karakterističan je slučaj Beograda koji je bio pod apsolutnom nemačkom kontrolom i u kome je, navodno, postojalo čak pet četničkih korpusa. A za impresioniranje naroda, pa i sopstvenog ljudstva, korišćeni su bombastični izrazi kao „Jurišni korpusi“, „Leteće brigade“, „Gorska garda“ i sl.

Fiktivne su bile i druge organizacije koje su četnici tobože formirali, kao što su organi vlasti po selima, organizacije žena i omladine, kulturno-prosvetna društva itd, pri čemu se može uočiti da su oni u tim pitanjima kopirali ono što su partizani radili i tako nastojali da im pariraju.

Sam naziv „Jugoslovenska vojska u otadžbini“ uzet je ne samo zato da bi se pokazao navodni kontinuitet sa vojskom predratne Jugoslavije (koja je činom kapitulacije prestala da postoji), već pre svega zato da se prida važnost četničkim odredima i da se prikaže kako su oni aktivni u svim krajevima Jugoslavije i da se u njima bore pripadnici svih naroda, naročito Muslimani i Hrvati. Sve je to, naravno, bilo fiktivno jer, kako kaže profesor Đorđe Stanković, „otkud se može nazvati Jugoslovenska vojska u otadžbini vojska koja je imenovala komandu za Vojvodinu a tokom rata nije imala nijednu aktivnu jedinicu u Vojvodini. Imenovala je komandu za Slavoniju i Srem a tokom rata nije bilo aktivnih jedinica JVUO na tom području, da ne govorimo o Banskoj Hrvatskoj, Lici, Baniji, pa i Makedoniji i tadašnjem Kosovu“ (Danas, 14.05.2015). Fiktivna je, takođe, bila i tvrdnja o velikom učešću Muslimana, Hrvata, Slovenaca i drugih u četničkim redovima. Tačno je da je među četnicima bilo pojedinaca iz ovih naroda, kao što su bili Mustafa Mulalić ili Đuro Vilović i inženjer Predavec, ali oni su se tu nalazili u ličnom svojstvu a ne kao predstavnici ili delegati svojih naroda. Tačno je i to da su u Sloveniji Dražine pristalice osnovale takozvanu „Plavu gardu“, ali njen ukupan broj za sve vreme rata nije prelazio 300 četnika (Latas, 6). Otuda se osnovano može zaključiti da „četnici zapravo nikad nisu željeli da postanu istinski svejugoslovenski pokret, jer je to bilo u suprotnosti s

idejom o Velikoj Srbiji u Velikoj Jugoslaviji“ (Tomašević, 161), tako da je termin jugoslovenska vojska imao samo propagandno značenje.

Ono što je naročito odudaralo od stvarnosti to su bili četnički izveštaji o njihovim oružanim borbama. Onako kako je Draža lagao saveznike i emigrantsku vladu o borbi protiv okupatora tako su i četnički komandanti slali Draži lažne izveštaje o svojim borbenim aktivnostima, a naročito o velikim uspesima u borbi protiv partizana. Tako komandant Avalskog korpusa obavestava Vrhovnu komandu 4. maja 1944. godine da su u velikoj borbi u Drugovcu kod Smedereva, koja se odigrala 29. aprila te godine, četnici imali četvoricu mrtvih a partizani čak 250 poginulih. A kako je ta borba u stvarnosti izgledala?

Četnici su napali Drugovac sa četiri svoja korpusa, tj. sa brojno mnogo nadmoćnijim snagama, dok su selo branili Drugovački bataljon i jedna četa Kosmajskog partizanskog odreda. U viščasovnoj borbi poginulo je 58 četnika i 7 branilaca. Nakon što su se partizani, kojima je ponestalo municije, povukli iz sela, četnici su u selu „zaklali 24 lica, streljali 41 lice, u kućama zapalili 4 lica i 3 lica su umrla od batina – ukupno su četnici usmrtili sedamdeset dve osobe iz sela i opljačkali i zapalili preko 200 kuća“ (Dimitrijević, 146,148).

Na isti način stoji stvar i sa moralom u četničkim redovima. Komandanti su često izveštavali Dražu o visokom moralu u svojim jedinicama, o oduševljenoj podršci koju narod pruža četnicima, o velikom prilivu dobrovoljaca u njihove redove i o sličnim manifestacijama privrženosti četničkom pokretu naročito u Srbiji.

Stvarnost je, međutim, bila sasvim suprotna od te predstave. Neki od hrabrijih četničkih komandanata čak su i govorili o slabom moralu u svojim jedinicama, što nije ni čudo jer su se te jedinice (1) uglavnom sastojale od prisilno mobilisanih i (2) što su one borbu vodile pre svega protiv partizana a ne protiv okupatora. Čak je i sam Draža na suđenju rekao (str. 174) da je kod četnika bio nizak nivo morala jer su se borili protiv partizana, usled čega ta borba „nije bila simpatična“. A u sukobima sa partizanima četnici su gotovo redovno trpeli poraze iako su, poneseni lažnom predstavom o sopstvenoj snazi i slabosti protivnika, redovno prvi napadali partizane. Tipičan primer za to bio je četnički napad na Užice prvih dana novembra 1941, kao i na druge oslobođene gradove u Srbiji, sa namerom da partizanski pokret i njegovo vođstvo budu definitivno uništeni. Partizani su te napade ne samo odbili već i četnicima naneli teške poraze, a zatim opkolili i samu Ravnu goru tako da je Draža molio Tita za primirje (Marjanović, 125, 146). Ilustrativno je i svedočenje bivšeg četničkog komandanta Radoslava Grujića na suđenju Draži kada je rekao da je „u proleće 1944. u Toplici 800 partizana razbilo Keserovićeve snage od 6.000 četnika“ (Zečević, 1410). Naravno da drugačije nije ni moglo da bude jer su svi oni koji su bili mobilisani i na silu svrstani u četničke redove koristili prvu priliku da pobegnu ili da pređu na stranu partizana.

Paralelno sa ovim hvalospevima o četničkom pokretu išlo je i ekstremno nipodaštavanje partizana za koje se govorilo da ne predstavljaju nikakvu vojnu snagu, da su skoro sasvim uništeni, da se održavaju samo uz pomoć neviđenog terora nad narodom, da su njihove vođe stranci sa nekim čudnim imenima itd. Osobito je bila omiljena teza da su partizani antisrpski pokret, da u njima nema Srba već da je to u stvari ustaška i hrvatska organizacija koja radi na uništenju srpskog naroda. Istom primitivnom metodom služile su se i ustaše u propagandi protiv partizana. „Ustaše su na sličan način ukazivali na partizane kao na 'Srbokomuniste' koji su čvrsto odlučili da unište Hrvate. Naravno da nije postojala ni 'ustaško-komunistička' niti 'srbo-komunistička' zavjera, partizani su naprosto provodili istinski jugoslavenski program koji je bio koliko protiv ustaša, toliko i protiv četnika“ (Tomašević, 357).

Opterećeni ovim ideologiziranim pristupom mnogi pripadnici četničkog pokreta, uključujući i samog Dražu, kao i njihovi današnji sledbenici, nisu mogli da shvate zašto je istorijski tok događaja bio onakav kakav je bio i zbog čega su četnici u ratu završili na poraženoj strani a njihovi protivnici na pobjedničkoj. Rastrzani tom kontradikcijom oni su objašnjenje pronašli u tome da su ih zapadni saveznici izdali, što bi trebalo naročito da važi za Britance u čije su se štabove „uvukli komunisti“ koji su slali lažne izveštaje o tome šta se u Jugoslaviji događa. Besmislenost ovog izgovora nije potrebno ni dokazivati jer on ne spada u domen politike i istorijskih činjenica već ima veze sa ličnim i kolektivnim frustracijama kod kojih se obično rešenje problema nalazi u begstvu od stvarnosti i prebacivanju krivice na spoljne faktore. Po svojoj prilici autor ovog izgovora bio je major Živan Knežević, šef vojnog kabineta emigrantske vlade, za koga ministar Milan Grol kaže: „Nesrećni Živan Knežević, gluplji od svih...“ (Rodić, 2011).

Saradnja četnika sa okupatorima

Kao što se nije bavio pitanjem da li je Draža Mihailović bio ratni zločinac, Viši sud se nije bavio ni pitanjem da li je on bio izdajnik, tj. pitanjem da li su njegovi četnici sarađivali sa okupatorom i sa kolaboracionistima (ustašama, Nedićem, Ljotićem i dr), iako je iskaze revizionističkih istoričara Bojana Dimitrijevića i Koste Nikolića „u celini“ prihvatio, što znači i njihovu tvrdnju da Draža i četnici nisu sarađivali sa okupatorom. Otuda je neophodno ukazati i na to pitanje jer činjenice o intenzivnoj saradnji četnika sa svima njima su, u istorijskom smislu, potpuno nesporne iako njihovi današnji sledbenici nastoje na svaki način da te činjenice negiraju ili bar da ih relativizuju. Oni u tom pogledu nisu uopšte originalni već uglavnom ponavljaju sve ono što je sam Draža govorio na suđenju 1946. godine. Naime, Draža se i kod ovog pitanja, kao i kod pitanja četničkih zločina, ponašao onako kako se mahom ponašaju svi optuženi pred

krivičnim sudom: on je tvrdio da za tu saradnju nije znao i nije je odobravao ali „nije imao moći“ da je spreči, da su to radili na svoju ruku njegovi komandanti, koji su inače radili „šta su hteli“, a ukoliko je i bilo neke saradnje s njegove strane onda je to bila legitimna ratna „intriga“, odnosno njegovo nastojanje da okupatore iskoristi u borbi protiv partizana, ili je, pak, u pitanju bila „slučajna saradnja“ ili „slučajno sadejstvo“. Te Dražine izgovore ponavljaju i današnji revizionistički historičari, s tim što oni to prikazuju kao rezultat nekih svojih tobožnjih „naknadnih historiografskih istraživanja“. Tako historičar Bojan Dimitrijević, čiji iskaz Viši sud u Beogradu „u celosti“ prihvata, kaže da su se četnici u određenim vojnim akcijama „slučajno ili namerno dodirivali“ sa nemačkim i italijanskim trupama, čime on zajedničke i planirane akcije četnika i okupatora protiv partizana prikazuje kao bezazleno „dodirivanje“, kao nehotečan čin sličan slučajnom dodirivanju u tramvaju.

Naravno, svi ovi izgovori su u potpunoj suprotnosti sa onim što se stvarno događalo tokom Drugog svetskog rata. Draža je vrlo dobro znao da su njegovi komandanti u Crnoj Gori, Hercegovini i Dalmaciji bili faktički sastavni deo italijanskog okupacionog aparata. Tako je komandant crnogorskih četnika general Blažo Đukanović imao svoje sedište na Cetinju a vojvoda Ilija Birčanin, komandant dalmatinskih četnika, u Splitu, dok je komandant limskih četnika Pavle Đurišić istupao na narodnom zboru zajedno sa italijanskim komandantom za Crnu Goru Pircijem Birolijem o kome je pritom održao hvalospev. A učešće njihovih trupa u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi protiv NOV poznatoj kao „Bitka na Neretvi“ logistički su organizovali Italijani koji su svojim prevoznim sredstvima (vozovima i brodovima) prebacivali četničke trupe do ratišta na Neretvi. Sam Draža je na suđenju priznao da je u toj borbi učestvovalo 12 do 15 hiljada četnika. A što se tiče saradnje četnika sa nemačkim i bugarskim okupatorom u Srbiji, činjenica i materijalnih dokaza o tome ima toliko da je njihov popis jedva stao na preko 150 strana (Dokumenta, 538-711). Uostalom, sam Draža je na suđenju za 40 od 55 svojih komandanata priznao, iako nerado, da su saradivali sa okupatorom (str. 283-287), što znači da mu je takvo njihovo delovanje bilo poznato. U pokušajima da izbegne priznanje i da stvari ne naziva pravim imenima, Draža je na suđenju često bio i komičan. Tako, kada mu je tužilac pokazao (str. 201,202) jedno pismo Lukačevića u kome on kaže da „Italijani i Nemci ništa ne rade a da mene ne pitaju“ i kada mu je tražio da odgovori da li je to „saradnja ili slučajno sadejstvo“, Draža je odgovorio: „Ja ne znam kakvu reč tu da izaberem. Vama je stalo do jedne reči“.

Međutim, na suđenju četničkim komandantima Dragutinu Keseroviću i Vojislavu Lukačeviću pred Vojnim sudom u Beogradu 1945. godine, iznerviran čestim pitanjima predsednika sudskog veća da li je ovaj ili onaj četnički komandant saradivao sa Nemcima, Lukačević je uzviknuo: „Ako vam neko od naših

komandanata kaže da nije sarađivao, laže. Morali smo sarađivati, to je bila direktiva Vrhovne komande“ (tj. Dražina direktiva).

Nesporna je takođe i saradnja četnika sa ustašama u Bosni i Hrvatskoj. „Gotovo svi komandanti četnika u Bosni sklopili su sa nižim ustaško-domobranskim komandama sporazume o vojnoj saradnji, a te komande se obavezale da im pružaju pomoć u snabdevanju i lečenju ranjenika“ (Strugar, 61). Činjenice o saradnji potvrđuje i to što je Ante Pavelić 21. decembra 1944. dozvolio popu Đujiću da se sa 6.000 četnika povuče ispred udara snaga NOV i da ih preko teritorije NDH odvede u Istru i Slovenačko primorje (Latas, 22). Uostalom, o toj saradnji svedoče brojna zajednička dokumenta i fotografije ustaša i četnika (Dokumenta, 194, 203 itd). A u jesen 1944. godine pod komandu Draže Mihailovića stavile su se i kvislinške jedinice, tj. Nedićeva Srpska državna straža i Ljotićev Srpski dobrovoljački korpus, čime je samo formalizovana njihova dotadašnja saradnja.

Iako je Draža, za razliku od Nedića i Koste Pećanca koji su stupili u otvorenu službu okupatoru, nastojao da svoju saradnju sa okupatorom prikrije a da borbu partizana protiv okupatora prikaže kao borbu za račun Sovjetske Rusije, narodu je vrlo brzo postalo jasno ko se bori protiv okupatora a ko ne. Zato su partizanima masovno prilazili ljudi, uglavnom sa sela, koji nisu imali nikakve veze sa komunizmom, a često nisu ni znali šta to znači, već su samo želeli da se bore protiv okupatora. Šta više, partizanima su tokom rata pristupili i brojni građanski političari, pa čak i sveštena lica, kao što su bili pop Vlado Zečević i prota Smiljanić, kojima se nikako ne može prigovoriti da su bili komunisti. Tu treba pomenuti i jedan broj oficira bivše Jugoslovenske vojske koji su se opredelili za partizane a ne za četnike kao što su bili pukovnik Savo Orović, kapetani Arso Jovanović, Velimir Terzić, Pero Četković i mnogi drugi. Svi su oni jednostavno videli da se partizani bore protiv okupatora, dok četnici to ne čine, i to je bio glavni motiv njihovog stupanja u partizanske redove. Takođe, tokom čitavog rata bilo je pojedinačnog, pa čak i grupnog napuštanja četničkih redova i prelaska u partizane. Radi se o ljudima koji su krenuli za verbalnim obećanjima Koste Pećanca i Draže Mihailovića da će organizovati borbu protiv okupatora, ali su se mnogi od njih uverili da od te borbe nema ništa i da se protiv okupatora bore isključivo partizani. Neki od tih ljudi pokušavali su da Dražu pokrenu u borbu protiv okupatora, pojedini su čak na svoju ruku ulazili u oružane okršaje sa okupatorom, ali je Draža sve to suspendovao rečima „Ima vremena“, a taj njegov izgovor je posle rata u srpskom narodu postao poštapalica kojom se objašnjava neprestano odlaganje i oklevanje.

Svoju pasivnost i odsustvo borbe protiv okupatora Draža Mihailović je, zavisno od okolnosti, različito objašnjavao. Na suđenju 1946. godine on je navodio jedne razloge, a u komunikaciji sa emigrantskom vladom i svojim ko-

mandantima navodio je druge razloge. Na suđenju, ako se ostave po strani Dražini pokušaji da izbegne odgovor na pitanja, suštinu svog oklevanja on je sam definisao na sledeći način: „Ja sam stajao na stanovištu da je za ustanak suviše rano, smatrao sam da nije vreme da se vodi borba sa okupatorom. Ja sam već ranije rekao da je moje stanovište bilo vršiti organizaciju snaga i u pogodnom momentu napasti na neprijatelja“ (str. 110). Draža je takođe kao izgovore navodio i to da nema dovoljno snaga za borbu protiv okupatora, da mu nedostaju oružje i municija, da mora najpre da se obračuna sa partizanima, Hrvatima i Muslimanima, pa tek onda da krene u borbu protiv okupatora, što se nije nikada dogodilo. Najčešće korišćen izgovor i Draže i emigrantske vlade bila je navodna briga za srpski narod, odnosno strah da će akcije protiv okupatora dovesti do represalija nad civilnim stanovništvom u Srbiji. To je, tobože, bio i jedan od razloga sukoba sa partizanima koji su borbu protiv okupatora, i to u svim krajevima zemlje, započeli još jula 1941. godine, a Draža i emigrantska vlada činili su sve da partizane odvrte od borbe protiv okupatora. Tako predsednik vlade Simović u govoru od 12. avgusta 1941. kaže: „Kraljevska vlada zna da šaka nesavesnih ljudi današnjom preranom akcijom nanosi teške patnje narodu“ (Tomašević, 35). Isti stav ponavlja i njegov naslednik Slobodan Jovanović u jednom pismu od 7. maja 1942: „Činimo sve tajnim putem i preko radija da se ne pristupa pre nagljenim akcijama velikog stila zbog beskorisnih i nesrazmernih žrtava i strašnih represalija“ (str.100). Na ovim i sličnim stavovima današnji istorijski revizionizam gradi tezu da su četnici i kvislinzi bili realpolitičari jer su shvatali odnose snaga sukobljenih strana, dok su partizani navodno bili hazarderi. Tu tezu argumentovano pobija Kuljić koji kaže da je „u stvari borbeni antifašizam bio realpolitika već od kraja 1941. nakon Hitlerove objave rata SAD“, a od tada je „kvislinštvo lišeno političkog realizma, jer je Osovina zaustavljena na istočnom frontu i suočena sa najrazvijenijim industrijskim silama“ (Kuljić, 2009).

Za ilustraciju četničkog stava o saradnji sa okupatorom, naročito sa italijanskom okupacionom vojskom, veoma je ilustrativan Dražin govor od 28. februara 1943. u selu Gornje Lipovo u Crnoj Gori. U tom govoru je Draža, nezadovoljan obimom pomoći koju dobija od Britanaca i njihovim navaljivanjem da krene u borbu protiv okupatora, na nekoj privatnoj proslavi i „u nešto pripitom stanju“ (Tomašević, 262), rekao da Saveznici ne mogu ništa učiniti što će „odvratiti Srbe od njihove zakletve i svete dužnosti da istrijebe partizane“. Takođe, Saveznici ne mogu ništa učiniti da se promeni njegov stav prema Italijanima sve dok oni budu bili njegov jedini izvor potpore i pomoći. Njegovi su neprijatelji „partizani, ustaše, Muslimani i Hrvati“ i kad se sa njima obračuna onda će se okrenuti protiv Italijana i Nemaca (Tomašević, 263).

Sve ovo Draža je izgovorio u prisustvu britanskog pukovnika Bejlja koji je o tome odmah izvestio Čerčila a ovaj je zatim uputio oštro protestno pismo Slobodanu Jovanoviću. To je bio početak distanciranja Britanaca od četnika, što će ubrzo dovesti do raskida saradnje, te je očigledno da takav razvoj događaja nema nikakve veze sa izmišljenom akcijom „komunista“ u britanskoj obaveštajnoj službi.

Četnički terorizam

Što se tiče trećeg krvičnog dela, definisanog kao „Organizovanje oružanih bandi u cilju nasilnog obaranja postojećeg državnog uređenja“, optužnicom javnog tužioca Draži je stavljeno na teret sledeće:

„Januara 1945 Mihailović je održao sastanak sa agentom Gestapoa Gašparevićem koji je bio poslat od Gestapoa iz Beča sa grupom od 60 ljudi, obučenih u gestapovskoj školi u Austriji za vršenje diverzija, atentata, sabotaže i špijunaže, sa zadatkom da se prebaci u oslobođenu Srbiju, da organizuje špijunsku mrežu i da pomoću radiostanica koje je sobom bio poneo, šalje informacije Gestapou u Beč, a pored toga da vrši sabotažu, diverziju i razna teroristička dela. Mihailović je od Gašparevića saznao kakav je zadatak Gestapo dao Gašpareviću, pa se ipak sa Gašparevićem sporazumeo da Gašparevićevu grupu preko svojih kanala prebaci u Srbiju, a uz to još i da Gašparevićevoj grupi priključi svoju grupu od 30 ljudi obučenih u njegovoj školi za komandose... Mihailović je takođe Gašpareviću postavio zadatak da i sa njim drži redovno vezu, da mu šalje obaveštenja, i Gašparević je pristao da izvrši sva naređenja koja mu bude Mihailović putem radiostanice slao. Mihailović je preko svojih kanala Gašparevićevu grupu zaista uputio u Srbiju, priključivši joj svojih 30 četnika sa poručnikom Nedeljkovićem na čelu i primao od Gašparevića telegrame informativne sadržine, mada je znao da Gašparević iste takve telegrame šalje i Gestapou u Beč. Mihailović je takođe Gašpareviću upućivao radiogramima direktive za rad. Pored Gašparevićeve grupe Mihailović je ubacio u Srbiju i druge krajeve Jugoslavije još svojih 'komandosa', koji su, čak i posle potpunog oslobođenja Jugoslavije, ubijali narodne odbornike, pljačkali seoske zadruge i magacine i drugu privatnu imovinu.“

Na suđenju je Draža priznao da je imao vezu sa Gašparevićem (str.269), ali je, navodno, njegova namera bila, pošto je saznao da on ima oružje, „da se on upotrebi dok ne pređe u Srbiju, a da posle toga bude ubijen, a ljudstvo prevedeno“ (str.270). Taj zadatak je poveren kapetanu Topaloviću i njegovoj grupi ali oni nisu uspeli da ga izvrše pa je Draža izgubio vezu sa Gašparevićem. U svakom slučaju, i što se tiče ove grupe i komandosa koji su obučeni u školi za komandose u Modriči i zatim ubacivani u Srbiju, Draža je na suđenju izjavio

da su njihovi zadaci bili isključivo politički i propagandni, da je trebalo da oni „pripreme naš povratak u Srbiju“ i to pre svega putem stvaranja odgovarajućeg „raspoloženja naroda“ (str. 274, 275). A što se tiče eventualnih terorističkih akcija, Draža sa sebe skida odgovornost na vrlo zanimljiv način. On kaže: „Ta grupa ne bi mogla to da postigne. Ja sam znao da ona neće ništa od toga da izvrši“ (str. 277).

Do koje mere su terorističke i diverzantske akcije zaostalih ili ubačenih četničkih grupa ometale normalizaciju društvenog života posle oslobođenja vidi se iz činjenice da su takve akcije preduzimane sve do 1954. godine. U 1945. godini odmetnici su u Srbiji izvršili 516 raznih akcija, naredne 1946. izveli su 280 akcija i ubili 83 lica, 1947. godine izveli su 308 akcija i ubili 31 lice, a 1948. izveli su 62 akcije i ubili 62 lica (Rodić, 2011). Akteri svih ovih akcija bili su zaostali četnici Draže Mihailovića i njegovi komandanti kao Aleksandar Mihailović, Predrag Raković, Radomir Cvetić, Neško Nedić i drugi, što znači da su svi oni delovali po jedinstvenoj političkoj platformi definisanoj od strane vrhovne komande.

Dražin odnos sa komandantima i drugim kvislinzima

Kao što je već rečeno, Draža Mihailović se na suđenju 1946. godine vešto branio, iako je njegova odbrana bila na nivou onoga što svaki optuženi čini na krivičnom suđenju. Reč je o tome da je Draža, kao i svaki optuženi, negirao da je počinio krivično delo, nije priznavao svoju krivicu i odgovornost, pravdao se objektivnim razlozima, tvrdio da je preduzimao sve mere da stvari izvede „na pravi put“, a kada bi bio suočen sa neoborivim dokazima onda je krivicu svaljivao na druge, na svoje komandante i na kvislinge poput Nedića, Ljotića i Koste Pećanca. Pošto je Dražina taktika bila da se sa okupatorom saraduje prikriveno, njega je nesumnjivo veoma iritiralo otvoreno izdajstvo Nedića, Ljotića i Pećanca, iako je njegovo oštro reagovanje bilo motivisano i ličnim razlozima. U svakom slučaju, Draža je uspeo da se kod emigrantske vlade predstavi kao nosilac borbe protiv okupatora i da o svojim konkurentima formira krajnje negativan sud. On izveštava vladu da se Nedić, Ljotić i Aćimović „takmiče u služenju Nemcima“, da su Ljotićevci u Kraljevu hvatali „a Nemci vršili streljanje đaka čitavih razreda gimnazije sa nastavnicima“, da je „Kragujevac Ljotićevo delo“, da je Kosta Pećanac „notorna pijanica“ koji je „stvorio stotine vojvoda među kojima i robi-jaši“ koji „haraču, piju, pljačkaju i terorišu narod“ (Latas, 2).

Ove Dražine ocene o kvislinzima, kao i one koje je na suđenju 1946. davao o pojedinim svojim komandantima, mogle bi se prihvatiti kao tačne, iako je u njima prisutna znatna doza međusobne konkurencije, lične netrpeljivosti, Dražine sujete i njegove želje da bude prihvaćen kao neosporan vojni

komandant i Srbije i Jugoslavije. O tom osećanju svedoči i činjenica da se Draža na suđenju žalio da ga je Nedić dva puta kaznio sa po 30 dana zatvora, usled čega su oni bili veliki neprijatelji. Na pitanje zašto se sastajao sa Nedićem, Draža kaže da je hteo da zadovolji „onu budalu“ (Nedića). Uopšte, kaže Draža, „ja sam njega smatrao kao čoveka potpuno izlapelog“ (str.230, 235).

Još oštrij je bio Dražin sukob sa Pećancem oko primata u četničkom pokretu. Pećanac je još pre rata imao titulu vojvode, bio je nacionalna figura ovenčana (nezasluženom) slavom iz Topličkog ustanka, dok je Draža bio anonimni generalštabni oficir pa je Pećanac mogao da mu ponudi samo to da bude načelnik njegovog štaba. Ali, za Dražu je Pećanac bio naprosto dragocen. Pre svega, u vojnom smislu Pećanac nije predstavljao ništa i nije bio Draži nikakva konkurencija. Priča se da je čak i Gering, kada se sa Pećancem sreo u Sofiji i dogovorio saradnju, privatno rekao „ovo smo preskupo platili“, aludirajući na Pećančevu potpunu nesposobnost kao vojnog komandanta. U to su se, uostalom, Nemci vrlo brzo i uverili pa su krajem 1942. raspustili Pećančeve četnike koji od tog trenutka više ne postoje kao vojna organizacija, a Toplicu su prepustili bugarskim okupacionim trupama. Pećanac se zatim, sa malom grupom svojih najvernijih sledbenika, nalazio u stalnom begstvu jer ga je Draža stavio pod slovo „Z“, a konačno su ga Dražini ljudi i zaklali 5. maja 1944. u Sokobanji. Taj čin, kao i ubistva nekih drugih četničkih komandanata koji Draži nisu iskazivali dovoljno poštovanja, poslužili su kasnije Draži da sebe prikaže kao nekog ko je bio bitno različit od saradnika okupatora koje je on „zbog toga kažnjavao“, a u stvari u pitanju su bili samo konkurentski razlozi. To potvrđuje i Dražin odnos prema onim njegovim komandantima koji su činili ratne zločine i otvoreno saradivali sa okupatorom. Nikoga od tih komandanata Draža zbog toga nije kaznio iako je to mogao lako da učini. U njegovim rukama bila je sva vojna i finansijska pomoć koju je obilato dobijao od saveznika, emigrantske vlade, Nedića i od Nemaca i Italijana. On je lako mogao ta sredstva da uskrati svojim komandantima i tako ih natera na poslušnost. Što to nije radio dokazuje da je on upravo želeo i odobravao njihovu saradnju sa okupatorom i izvršenje ratnih zločina. Prema tome, tvrdnje Draže na suđenju 1946. da nije mogao da obuzda i spreči svoje komandante, da „nije imao moći“ (str.159), da ih nije mogao „ni pokrenuti“ ako oni neće, da nije mogao sprečiti njihovu saradnju sa okupatorom iako je pokušavao „na sve načine“ da to spreči (str.192), da izvršenje zločina nikada nije naređivao, da o njima ništa nije znao i da je saznao tek iz optužnice – sve to predstavlja obično izgovaranje i pravdanje. Uostalom, Draža je tokom istrage i suđenja ponekad različito govorio, padao u kontradikciju, priznavao saradnju i zločine i priznavao da je imao i sredstava i mogućnosti da obuzda svoje komandante. Tako on na pitanje „Da li su vaši komandanti saradivali sa okupatorom“ protiv NOB, odgovara „Jesu“ (str.192); na njegovu tvrdnju da je četnicima na Neretvi komandovao Zaharije Ostojić te da je on tu

igrao sporednu ulogu, predočen mu je iskaz iz istrage kada je rekao: „Jesam, izdavao sam svakome od pomenutih komandanata i direktna naređenja, bez obzira na Zahariju Ostojića...“. A na pitanje zašto nije raskinuo sa svojim komandantima kada je video kakvi su, Draža odgovara da je hteo „drugim veštim sredstvima“, pre svega unapređenjima u više činove i odlikovanjima, da ih prevede „da se ne izgube“. Draža pritom izričito kaže: „Time sam ih držao, a i novcem koji sam im davao“ (str.160).

Dakle, Draža je izričito priznao da je „držao“ svoje komandante, tj. da je imao kontrolu nad njima, da im je izdavao naređenja i da je bio potpuno upoznat sa onim što su činili. Draža se na suđenju hvalio da je imao 100 radio stanica, što znači da je bio u dnevnoj radio vezi sa svojim komandantima i da su ga oni o svemu izveštavali, što se uostalom vidi i iz njihovih brojnih izveštaja i drugih dokumenata pronađenih u Dražinoj arhivi.

Normalno je da kod obilja materijalnih dokaza sud nije mogao, a to ne bi učinio ni jedan sud na svetu, da prihvati Dražina izgovaranja da nije znao za počinjene zločine i za saradnju sa okupatorom jer ta njegova izgovaranja nisu bila potkrepljena ni jednim materijalnim dokazom. Naravno, to važi i za Dražin pokušaj da krivicu prebaci na svoje komandante, iako je izvesno da je u četničkim redovima vladala nedisciplina i samovolja, da su komandanti većinom bili „politički neobrazovani, samoljubivi, obesni, raspušteni i skloni da sve sami rešavaju, kao nekada 'nahijski knezovi'“ (Jovanović, 42). da su se starešine „često međusobno zavađali“ (str.160), da su neki od njih akcije preduzimali na svoju ruku, te da mnogi četnički komandanti, iako oficiri bivše jugoslovenske vojske, jednostavno nisu umeli da rukovode svojim jedinicama i vojnim akcijama i da nisu bili dorasli položajima koje su zauzimali. U tom pogledu Dražino svedočanstvo se može uzeti kao verodostojno a njegov opis ličnih karakteristika pojedinih komandanata je veoma ubedljiv. Tako on svoje komandante opisuje na sledeći način: Dobrosav Jevđević je bio „nesređen tip čoveka koga niko nije mogao obuzdati“, čiji je rad bio „veoma štetan“ i koji je bio „vrlo nesrećan“ po organizaciju; Vesković je kao komandant „bio nesposoban“, Račić je „neumešno vodio operacije četvrtog korpusa“ dok je njegov načelnik štaba Neško Nedić „bio avanturista“; Ješa Simić, inače Dražin školski drug i glavni inspektor u četničkoj organizaciji, bio je takav „da mu nikada ništa ne treba verovati“ jer je bio veliko pričalo i „umeo je svašta da izmišlja“; Živan Lazović, autor pokolja civila u okolini Beograda, radio je „ono što je hteo“, a kapetan Nedeljković bio je „čovek koji uopšte nije bio pri svesti“ i patio je od „manije gonjenja“, dok je četnički komandant u Crnoj Gori Bajo Stanišić „samo igrao poker“ itd. Ove činjenice uočio je i engleski delegat pri Dražinom štabu pukovnik Bejli kome su Dražini štabni oficiri izgledali „lenji i nesposobni“ (Dikin, 210).

Jednom rečju, komandni sastav četničkog pokreta bio je jedna skupina loših profesionalaca i još gorih ljudi, ili, kako je to Draža na suđenju opisao, „Imao sam takvu okolinu koja je i sama dokazala do kraja šta je radila. Teška je ta okolina.... radio je sve šta je ko hteo“ a njegova naređenja izvršavali su „kad im se dopadne“ (str.332,333).

Po svemu sudeći, ni sam Draža nije bio drugačiji od te svoje okoline, naročito u profesionalnom smislu. U neprestanim borbama sa partizanima njegova vojska, iako bolje naoružana i predvođena predratnim oficirima, trpela je stalne poraze. Izvesno je da su svemu tome doprinele i Dražine slabe vojničke sposobnosti, odnosno da je imao „malo vojne i političke pronicljivosti i fleksibilnosti“ (Tomašević, 126). Čak je i nemački komandant Jugoistoka general Ler konstatovao da je Draža „kao vojni komandant zatajio“ (Latas, 24), dok je Dražin politički zamenik Dragiša Vasić, napuštajući Vrhovnu komandu, izjavio da ne može više da saraduje sa „ljudima koji nisu u stanju da vode slepce, a kamoli revoluciju“ (Jovanović, 61). A Dražin verni saradnik Pavle Đurišić nazvao ga je „nestalnim lutajućim fantantom koga je propaganda uzdigla u nebesa i precenila“ (Latas, 9). Upravo to uzdizanje u nebesa i stvaranje Dražinog kulta ličnosti bili su glavni razlog što je on potpuno izgubio vezu sa stvarnošću, što je živeo u svojoj uobrazilji i umišljenoj veličini i što je na kraju završio onako kako je završio. Jer, stoji činjenica da je Draža lako mogao, a to mu je sa više strana i nuđeno, da se krajem rata prebaci kod Engleza ili Amerikanaca i da otuda mnogo efikasnije deluje protiv nove vlasti, nego što je ostao u zemlji gde je ubrzo uhvaćen i doživeo potpuno poniženje. Čak i marta 1945, kada je već svakome bilo jasno da su pobeda NOV i poraz četnika definitivni, Draža je bio ubeđen da narod u Srbiji samo „čeka povoljan trenutak da ustane protiv komunističkog režima“ i da će onda intervenisati zapadni saveznici i omogućiti četnicima osvajanje vlasti (Tomašević, 392). Takvo Dražino uverenje bilo je u dobroj meri rezultat kontraobaveštajnog delovanja jugoslovenskih službi bezbednosti koje su ga snabdevale masom lažnih informacija o velikom delovanju četnika u Srbiji, ali sve je to utoliko čudnije što je Draža bio obaveštajni oficir koji je čitav život proveo u svetu mutnih radnji, podvala, laži i intriga i koga je bilo moguće prevariti jedino zahvaljujući njegovoj oholosti i umišljenoj veličini.

Može se reći da ni Draža ni njegova tobožnja vojska, a naročito komandni sastav, nisu bili neki ozbiljan vojni faktor već su se više ponašali kao neko razbojničko udruženje čija je osnovna psihologija bila, kao što je to slučaj kod svih takvih družina, da bude slabo i pokorno prema jakim, a jako i surovo prema slabima. Takvu vojsku nisu ozbiljno uzimali ni Nemci ni Italijani, oni su je tolerisali samo onoliko koliko je mogla da posluži njihovim interesima, dok su o njenim sposobnostima imali vrlo loše mišljenje. Svojim rđavim postupcima, a naročito bezrazložnim nasiljem koje su čak i pojedini nemački ko-

mandanti pokušavali da spreče (Dokumenta, 177, 694), kao i verbalnim opredeljenjem za Zapad, ta vojska im je često smetala, oni ni njoj ni njenom rukovodstvu nisu verovali, i to objašnjava pokušaje okupatora, naročito Nemaca, da je likvidiraju, pre svega na početku rata. Kasnije, međutim, kada su shvatili da im Draža i četnici ipak mogu koristiti, oni su fingirali svoje neprijateljstvo prema njima i nisu nikada preduzeli akcije kojima su mogli da likvidiraju i Dražu i njegov pokret. O tome svedoči i podatak koji iznosi komandant bugarskih trupa u Srbiji Asen Nikolov da su oni „tačno“ znali gde se Draža nalazi, da su mogli da ga uhvate „kad hoćemo“, da je on o tome obavestio nemačke komandante ali su mu oni odgovorili „da oni ne žele da ga uhvate“ (Dokumenta, 551,552), kao i podatak da Nemci nisu hteli da gone Dražu iako im je Nedić saopštio da se on nalazi na Goliji (Marjanović, 241).

U zaključku možemo reći da su postupci četnika tokom rata nepobitno i objektivno dokazani na suđenju Draži Mihailoviću 1946. godine i da je on osnovano, u redovnom postupku (o čijoj ćemo se valjanosti kasnije izjasniti), osuđen po principu komandne odgovornosti za tri krivična dela koja je njegova vojska počinila: za ratne zločine, za saradnju sa okupatorom, tj. izdaju naroda i otadžbine i za organizovanje oružanih bandi u cilju nasilnog obaranja postojećeg državnog uređenja.

Princip komandne odgovornosti utvrđen je u Statutu Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu čiji je potpisnik bila i Jugoslavija. Taj princip znači objektivnu odgovornost komandnog sastava neke vojske za zločine koje ta vojska poćini, odnosno njihovu odgovornost za samo stvaranje organizacije čiji pripadnici čine zločine. U stavu tri člana 6. Statuta kaže se: „Vođe, organizatori podstrekaci ili saućesnici, koji su učestvovali u sastavljanju ili izvršenju nekog zajedničkog plana ili zavere radi izvršenja bilo kojeg od gore pomenutih zloćina, odgovorni su za sva dela izvršena u izvođenju takvog plana ma od kojeg lica“.

Bez primene ovog principa ne bi bilo moguće osuditi nacistiće glavešine u Nirnbergu i ostale ratne zloćince i saradnike okupatora kojima je posle rata sućeno u raznim zemljama. U svim tim procesima, kao i na sućenju Draži, nije bilo ispitivano da li su oni lićno poćinili neki zloćin i da li su znali za postupke svoje vojske, utoliko pre što su svi oni na sućenju tvrdili da nisu imali pojma o tim zloćinima, što je, naravno, ćinio i Draža, već se pre svega utvrćivalo da li su oni organizovali tu vojsku, da li su bili njeni komandanti i da li su pripadnici te vojske ćinili zloćine. Mećutim, za Dražu je na sućenju 1946. pouzdano i uz mnoštvo materijalnih dokaza utvrćeno mnogo viće od onoga što podrazumeva princip komandne odgovornosti, pa je tako dokazano:

- Da je on lićno uspostavljao saradnju sa Nemcima i sa kvislinzima u Srbiji, pre svega sa Nedićem, Ljotićem, Aćimovićem, Dragim Jovanovićem i drugima;

- Da je znao za saradnju svojih komandanata sa Nemcima u Srbiji i tu saradnju odobravao pod uslovom da se ostane „na nacionalnoj liniji“, tj. da ta saradnja bude prikrivena a da se javno izražava namera za borbu protiv okupatora;

- Da je znao za saradnju četničkih odreda sa italijanskim okupatorom u Crnoj Gori, Hercegovini i Dalmaciji i da je istu odobravao izgovarajući se da je to bilo stanje koje je zatekao i koje nije imao snage da promeni;

- Da je „organizovao i rukovodio oružane četničke formacije“ koje su počinile nebrojene ratne zločine nad civilnim stanovništvom, pretežno starcima, ženama i decom, da je za te zločine znao i da je neke od njih lično naređivao, koristeći razne eufemizme kao što je „čišćenje“, „oslobađanje“ i sl, a što se vidi iz njegovih Instrukcija od 20.12.1941 komandantima četnika u Crnoj Gori i iz njegove naredbe Avalskom korpusu od 17. novembra 1943. da se „Kosmaj pa sve do Beograda što pre očisti“, nakon čega je taj korpus izvršio pokolje civila u Vraniću, Drugovcu, Boleču, Bačevcu i drugim selima oko Beograda.

Prema tome, na suđenju 1946. godine potpuno su dokazana krivična dela koja su po principu komandne odgovornosti stavljena na teret Draži Mihailoviću i on je osnovano, u skladu sa sudskom praksom koja je tada primenjivana u Evropi prema ratnim zločincima i saradnicima okupatora, osuđen na smrt i streljan.

TREĆI DEO

NEOČETNIŠTVO I PRIPREMA REHABILITACIJE

Ovde nije moguće rekonstruisati društvena zbivanja u socijalističkoj Jugoslaviji koja bi ukazala na uzroke i korene renesanse četništva, utoliko pre što smo saglasni sa ocenom da istorija tog perioda „tek treba da bude napisana“ (Biserko, 20). U svakom slučaju, do rehabilitacije Draže Mihailovića nije došlo preko noći, već je to rezultat jednog dugotrajnog procesa istorijskog revizionizma i revanšizma, kao i renesanse srpskog nacionalizma koja je započela i pre objavljivanja ključnog nacionalističkog dokumenta - Memoranduma Srpske akademije nauka 1986. godine. U tom procesu obnovljene su sve glavne teze srpskog nacionalizma iz prethodnog perioda, naročito one da je 1918. počinjena greška što nije „zaokružen“ srpski etnički prostor i stvorena čisto srpska država, da je srpski narod u Jugoslaviji, pogotovo u periodu posle 1945. godine, bio u potčinjenom položaju i nije bio ravnopravan sa Slovencima i Hrvatima iako je on njih „oslobodio“ i stvorio Jugoslaviju, iz čega je sledio zaključak da su „komunizam“ i Jugoslavija najveći neprijatelji srpskog naroda. Istovremeno sa tim u javni prostor počinju sve više da prodiru teze da su četnici i Draža Mihailović bili pravi predstavnici srpskog naroda i da su zbog toga proganjani od strane komunista, nakon čega vrlo brzo dolazi do političkog organizovanja četnika i njihovih sledbenika. Već juna 1989. četnički vojvoda Momčilo Đujić dodeljuje titulu „vojvode“ Vojislavu Šešelju koji zatim, zajedno sa Vukom Draškovićem, osniva četničku organizaciju Srpska narodna obnova. Za njima sledi osnivanje, u Srbiji, Bosni i Hrvatskoj, brojnih drugih četničkih organizacija sa njihovim paramilitarnim formacijama koje su počinile mnoge ratne zločine u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu. Definitivna dominacija srpskog nacionalizma i četničke ideologije i potpuno prevazilaženje dotadašnjeg „komunističkog“ režima nastupa 27. jula 1991. kada je Skupština Srbije (u kojoj je Miloševićeva „Socijalistička“ partija imala 194 poslanika a Srpski pokret obnove Vuka Draškovića 19, tj. ukupno 213 od 250) usvojila odluku da se iz naziva gradova, trgova i ulica izbace „...imena odgovornih za pljačku privrede Srbije i višedecenijsku politiku na štetu Srbije“. Usledila je zatim prava pomama u „raskidanju“ sa komunizmom ne samo kroz izmenu naziva ulica, trgova i

gradova⁵ i kroz rušenje spomenika borcima NOB-e, već pre svega kroz poplavu literature o „zločinima“ komunista prema srpskom narodu, o Draži Mihailoviću kao „prvom gerilcu Evrope“, o četničkoj „borbi“ protiv fašizma i odbrani srpskog naroda. Na javnu scenu je silovito stupila i četnička ikonografija, Dražin lik se sve češće pojavljuje na majicama, u tetovažama, grafitima, drže se crkvena opela i drugi javni zborovi povodom godišnjica njegove smrti, na stadionima mladi skandiraju njegovo ime i masovno nose majice „Četnici sever“, a prilikom posete predsednika Rusije Vladimira Putina Srbiji 2011. godine navijači na stadionu Crvene zvezde oduševljeno skandiraju „Putine četniče“.

U toj upornoj kampanji, u kojoj revizija istorije Drugog svetskog rata nije predstavljala „istorijski poraz, već poraz budućnosti“ (Stojanović D., 2005), izrečeno je mnoštvo nekih novih tvrdnji o zbivanjima iz Drugog svetskog rata i o suđenju Draži, sa ciljem da se pripremi teren za zakonodavno regulisanje rehabilitacije, a ta kampanja bila je posebno intenzivna u završnoj fazi postupka za rehabilitaciju Draže. Iako te tvrdnje nisu bile potkrepljene nekim pouzdanim materijalnim dokazima te se zbog toga može reći da su bile isključivo propagandnog karaktera, osvrnućemo se ovde na nekoliko takvih floskula i revizionističkih interpretacija da bi pokazali kako je stvarana pogodna atmosfera koja je na kraju dovela do rehabilitacije.

Neočetnička propaganda

- Bitan uslov za uspešnu rehabilitaciju četničkog pokreta i njihovog vođe bila je satanizacija prethodnog režima, iz čega bi, ako se u tome uspe i pokaže da je to bio jedan tiranski i zločinački režim, automatski proizlazilo da su četnici i Draža osuđeni samo zato što su se borili protiv takvog, a uz to još i antisrpskog režima, što znači da nisu imali nikakve krivice. U tu svrhu bilo je neophodno afirmisati tezu da su partizani posle oslobođenja Srbije, naročito 1944-45, izvršili teror nad neistomišljenicima i da su lišili života ogroman broj nevinih „srpskih domaćina“. Cifre nevino stradalih kojima su neočetnici licitirali kretale su se od trideset do sto hiljada, naravno Srba, od čega je samo u Beogradu bilo preko deset hiljada žrtava, kojom prilikom je naročito stradala srpska inteligencija. Dokaz za ovo bile su navodne „tajne grobnice“ širom Srbije u koje su bačene žrtve „komunističkog terora“. U cilju tobožnjeg dokazivanja tih tvrdnji, a zapravo samo u cilju stvaranja pogodne atmosfere za satanizaciju komunizma i rehabilitaciju četništva, obrazovana je pri vladi Srbije posebna komisija za otkrivanje tajnih grobnica koja i dalje radi i povremeno istupa u

⁵ Blíže o tome: Nebojša Dragosavac, *Masovna promena naziva ulica kao deo preimenovanja prošlosti i obračuna sa Narodnooslobodilačkom borbom i avnojevsom Jugoslavijom*, u: *Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost*, zbornik radova, izd. Društvo za istinu o NOB, Beograd 2004, str.373-384.

javnost sa nekakvim svojim nalazima. Ta komisija je bila i organizator izložbe „U ime naroda“ na kojoj je, uz masu neukih improvizacija i očitih falsifikata, prikazano to navodno proganjanje nevinog srpskog stanovništva od strane partizana. Iako je na primeru Beograda (Radanović, 2014, 367-412) nepobitno dokazano kakvim se sve manipulacijama i falsifikatima služila ta državna komisija, koja i pored toga nije uspela da dokaže ni deseti deo od onoga što je neočetnička propaganda tvrdila, potrebno je o tome reći i sledeće.

Pre svega, notorno je da je Srbija zemlja masovnih grobnica nastalih još tokom Prvog i Drugog srpskog ustanka, tokom raznih buna u 19. veku (Timočka, Hadži Prodanova, Miletina i dr), a naročito tokom Prvog svetskog rata. Što se tiče Drugog svetskog rata, izračunato je da je samo na teritoriji Uže Srbije (bez Vojvodine i Kosova) bilo 141.000 žrtava, od čega Srba 114.000 (Kočović, 75). U ove cifre ulaze kako žrtve terora okupatora i kvislinškog aparata (Nedićeve Srpske državne straže, Ljotićevih dobrovoljaca i policijskog aparata Aćimovića i Dragog Jovanovića), tako i žrtve na strani kvislinškog aparata pale u borbama sa partizanima. Veliki udeo u ovim brojkama imaju i žrtve četničkog nasilja nad civilima, kao i žrtve iz sukoba četnika i partizana, posebno u završnim borbama za oslobođenje zemlje kada su četnici pretrpeli teške gubitke. Svemu ovome treba dodati i neutvrđen, ali svakako veliki broj žrtava okupatorskih vojnika. Mnogima od ovih žrtava ne zna se grobno mesto i mnoge od njih su sahranjivane u masovnim grobnicama širom Srbije na koje se vremenom zaboravilo i tako su one postale „tajne“. Otkopavajući ove „tajne“ grobnice pomenuta državna komisija nije ni u jednom slučaju obavila stručnu analizu vremena stradanja i porekla tih žrtava, već je jednostavno sve to pripisala navodnom teroru partizana nad nedužnim civilima i tako se došlo do fantastičnih cifara.

Notorno je takođe da su partizani kažnjavali samo one četnike za koje bi se moglo reći da su činili jezgro tog pokreta, tj. komandante i one koji su činili ratne zločine i koji su bili, takoreći, profesionalci u tom pokretu, dok su masu onih koji su bili mobilisani i naterani u četnike puštali kućama ili primali u svoje redove, čak i ukoliko su učestvovali u borbama protiv partizana. Neki smatraju da su ovi „nevoljni“ četnici činili ogromnu većinu u pokretu, tj. „mali broj četnika bili su radikalni ekstremisti i zločinci, svakako manje od 10%“ (Rodić, 2011). Izraz takvog uverenja bila je i opšta amnestija koja je za četnike proglašena krajem rata. Naravno, tom amnestijom nisu bili obuhvaćeni oni koji su činili zločine, a takođe se amnestija nije odnosila na pripadnike Nedićeve Srpske državne strane, na Ljotićeve dobrovoljce i na pripadnike policijskog aparata za vreme rata. Iako je bilo slučajeva da su neki žandarmi pristupali partizanima i tako se rehabilitovali, najveći broj pomenutih ostao je do kraja veran okupatoru, učestvovao u završnim borbama na njegovoj strani i bio lišen života ili tada ili na kasnijim sudskim procesima posle rata. Prema tome, ako se

izuzmu slučajne greške ili akti samovlasnog postupanja od strane samih građana, čega ima u svakom ratu i revoluciji, može se tvrditi da niko ko je bio nevin nije osuđen i da čak nisu osuđeni ni mnogi od onih koji su, kao što kaže Ribnikar, „vrdali“ za vreme rata. Oni kojima je suđeno bili su uglavnom vođe u četničkom pokretu, pri čemu treba imati u vidu da se radi o malom broju jer je većina njih život izgubila u završnim borbama sa partizanima ili prilikom povlačenja iz Jugoslavije.

- Jednu, za pravnike neshvatljivu improvizaciju, smislio je revizionistički istoričar Kosta Nikolić koji je pred Višim sudom u Beogradu na ročištu od 22.11.2012, uopšte se ne ustežući da kompetentno govori o stručnim pravnim pitanjima, rekao da na osnovu dokumenata do kojih je on došao, smatra da je „sudski postupak bio montiran“ jer je optužnica „imala 15 tačaka“ a Draža je „osuđen po 7 tačaka“, iz čega se vidi da je „već u toku suđenja otpalo 8 tačaka“ za koje je Draža optužen, što bi trebalo da znači da više od polovine tačaka optužnice nije dokazano a on je ipak osuđen. Na ovu Nikolićevu konstrukciju reagovao je istoričar Marko Atila Hoare, sa Univerziteta Kingston, koji kaže (Danas, 23.04.2015): „Nije jasno kako je Nikolić došao do ovog zaključka, jer ako je sud propustio da Mihailovića osudi po više od pola tačaka, to pokazuje da suđenje nije bilo montirano (ili bar ne sasvim montirano)“.

Međutim, ovde nije reč ni o kakvim tačkama optužnice i o razlici između optužnice i presude. Optužnicom i presudom su Draži stavljena na teret samo tri krivična dela: 1) Saradnja sa okupatorom, što ima obeležja krivičnog dela izdajstva naroda i države (poznatog u krivičnim zakonima svih država), 2) Izvršenje ratnih zločina i 3) Organizovanje oružanih bandi u cilju nasilnog obaranja postojećeg državnog uređenja. Po prve dve tačke, odnosno za ta dva krivična dela osuđeni su i ostali optuženi na procesu 1946. godine, dok su Draža, Vranješević i Mušicki osuđeni i za treće delo te u tom pogledu postoji potpuna podudarnost između optužnice i presude.

Inače, ako je reč o „tačkama“ onda treba napomenuti da Kosta Nikolić pokazuje, što je i razumljivo, evidentno pravno neznanje jer optužnica ne sadrži 15 već 47 „tačaka“. U tim tačkama su, ilustracije radi, navedeni neki od primera saradnje četnika sa okupatorom i njihovih ratnih zločina i svi ti slučajevi čine takozvano *zbirno* krivično delo. Te „tačke“ imaju samo stilsku funkciju i značenje, a tužilac je mogao da nabroji te slučajeve i bez stavljanja brojke na početku novog reda. Ali ni tužilac niti bilo ko drugi nije mogao ni da zamisli čime će se sve koristiti današnji sledbenici Draže Mihailovića.

- U istom iskazu pred sudom Kosta Nikolić je izrekao još jednu besmislicu, a naime da Draža „nije osuđen po komandnoj odgovornosti“ već zato što je zagovarao ideju „jaka Srbija, jaka Jugoslavija“ i što je proglasio parolu „Nije vreme za ustanak“.

Osim onoga što smo već rekli o komandnoj odgovornosti i o njenoj definiciji u Statutu Međunarodnog vojnog suda, ovde treba reći i sledeće:

U optužnici javnog tužioca izričito se kaže: „Kao vođa četničke organizacije koja je izvršila sve teške i mnogobrojne ratne zločine, Mihailović snosi krivičnu odgovornost za svaki pojedini zločin izvršen od ma koga pripadnika njegove organizacije, pa njemu i ne bili poznati izvršioци teških ratnih zločina koji su pripadali njegovoj organizaciji. Ovaj princip usvojio je i Međunarodni sud u Nirnbergu koji sudi nemačko-fašističkim zločincima“ (str.94).

Što se tiče presude, u njoj se nigde ne kaže da je Draža lično činio ratne zločine, već mu se kazna izriče zbog toga što je „organizovao“, „rukovodio“, „naređivao“ itd, iz čega je očigledno da je osuđen po komandnoj odgovornosti. U presudi nema ni reči da je Draža osuđen zato što je zagovarao ideju „jaka Srbija, jaka Jugoslavija“, što znači da je Kosta Nikolić to jednostavno izmislio. U presudi se, takođe, ne pominje Dražina parola „Nije vreme za ustanak“, već se on čini odgovornim što je „vršio u narodu propagandu, da nije vreme za borbu protiv okupatora“ (str. 499), a to je u krivično-pravnom smislu nešto sasvim drugo od onoga što tvrdi Nikolić. Jednom rečju, on nije osuđen zbog parole, u koju je mogao da veruje koliko mu je volja, već zato što je vršio propagandu u narodu i suzbijao njegov otpor okupatoru.

- Omiljeni postupak neočetnika kod iznošenja raznih laži jeste pozivanje na nekoga ko je pre njih tu laž lansirao kako bi se stvorio privid da se radi o nečemu već dokazanom. Tako Oliver Antić, za koga je notorno da je prijatelj četničkog vojvode Vojislava Šešelja i savetnik drugog četničkog vojvode Tomislava Nikolića, piše sledeće (Danas, 03.10.2014):

„Pukovnik Albert Sajc, u to doba šef američke obaveštajne službe, napisao je u svom izveštaju da su gerilci Draže Mihailovića onemogućili snabdevanje Romelovih trupa, koji zbog toga nije osvojio Aleksandriju, što je imalo ogroman uticaj na dalji tok Drugog svetskog rata“.

Iako smo ovu banalnu Antićevu izmišljotinu već argumentovano pobili (Danas, 20.10.2014), ipak treba ponoviti da mišljenje tog Alberta Sajca, ukoliko ga je uopšte i dao, nije merodavno za ocenu onoga što se događalo u Srbiji u vreme kad su se saveznici borili protiv Romela u Africi, iz prostog razloga što on tada i nije bio u Srbiji. Sajc je u štabu Draže boravio od 23. septembra 1943. do 31. maja 1944. i on nije mogao da zna šta se događalo u 1942. godini. Borba sa Romelom u Severnoj Africi faktički je odlučena 5. novembra 1942. godine kada su Britanci zauzeli El Alamein (Marjanović, 301), pa Sajc ne može svedočiti o nečemu što nije ni video niti mu je prisustvovao. Dakle, njegovo svedočenje je lažno svedočenje i u njemu nema „ni zrnca istine“ (Tomašević, 334), ali njega neočetnici koriste jer nemaju ni jedan drugi dokaz o četničkom doprinosu pobedi nad fašizmom.

S druge strane, Draža je krajem 1941. godine napustio Ravnu Goru i otišao u Crnu Goru gde je boravio tokom cele 1942. da bi se u Srbiju vratio tek aprila-maja 1943. Čitavo to vreme glavnina njegove vojske bila je angažovana u borbi protiv partizana u Bosni i nije imao ko, čak i da je hteo, da vrši diverzije na pruzi Beograd-Solun. Uostalom, južno od Stalaća delovali su pripadnici Srpske državne straže i četnici Koste Pećanca koji su imali sporazum sa Nemcima za borbu protiv partizana, što je uključivalo i čuvanje pruge južno od Stalaća. Na južno-moravskom terenu bili su, doduše, i četnici Draže Mihailovića pod komandom majora Radoslava Đurića koji je na suđenju Draži 1946, kao što smo već naveli, govorio o Dražinom naređenju da sve akcije partizana pripisuje četnicima. Ovom tehnikom stvoren je mit o navodnim četničkim sabotажama i njihovom „ogromnom“ doprinosu pobedi saveznika, mit koji danas tako strastveno pripoveda Oliver Antić.

Stvar je, međutim, u tome što su sam Draža i njegovi komandanti odbijali da vrše sabotaže, izgovarajući se čas nedostatkom sredstava za tako nešto, čas strahom da će Nemci izvršiti represalije nad stanovništvom. To su uočili i svi engleski oficiri koji su se nalazili pri Dražinom štabu i to upravo 1942. godine u kojoj se, po tvrdnji Olivera Antića, dogodio najveći zamah četničkih „gerilskih“ akcija na trasi prema Solunu. Opisujući to doba na osnovu Hadsonovih izveštaja Dikin kaže: „Mihailović i dalje nije dopuštao bilo kakve diverzantske akcije na glavnim železničkim komunikacijama koje se pružaju južno kroz Srbiju. On je 4. avgusta (1942 – A.S.) javio svojoj vladi u London: 'Da bi se udovoljilo zahtevu u Hadsonovoj poruci da ja organizujem diverzantsku akciju na pravcu Beograd-Niš, bila bi potrebna jedna avionska pošiljka sa eksplozivom i zapaljivim materijalom. Dok vam ne potvrdim da je sve spremno, nemojte slati nikakve zalihe'" (Dikin, 181). Naravno, Draža nije nikada javio da je „sve spremno“ i nikakva diverzija nije izvršena, pa Hadson 15. novembra iste godine javlja u London: „Na moje zahteve da se preduzimaju diverzantske akcije velikih razmera general i njegova okolina odgovaraju da je već pola miliona Srba poginulo u borbi protiv Osovine i da se oni ne mogu izlagati opasnosti represalija. Naglašavaju da neće odstupiti od ovog svog stava za ljubav spoljnih interesa“ (Dikin, 183).

Videći da od četničkih sabotaža i borbe protiv Nemaca nema ništa, Britanci su odlučili da Dražu stave na poslednji test pa je tako 16. decembra 1943. brigadir Armstrong „uručio pismeno naređenje Mihailoviću da baci u zrak važan željeznički most južno od železničkog čvorišta Stalać na glavnoj pruzi Beograd-Solun, a istovremeno i most na sporednoj pruzi koja ide od Kraljeva preko Kosovske Mitrovice do Skoplja i Soluna, te da ovo naređenje izvrši do 29. decembra“ (Tomašević, 327). Naravno da Draža ovo nije nikada izvršio a izgovori koje je pritom navodio (da se savezničke akcije usklade sa četničkim, da se partizani stave pod njegovu komandu) pokazuju da on to nije ni namer-

avao. Uostalom, na suđenju 1946. sam Draža je izjavio: „U svojoj zemlji ni jedan objekat ne bih porušio“ (str.275), tako da je priča o četničkim diverzijama i „ogromnom“ doprinosu pobjedi nad Osovinom samo plod patološke sklonosti ka lažima.

- U takmičenju neočetnika u iznošenju raznih laži i izmišljotina svako od njih se trudio da bude prvi i da četničkom političkom vrhu Srbije pruži dokaz svoje pravovernosti, očekujući, naravno, i adekvatnu nagradu za to. Tako je Oliver Antić, koji je nakon uspješne rehabilitacije Draže odmah postavljen za ambasadora u Portugalu, u svojoj reči na završnom ročištu od 12.05.2015 rekao:

„Istog dana kada je uhvaćen 13. marta 1946. đeneral Mihailović je doveden u zgradu centrale OZN-e, koja je istog dana preimenovana u UDB-u, u ul.Kneginje Ljubice, gde je ubačen u sobu za mučenje i tu podvrgnut torturi koja je trajala 72 časa. Britanski obaveštajci su saznali da su primenjeni specijalni metodi neopisivog mučenja. Njegovi jauci su se čuli u mnogim delovima zgrade. Odnet je nazad u ćeliju nag i izobličen. Rečeno mu je da ako povuče i jednu reč izjave koju je dao pod torturom, mučenje kreće ispočetka.“

Naravno, za ove beskrupulozne laži Oliver Antić ne nudi nikakav materijalni dokaz koji bi se mogao proveriti, osim izmišljenih britanskih obaveštajaca, a on bi kao pravnik morao da zna da se svaka tvrdnja izrečena pred sudom mora dokumentovati i dokazati. Pošto on to nije učinio, tu njegovu tvrdnju čak ni Viši sud nije uzeo kao dokazanu i istinitu i nije je naveo u obrazloženju svog rešenja o rehabilitaciji Draže, iako je sud svoje rešenje uglavnom zasnovao na onome što je tokom postupka govorio Oliver Antić.

Zapravo, Viši sud se u vezi sa ovom Antićevom tvrdnjom našao u veoma nezgodnoj situaciji. Da bi potkrepio svoju tezu da je Draža na suđenju često bio premoren pa je zbog toga davao konfuzne i protivrečne odgovore, što ipso facto dokazuje da suđenje nije bilo „fer i korektno“, Viši sud je morao da se posluži citiranjem stenograma sa suđenja Draži, ali pritom su mu neoprezno promakli neki iskazi samoga Draže kojima on negira monstruoznu izmišljotinu o „neopisivom mučenju“. Dakle, tvrdeći na strani 7 i 8 rešenja kako je Draža govorio „da je u istrazi bio premoren“, Viši sud citira transkript sa četvrtog dana suđenja u kome se vodi dijalog između predsednika veća i Draže o Dražinoj saradnji sa Nedićem, u kome Draža prihvata svoj iskaz iz istrage ali naglašava da „u izvesnim momentima istrage, **koja je bila veoma pažljiva prema meni** (boldirao A.S.), ja sam neki put bio zamoren“, a kasnije dodaje: „Ja sam bio stalno zamoren“. Tada predsednik veća Đorđević, koji je inače tokom glavnog pretresa često pitao Dražu da li je umoran i zatim davao pauzu za odmor, postavlja Draži direktno pitanje: „Je l' se islednik trudio da vas zamara“, a Draža odgovara: „Ne, **prelazilo se čak i na prijateljske razgovore**“ (boldirao A.S.).

Da je Viši sud ovim citatom sasvim nehotice pobio Antićeve izmišljotine o „neopisivom mučenju“ vidi se i iz činjenice da u stenografskim beleškama postoje i druge Dražine izjave o tome kakav je bio postupak prema njemu u istrazi, ali te izjave je Viši sud namerno izostavio.

Naime, predsednik veća pukovnik Đorđević je želeo da do kraja razjasni zbog čega se Dražini iskazi na glavnom pretresu ponekad razlikuju od onih datih u istrazi, što je moglo da znači da su mu iskazi u istrazi iznuđeni mučenjem, pa je zato Draži postavio direktno pitanje (str. 105) „... kakav je postupak bio prema vama prilikom davanja iskaza?“ a Draža je odgovorio: „Bio je vrlo dobar“. Predsednik: „Jeste li bili maltretirani, da ili ne?“. Draža: „Ne, nikako!“ A kada je Draža ponovo počeo da odstupa od svojih iskaza iz istrage (str.212-214), predsednik veća mu je rekao: „Podsećam vas da ste kazali da je u istrazi prema vama lepo postupano i da ste iskaze dragovoljno dali. Vi ste u istrazi odgovorili: 'Bugarske su jedinice učestvovala, ali ne znam u kojoj jačini'. Da li je tačno uneto u zapisnik?“, na šta je Draža odgovorio: „Tačno je“.

Kod jednog narednog izvrđavanja (str. 219) predsednik veća je podsetio Dražu šta je rekao u istrazi i upitao ga: „Je li to tačno i bez prinude upisano u zapisnik?“ a Draža je odgovorio: „Tačno je i bez prinude je upisano u zapisnik“.

Slična situacija se tokom suđenja često ponavljala, pa je tužilac postavio pitanje sudu (str. 235): „Da li mu je iznuđen taj iskaz?“, a Draža je odlučno odgovorio: „Ne, nijedan iskaz. Ja sam to već rekao“.

Dakle, tokom suđenja je Draža nekoliko puta pitan kako se sa njim postupalo u istrazi i da li je neki iskaz dao pod prinudom i on je odlučno potvrdio da se sa njim lepo postupalo, da nije maltretiran a kamoli mučen i da je sve iskaze dao bez prinude i dragovoljno. Uostalom, ni Dražini advokati ni advokati ostalih optuženih, kao ni sami ti optuženi, nisu ni reč rekli o nekakvom mučenju i iznuđivanju iskaza, a tako nešto nisu primetili ni onih 60 inostranih novinara koji su pratili suđenje. Samog Dražu nije mogao niko da spreči da na javnom pretresu, pred očima celokupne i domaće i svetske javnosti, kaže da su ga islednici surovo mučili, a islednici ne bi smeli da to ponove i da ga kazne jer bi tako nešto Jugoslaviji nanelo ogromne štete. Ali, Draža je znao da takva laž ne bi prošla i on nije ni pokušao da se time posluži. Šta više, odnos prema Draži tokom istrage i suđenja bio je više nego korektan. Naime, Viši sud u Beogradu je u dokaze uvrstio i izjavu izvesnog Slobodana Borisavljevića, koji je bio jedan od zatvorskih čuvara Draže i koju je on dao Republičkom javnom tužiocu 9. decembra 2010. Izjavu tog Borisavljevića Viši sud je ocenio kao jasnu, razumljivu i u svemu saglasnu sa izvedenim pisanim dokazima, pa ju je u celosti prihvatio. A zbog čega je sud tu izjavu prihvatio kao istinitu? Samo zato da bi u obrazloženju svog rešenja o rehabilitaciji mogao da kaže da je Draži tokom suđenja „davan alkohol“ i da je on zbog toga u svojim odgovorima „često bio konfuzan“.

Međutim, Borisavljević je u svojoj izjavi svedočio i o tome kako se sa Dražom lepo postupalo, kako im je naređeno da ga oslovljavaju sa „gospodine Đenerale“, kako su mu skinute lisice jer se žalio da ga stežu, kako je imao obavezu da se sa Dražom svaki put dogovori šta želi da jede, kako je imao obavezu da svaki put proba jelo, kako je Draža „stalno tražio pečeno meso sa lukom, pio je ¼ litre rakije da bi završio sa 1 ¼ litre dnevno, jer je navikao“.

Prihvatajući ovaj iskaz Viši sud nije mogao istovremeno da prihvati i priču Olivera Antića o strašnim mukama kojima je Draža bio izložen pa je tu priču jednostavno prečutao ali je ta priča odigrala svoju ulogu i doprinela stvaranju atmosfere u kojoj ne mali broj ljudi veruje da je Draža zaista osuđen iz političkih i ideoloških razloga i da suđenje njemu nije bilo fer i korektno.

- Metod pozivanja na nekoga ko je ranije lansirao određenu laž koristi i Aleksandar Čotrić, predsednik Republičke asocijacije za negovanje tekovina Ravnogorskog pokreta koji tvrdi (Politika, 17.05.2015), pozivajući se na nekog Dražinog saradnika, da su stravičan zločin u Vraniću 20. decembra 1943. počinili četnici Koste Pećanca a ne četnici Draže Mihailovića.

Ovu ekstremnu proizvoljnost nije teško pobiti jer je notorno, pre svega, da su četnici Koste Pećanca bili aktivni, prilično traljavo, u borbi protiv NOV, samo na jugu Srbije, a da je teren oko Beograda držao Dražin takozvani Avalski korpus pod komandom majora Trifkovića. Osim toga, Nemci su krajem 1942. raspustili neefikasnu Pećančevu organizaciju i od tada pa do njegove smrti on je oko sebe imao samo tridesetak najvernijih sledbenika čiji je jedini posao bio da čuvaju Kostu, dok je većina njegovih ljudi prešla u četnike Draže Mihailovića. Prema tome, krajem 1943. ono malo Kostinih ljudi nije bilo u stanju čak ni njega da sačuva a kamoli da izvrši tako strašan pokolj. Ni sam Draža nije tvrdio da su taj zločin izvršili četnici Koste Pećanca, tako da Čotrić prevazilazi i samoga Dražu koji se uglavnom branio time da nije znao, da naređenje za ubijanje nije davao, da su to „ogromne greške“ itd. Međutim, iz dokaza izvedenih na suđenju (str.278-280) vidi se da je Draža najoštrije ukorio Avalski korpus zato što „spava dubokim snom“ i zato što su se na njegovoj teritoriji „nakotili komunisti i njihovi simpatizeri“, pa mu zato naređuje da čisti sve od juga na sever, nakon čega su usledili pokolji četnika nad civilnim stanovništvom u Vraniću, gde je poklano 67 meštana, u Drugovcu 72, Boleču 12 i mnogim drugim mestima u okolini Beograda. Šta više, nakon tih pokolja u kojima je jedan od glavnih aktera bio kapetan Živan Lazović, Draža kaže: „Živan Lazović mora da dođe da bi pokazao šta se može da uradi“, tako da je veza između Dražinih naredbi i ovih pokolja nad civilima više nego očigledna.

- Naredna floskula Aleksandra Čotrića jeste (Danas, 11. maj 2015) da su Dražine „trupe“ u jesen 1941. od Nemaca oslobodile skoro celu Zapadnu Srbiju, da je Loznica 31. avgusta 1941. postala „prvi oslobođeni grad u Evropi“;

a zatim su oslobođeni Bogatić, Krupanj, Banja Koviljača, Gornji Milanovac, Čačak, Ljubovija, Požega i Užice. Nakon toga je njegov pokret krajem 1943. naneo „ogromne gubitke“ nemačkim i ustaškim snagama u Istočnoj Bosni, Raškoj oblasti i severnoj Crnoj Gori oslobodivši Višegrad, Rogaticu, Prijepolje, Priboj, Rudo i Novu Varoš. „Ofanzivu na Sarajevo sprečili su partizani, jer su napali sa leđa njegove snage“.

Jedan deo ovih Čotrićevih izmišljotina zasniva se na onome što je Draža rekao na suđenju, ali veći deo je on sam izmislio i konstruisao. Naime, Draža je priznao da su partizani prvi počeli sa borbom protiv okupatora (str. 115), a kada je video da narod podržava tu borbu i da pojedini njegovi komandanti na to gledaju sa simpatijama, uplašio se da će partizani potpuno preuzeti primat u srpskom narodu, pa je nevoljno pristao na razgovore sa njima i na delimično vojno angažovanje. „Četnici Draže Mihailovića bili su u stvari uvučeni u ustanak samo zato što nisu mogli ostati po strani i dozvoliti da vođstvo pokrenutog srpskog stanovništva pređe potpuno u ruke komunista“ (Tomašević, 133). Tako je i došlo do prvog kontakta između četnika i partizana i do razgovora o zajedničkoj borbi protiv okupatora, pri čemu je Draža tvrdio da nije vreme za oružanu borbu i nastojao je da i partizane odvraći od borbe.⁶ U međuvremenu su pojedini četnički komandanti, uglavnom na svoju ruku, preduzimali određene vojne akcije, najčešće zajedno sa partizanima. U tome su se naročito isticali, u Zapadnoj Srbiji, četnički odredi poručnika Martinovića i popa Vlade Zečevića koji su na kraju, kada se Draža opredelio za borbu protiv partizana, napustili četnike i prišli partizanima.⁷ Oružanom akcijom partizana i njihovom kratkotrajnom saradnjom sa pojedinim četničkim odredima oslobođena je u jesen 1941. Zapadna Srbija i stvorena poznata Užička republika. Zato tvrdnja Čotrića da su četnici Draže Mihailovića oslobodili Užice, predstavlja samo jednu veštu manipulaciju. Radi se o tome da su Nemci, pod snažnim pritiskom partizana, morali da se povuku iz užičkog kraja. „Povlačeći se 21. septembra 1941. nemačka komanda predala je Užice Pećančevom vojvodi Radomiru Đekiću“ (Jovanović 106) koga su partizani ubrzo isterali odatle i u Užicu smestili svoj Vrhovni štab. Draža je na suđenju rekao samo to da je on „lično napadao Gornji Milanovac, Stragare i Rudnik“, da je „napad vršen“ na Šabac, Loznicu, Banju

⁶ Miloš Minić, *Moji susreti sa Dražom Mihailovićem*, u knjizi *Rehabilitacija, uzroci i posledice*, izd. Udruženje antifašista Novog Sada, Novi Sad 2015, str.115-148.

⁷ O tim zajedničkim akcijama četnika i partizana u Zapadnoj Srbiji Miloš Minić kaže da je četnički odred popa Vlade Zečevića i Ratka Martinovića učestvovao u borbi „zajedno sa Rađevskim bataljonom i u toj borbi je jedan nemački bataljon bio posle teške borbe razbijen i zarobljen, i Krupanj oslobođen. U toku borbe za Krupanj Loznicu je napao potpukovnik Misita po sopstvenoj inicijativi sa svojim četnicima i oslobodio od Nemaca, i u toj borbi je poginuo. U isto vreme je i kapetan Račić učestvovao sa svojim četnicima u nekim zajedničkim akcijama sa partizanima Mačvanskog partizanskog odreda.“ *Navedeno delo*, str.124.

Koviljaču i Krupanj, ali nije rekao da su četnici oslobodili te gradove jer je najveći broj tih akcija preduzet protivno njegovim naredbama i u saradnji sa partizanima. Čak i njegov komandant Miloš Glišić, odgovarajući na pitanje koje su snage oslobodile gradove u Zapadnoj Srbiji, kaže: „Zajedničke snage četnika i partizana“ (Zečević, 781). Draži ta saradnja uopšte nije bila po volji pa zato on na sastanku sa nemačkom delegacijom u selu Divci 11. novembra 1941. nastoji da se što više distancira od oružanih napada na gradove pravdajući se da je to činio samo zato da ih partizani ne bi zauzeli, ili pak da su to činili neposlušni elementi: „Napad na Krupanj nije moje delo, već je to delo otpadnika poručnika Martinovića. Ali moji ljudi su krenuli na Loznicu da je komunisti ne zauzmu. Napad na Šabac je delo neposlušnih elemenata“ (Latas, 230). Uprkos svim ovim činjenicama Čotriću ništa ne smeta da proglasi kako su Dražine „trupe“ oslobodile skoro celu zapadnu Srbiju.

Što se tiče Čotrićeve tvrdnje da su četnici, i to krajem 1943, naneli ogromne gubitke nemačkim i ustaškim snagama te oslobodili čitav niz gradova u Sandžaku, a umalo i Sarajevo, to je u stvari Dražin pokušaj da se prikaže kao borac protiv okupatora, što sada Čotrić neumereno dograđuje. Zanimljivo je pogledati kako to Čotrić radi i kako pokušava da prikaže uverljivim sopstvene izmišljotine. Draža je zapravo pomenuo samo „osvajanje Višegrada“ i ništa više i nije pomenuo nikakvu „ofanzivu“ na Sarajevo već samo da su krenuli u pravcu Sarajeva. On kaže: „Posle toga bacili smo se u pravcu Sarajeva. Tamo su nas sačekali u garnizonu u Sokolcu, Nemci i ustaše. Dobivši udarce u leđa od partizana moje trupe bile su prisiljene da odstupaju“. A na pitanje predsednika veća čime to dokazuje, Draža odgovara „Događajima“ (Zečević, 350).

Očigledno je, dakle, da je Draža svoje bežanje od partizana prikazao kao napad „u leđa“ a Čotrić je izmislio da je time sprečeno osvajanje Sarajeva od strane četnika. Činjenica da su četnici imali sa nekim sukob kod Sokolca, koji je od Sarajeva udaljen 50 kilometara, nije ni istorijski ni logički dokaz da su oni imali nameru da napadnu Sarajevo, a ako se zna da su u Sarajevu bile stacionirane velike nemačke i ustaško-domobranske snage, daleko brojnije od Dražinih snaga, onda je jasno da četnici nisu ni pomišljali na takvu avanturu da napadnu Sarajevo. Osim toga, notorno je da su partizani na Neretvi i u Hercegovini naneli marta i aprila 1943. tako težak poraz četnicima da oni od tada nisu predstavljali nikakvu ozbiljnu vojnu snagu. Kako kaže Tomašević „partizani su, nakon što im je uspelo preći preko Neretve u istočnu Hercegovinu sredinom marta, nanijeli četnicima niz poraza i gonili njihove ostatke cijelim putem do Sandžaka i u Crnu Goru. Ovi porazi, kao i razoružavanje Đurišićevih i još nekih četničkih jedinica koje su poduzele njemačke trupe ušavši u Crnu Goru oko 12. maja, prisilili su Mihailovića da se povuče u pravcu Srbije s nekih dvije tisuće ljudi što ih je na brzinu bio pozvao iz Srbije da pomognu zaustaviti partizansko

napredovanje“ (Tomašević, 265, 266). Takođe je notorno da su četnici u krajevima gde su saradivali sa Italijanima, posle kapitulacije Italije 9. septembra 1943, prešli na saradnju sa Nemcima, kao što je bio slučaj sa četnicima popa Đujića koji je „do prethodne nedelje tesno saradivao sa Italijanima, a sada sa Nemcima“ (Dikin, 275). Nasuprot ovom rasulu četnika, Narodnooslobodilačka vojska u drugoj polovini 1943. ostvaruje najveće uspehe, brojčano jača, snabdeva se velikom količinom oružja i opreme nakon kapitulacije Italije septembra te godine, kod nje dolaze britanske misije, održava se Drugo zasedanje AVNOJ-a i dobija priznanje od saveznika na Teheranskoj konferenciji. Kod takvog stanja stvari, tvrdnja da su četnici Nemcima naneli ogromne gubitke i oslobodili čitav niz gradova u Sandžaku, i to baš 1943. godine, može da bude samo plod neobuzdane mašte. Uostalom, sam Draža se na suđenju distancirao od navodnog oslobađanja gradova rekavši: „Ja nikada nisam bio prijatelj držanja varoši, jer znam da se teško brane“ (str.138). Kad je, pak, reč o pomenutim gradovima, treba reći da njih nisu držali Nemci te zato četnici nisu ni mogli da im nanesu „ogromne gubitke“. Te gradove držale su ustaško-domobranske snage i stalno je bilo spora između njih i Italijana o tome gde su granice njihovih zona. Kako je to u praksi izgledalo pokazuje primer Višegrada koji su četnici 1942. godine „osvojili“ po dozvoli Italijana a četnički komandanti Boško Todorović i Kamenko Jeftić „čak su dovezeni u Višegrad italijanskim automobilom i tu se fotografisali“ (Marjanović, 194). Ovom saradnjom Italijani su bili toliko zadovoljni da su četnicima ustupili Goražde, Foču, Čajniče i Rudo „gde su četničke jedinice izvršile užasne zločine prema muslimanskom stanovništvu“ (Marjanović, 195) te tako nanele „Nemcima“ ogromne gubitke.

- Jedan od argumenata kojim se često služe neočetnici jeste i taj da su, navodno, Draža Mihailović i četnici bili legalni predstavnici legalne vlade Jugoslavije i da su ih kao takve priznavale i nemačke okupacione snage, što se ne može reći za partizane koji su bili jedna pobunjenička banda za koju nije važilo ratno pravo. Isticanjem ovog navodnog legaliteta i legitimiteta četnika, današnji neočetnici žele da kažu da je borba partizana protiv četnika bila pravno neosnovana i da su partizani bili jedna pravno neutemeljena grupa čija kasnija vlast nije bila ni legalna ni legitimna.

Ove floskule servirane su i Višem sudu u Beogradu od strane revizionističkih istoričara Koste Nikolića i Bojana Dimitrijevića, pri čemu se, naravno, ne radi ni o kakvim njihovim „istoriografskim istraživanjima“ već o običnom ponavljanju onoga što je na suđenju 1946. govorio Dražin advokat Joksimović. Tako Kosta Nikolić kaže da je Mihailović „bio jedini legalni predstavnik Jugoslovenske kraljevske vojske, da je Vermaht ovaj pokret priznavao kao legalne trupe, dok to nije bio slučaj sa partizanima“. Istu tezu iznosi i Bojan Dimitrijević koji kaže da je Mihailović „1941. godine bio jedini preostali aktivni

učesnik odnosno komandant jugoslovenske vojske i da je kao takav od jeseni 1941. godine priznat od vlade, a već od početka 1942. godine bio naimenovan za ministra vojnog u toj vladi i načelnika štaba Vrhovne komande jugoslovenske vojske (a za načelnika štaba nije imenovan početkom 1942. već tek 10. juna 1942 – primedba A.S.). Dakle, ističem da je reč o čoveku koji je bio lider jednog pokreta otpora, ali da je skoro tri godine vršio dužnost i načelnika štaba vrhovne komande i ministra vojnog i bio predstavnik legalne i legitimne jugoslovenske vlade“.

U analizi ovih tvrdnji ostavićemo po strani tipična neočetnička preterivanja o tome da je Draža bio jedini preostali aktivni učesnik i komandant jugoslovenske vojske, jer je notorno da on nije bio ni jedini ni aktivan, kao i to da je on na ovim funkcijama bio „skoro tri godine“ a bio je nešto malo više od dve godine, pa ćemo se pozabaviti činjeničnom i pravnom stranom stvari.

1) Može se osnovano postaviti pitanje koliko je i sama emigrantska vlada, koja je 15. aprila 1941. godine pobjegla iz zemlje, mogla da se smatra legalnom i legitimnom i koliko je ona kao takva mogla da bilo kome u zemlji obezbeđuje legalitet i legitimitet? Ukoliko se, sa stanovišta međunarodnog javnog prava, može još i govoriti o legalitetu vlade koja je prinuđena da napusti okupiranu zemlju, o njenom legitimitetu sigurno ne može biti govora. Međutim, za vlade koje su formirane posle vlade Dušana Simovića i koje nije birao parlament već izbegli predstavnici političkih partija a kralj potvrđivao, dubiozno je i pitanje legaliteta. U svakom slučaju, ni Simovićeve ni sledeće vlade nisu raspolagale nikakvim legitimitetom jer se u svim krajevima Jugoslavije, pa čak i u Srbiji, na njih gledalo kao na velikog krivca za slom jugoslovenske vojske u aprilskom ratu. Odijum prema njima bio je toliki da ni Draža ni njegova „vojska“ (od 26 ljudi) nisu želeli mesecima da uspostave bilo kakav kontakt sa emigrantskom vladom. Čak i početkom jula 1941. godine major Aleksandar Mišić, Dražina desna ruka, saopštava jednom kuriru: „Nikakve pregovore sa vladom Dušana Simovića nećemo da imamo. Hoćemo direktno da sarađujemo sa Englezima“ (Marjanović, 81). Tek kada je Draža shvatio da će partizani borbom protiv Nemaca ostvariti primat u srpskom narodu, on je odlučio da potraži kontakt sa emigrantskom vladom jer mu je bila potrebna njena pomoć. Ti kontakti su se, iz raznih razloga, sporo odvijali tako da prva zvanična poruka predsednika vlade Simovića Draži datira od 25. oktobra 1941. i u njoj mu on savetuje „strpljenje i uzdržanost“ (Marjanović, 109). Ali, kao događaj koji se može uzeti kao priznanje Draže od strane emigrantske vlade jeste Simovićev govor na Radio Londonu 15.11.1941 u kojem je on priznao Dražu kao „komandanta svih jugoslovenskih oružanih snaga u zemlji“, pri čemu Simović nije propustio da pozove na obustavljanje borbe protiv okupatora, tj. da se sabotáže i drugi ispadi „odmah obustave“ kako bi se izbeglo prolivanje krvi naroda (Marjanović, 179).

Nakon ovog Simovićevog govora usledilo je unapređenje Draže Mihailovića u čin brigadnog generala 7. decembra 1941, ali kao datum njegovog formalnog priznanja od strane emigrantske vlade i potpune normalizacije odnosa među njima može se uzeti 11. januar 1942. godine kada je Draža postavljen za ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva u vladi Slobodana Jovanovića. Tek od tada Draža počinje da svoju vojsku naziva „Jugoslovenska vojska u otadžbini“, umesto dotadašnjeg naziva „Četnički odredi jugoslovenske vojske“, što je inače i bio prikladniji naziv. Treba napomenuti i to da u narodu novi naziv nije nikada prihvaćen i da je jedino korišćen termin „četnici“.

Dakle, od polovine maja, kada je Draža došao na Ravnu goru, ili preciznije od polovine aprila, tj. od kapitulacije jugoslovenske vojske pa sve do skoro polovine januara 1942, tj. praktično sedam-osam meseci, Draža i njegovi četnici nisu bili legalni predstavnici emigrantske vlade. Ali, još važnije od toga jeste pitanje do kada su oni to bili i zbog čega im je oduzeto to svojstvo. To pitanje neočetnički istoričari ili zaobilaze ili izmišljaju nekakvu „komunističku zaveru“ u kairskom štabu britanske SOE u kome su komunisti „sabotali program snabdevanja četnika ratnim materijalom iz Kaira, nepotpuno ili krajnje jednostrano obavestavali zvanične krugove u Londonu o stvarnim događajima u Jugoslaviji“ (Vesović-Nikolić, 147). Neverovatno je da se ovakve konstrukcije i dalje plasiraju iako je u istoriografiji, a naročito u memoarskoj literaturi raznih britanskih aktera iz Drugog svetskog rata, uključujući tu i memoare samoga Čerčila, jasno i činjenično dokazano kako su četnici Draže Mihailovića saradivali sa okupatorom, kako su vlada i kralj Petar bili upozoravani da se ta saradnja prekine i kako su se četnici oglušili o sve britanske apele da krenu u borbu protiv okupatora. I konačno, kada se ispostavilo da je sve to uzaludno, saveznici su na Teheranskoj konferenciji 28-30.11.1943 odlučili da prekinu odnose sa četnicima Draže Mihailovića i da se okrenu Titovim partizanima. U isto vreme održano je drugo zasedanje AVNOJ-a koje je odlučilo da se izbegličkoj vladi oduzmu prava zakonite vlade i da se obrazuje Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije kao legalna i legitimna jugoslovenska vlada, čime je i njena vojska postala jedina legalna i legitimna oružana sila u Jugoslaviji.

Ukoliko se, pak, ovi datumi osporavaju što se tiče legaliteta, onda nikako ne može biti sporno da je Narodnooslobodilačka vojska, pored ostalog i zbog toga što je krajem 1943. godine imala pod oružjem četiri puta brojnije ljudstvo nego četnici Draže Mihailovića, bila jedina legitimna oružana snaga u Jugoslaviji. Sve je to narednih meseci postalo vrlo jasno jer su jedan za drugim usledili događaji koji su četnicima DM oduzeli i poslednje ostatke legaliteta i legitimiteta. Najpre je maja 1944. formirana vlada Ivana Šubašića u kojoj Draža nije više bio ministar vojni, a zatim je kralj Petar 25. avgusta 1944. povukao ukaz o postavljenju Draže za načelnika štaba Vrhovne komande. Od tog trenutka

Draža je izgubio svaku vezu sa emigrantskom vladom i nije bio njen „legalni“ predstavnik, kako izmišljaju neočetnički historičari, iako je Draža i nakon toga nastavio da živi u uobrazilji i da svoje akte potpisuje kao „načelnik štaba Vrhovne komande“. Zapravo, od trenutka smenjivanja i nakon što mu se vojska potpuno raspala u završnim sudarima sa Narodnooslobodilačkom vojskom, Draža Mihailović nije predstavljao nikoga više osim samoga sebe. On i njegovi preostali sledbenici bili su od tog trenutka obični šumski razbojnici za koje nije važilo međunarodno ratno pravo i koje je svako mogao da liši života. Što Draža to nije shvatao i što je i dalje živio u ubeđenju da će on ipak na kraju pobediti partizane, to se ne može drugačije objasniti nego preteranom ohološću i samoljubljem.

Dakle, Draža Mihailović nije bio legalni predstavnik emigrantske vlade od kapitulacije aprila 1941. do januara 1942. i od avgusta 1944. do njegovog hvatanja marta 1946, što znači da je vreme kada nije bio „legalan“ skoro isto toliko dugo kao i vreme kada je to bio. Ali, najvažnija od svega jeste činjenica da on u trenutku hvatanja marta 1946. nije bio predstavnik emigrantske vlade, koja tada nije više ni postojala, te da mu nije suđeno kao predstavniku te vlade već kao običnom odmetniku.

2) Tvrdnja da je Vermaht priznavao četnike kao legalne trupe, dok to nije bio slučaj sa partizanima, ne može se tumačiti drugačije nego kao preterana averzija prema istorijskoj istini. Činjenica je da Nemci ni četnike ni partizane nisu priznavali za nekakvu legalnu vojsku i zahtevali su da svi pripadnici jugoslovenske vojske koja je kapitulirala moraju da polože oružje i postanu ratni zarobljenici. Sporazumom koji je potpisao general Kalafatović predviđeno je da „ko bude učestvovao u borbi protiv sila Osovine, sa njim će se postupati kao sa franktirerom“. U skladu sa tim nemački generali su uvek naglašavali „da je Jugoslavija 17. aprila potpisala dokument o безусловnoj kapitulaciji te da su sve mjere koje okupaciona vojska poduzima da bi suzbila oružani otpor opravdane, i po tom dokumentu i po međunarodnom ratnom pravu“ (Tomašević, 78).

Nemci su, dakle, Dražu i njegove četnike smatrali za one pripadnike jugoslovenske vojske koji nisu ispoštovali dogovor o predaji, kao što su bili obavezni da učine. Zbog toga nemački potpukovnik Kogard u razgovoru sa Dražom u selu Divci 11. novembra 1941. kaže da je jedini put koji stoji pred Dražom: „Obustavljanje borbe i безусловna predaja“ (Latas, 229). Pošto je Draža to odbio da učini, Nemci su početkom decembra 1941. organizovali tzv. „Operaciju Mihailović“, sa ciljem da zarobe i njega i njegove četnike, kao što su to uradili i sa većinom drugih pripadnika jugoslovenske vojske.

Drugi razlog zbog kojeg su Nemci 1941. odbili saradnju sa Dražom bio je taj što mu nisu verovali, ili, kako kaže potpukovnik Kogard: „Glavni komandant ne može imati poverenja prema Vama kao savezniku“. Radi se o tome da

su Nemci veoma dobro znali kako za Dražine kontakte sa partizanima i sa Nedićem, tako i za njegovu generalnu orijentaciju da potajno stvara vojnu organizaciju koja bi stupila u dejstvo na strani saveznika kada se Nemci budu povlačili iz Srbije. Oni su još u to vreme prozreli njegovu lukavstvo i nameru da igra na više koloseka, pa šta mu uspe, te ga stoga nisu nikako mogli smatrati za pouzdanog partnera. Na to je svakako uticao i Nedić koji je Dražu dobro poznao i koji je Nemcima rekao da Draža „predstavlja jednu ličnost kojoj se nikako ne može verovati“ (Marjanović, 150). To što su Nemci kasnije, shvativši da ne mogu sami da poraze Narodnooslobodilačku vojsku, uključili u svoje akcije i Italijane, Bugare, ustaše i Dražine četnike, ne znači da su time četnike priznali za „legalne trupe“, o kojima su, kao i o samom Draži, čitavo vreme rata imali loše mišljenje.

3) Konačno, pitanje da li su četnici bili legalna vojska vlade Jugoslavije u Londonu ili ne, nije pravo pitanje, već je pravo pitanje šta je ta vojska radila tokom rata. Jer, i Vermaht je bio legalna vojska nacističke Nemačke, kao što je i italijanska vojska bila legalna vojska fašističke Italije. Isto to može se reći i za bugarsku okupatorsku vojsku a i za ustaše koji su bili legalna vojna formacija Pavelićeve države. Sve te legalne vojske počinile su masovne zločine naročito nad srpskim civilnim stanovništvom, tako da njihov atribut legalnosti nema nikakvog pravnog i političkog smisla i značaja.

Zašto ćuti nauka?

Mora se priznati da su u stvaranju pogodne društvene atmosfere za rehabilitaciju Draže Mihailovića neočetnici i njima naklonjeni isoričari pokazali izuzetnu aktivnost, da su štampali bezbroj knjiga, članaka, feljtona i drugih publikacija, formirali razna udruženja sa zadatkom da se bore za Dražinu rehabilitaciju, snimali filmove, TV serije i razgovore na televiziji, formirali svoje sajtove i bombardovali svojim priložima i komentarima tzv. društvene mreže itd. Tim putem oni su uspeli da ostvare potpunu društvenu hegemoniju, odnosno uspeli su da društvu nametnu svoju tezu da je četnički pokret bio antifašistički, da je Draža bio prvi gerilac u borbi protiv okupatora i da su ga komunističke vlasti posle rata osudile na montiranom sudskom procesu samo zato što je bio protivnik komunista. Naravno, ne bi bilo moguće da neočetnici ostvare ovu hegemoniju i nametnu svoje tumačenje Drugog svetskog rata da prethodno ta hegemonija nije ostvarena u političkom životu, da na vlast nisu došle političke stranke koje su otvoreno ili prikriveno zastupale četničku ideologiju i koje su izvršile odlučujuć pritisak na sud da donese odluku o rehabilitaciji Draže Mihailovića. A istovremeno sa ovim avanzovanjem četničkih organizacija i ideologije dolazi do potpunog povlačenja antifašističkih i partizanskih ideja i

vrednosti. Glavni razlog za to bila je činjenica da je bilo sve manje preživelih učesnika Narodnooslobodilačkog rata, sve je bilo manje onih koji su imali lično iskustvo i znali istinu o četnicima i partizanima i koji su bili spremni da se javno konfrontiraju sa neočetnicima, čemu treba dodati i snažno izražen fenomen konvertitstva.

Za tvrdnju da u društvu postoji potpuna četnička hegemonija nisu potrebni neki empirijski dokazi jer se radi o notornoj stvari koju naročito potvrđuju sledeće dve činjenice: Prvo, da stranke i ličnosti koje se otvoreno ili prikriveno pozivaju na četništvo, kao što je slučaj sa predsednikom Republike Tomom Nikolićem koji ima titulu četničkog vojvode, ubedljivo pobeđuju na izborima i drugo, da je odluka o rehabilitaciji Draže Mihailovića u masama uglavnom ćutke prihvaćena, a protiv nje su reagovala samo antifašističke organizacije.

Sve je ovo, naravno, poznato, ali ono što je nedovoljno poznato jeste zbog čega je ozbiljna istorijska nauka sve to uglavnom pasivno posmatrala, zbog čega se najznačajnija imena istorijske nauke nisu angažovala u suprotstavljanju neočetničkoj ofanzivi i tumačenjima koje su davali revizionistički istoričari? Doduše, pogrešno bi bilo reći da reagovanja sa njihove strane nije bilo i da se neki od njih nisu javljali sa svojim tekstovima i istupanjima, ali nije bilo direktnog sučeljavanja i polemike sa revizionističkim istoričarima na javnim tribinama, odnosno na mestima koja odlučujuće utiču na formiranje javnog mnjenja. Jedan od razloga za tu pasivnost objasnio je u jednoj prilici profesor Đorđe Stanković.⁸ Na pitanje „da li se u međunarodnoj stručnoj javnosti vodi rasprava o ovim glavnim revizionističkim tezama? Da li je i kod nas bilo adekvatne stručne rasprave o njihovim nalazima i interpretacijama?“ profesor Stanković odgovara:

„Nije bilo takve rasprave i neće je još dugo biti, jer se ima posla sa jednom grupom nezahvalnih sabesednika. To očigledno laganje na televiziji, na javnim skupovima, bilo gde, i takvo bezočno laganje i ubeđivanje ljudi, to ne doprinosi nikakvom razvoju sučeljavanja mišljenja pa ni onih naučnih. Zbog toga se drugi istoričari sklanjaju, kad imate jedan takav ofanzivan stav osoba koje nisu zrele ni kao istoričari ni kao ljudi, znate, ne možete vi raspravljati sa jurišnicima koji su spremni na sve.“

Na ovakvo stanje u istorijskoj nauci uticala su šira društvena kretanja u vreme renesanse srpskog nacionalizma i oživljavanja njegovih tradicionalnih mitova o rušenju Jugoslavije i ujedinjenju svih Srba u nekoj novoj državnoj tvorevini. Bilo je jasno da taj arhaični san, u novim društvenim prilikama na Balkanu, Evropi i svetu, predstavlja produkt socijalne i lične neurotičnosti čiji

⁸ „Očigledno laganje“, intervju Nebojše Milikića sa profesorom Đorđem Stankovićem, Danas, 14.05.2015.

će se pokušaj realizacije završiti tragično po njegove protagoniste. Ali, u trenutku masovne opijenosti tom iracionalnom idejom njen najveći protivnik bilo je racionalno mišljenje, tako karakteristično za ozbiljnu istorijsku nauku koja je do tada dominirala na jugoslovenskom prostoru i u Srbiji. Nastupilo je vreme kada je naglo narasla potreba za ličnostima i sredstvima (štampanim i elektronskim tabloidima) koji se ističu u veštini manipulacije emocijama, u veštini iznalaženja opravdanja za iracionalno ponašanje u državnim i nacionalnim poslovima. Ta potreba je bivala sve veća sa porastom ekonomskih problema – padom životnog standarda, drastičnog povećanja nezaposlenosti i skoro potpunog prestanka rada većine industrijske proizvodnje. Jedina kompenzacija koju je tadašnja politička klasa Srbije mogla da ponudi naraslim masovnim frustracijama bio je rat, naravno sa Hrvatima kao vekovnim neprijateljima. Tako se i dogodilo da je, paralelno sa strmoglaviim ekonomskim propadanjem, eruptivno raslo oduševljenje ratom. Krajem 80-tih i početkom 90-tih godina najpopularnija pesma u Srbiji, pevana sa snažnim emocionalnim nabojem, bila je: „Ko to kaže, ko to laže Srbija je mala, nije mala, nije mala, triput ratovala, i opet će, i opet će, ako bude sreće“. Sve je to bilo praćeno velikom dozom agresivnosti i netrpeljivosti u interpersonalnim odnosima, pa čak i mržnjom prema tzv. „mondijalistima“ i svima onima koji nisu delili to oduševljenje i koji nisu bili, kako se govorilo u četničkom pokretu Draže Mihailovića, „nacionalno ispravni“.

Naravno da u takvoj atmosferi srpsko društvo „objektivno“ nije imalo potrebu za racionalnim rasuđivanjem, usled čega su sve društvene nauke a ne samo istorija, potisnute na marginu i onemogućene da utiču na formiranje društvene svesti.

ČETVRTI DEO

POSTUPAK REHABILITACIJE ČETNIŠTVA I DRAŽE MIHAILOVIĆA

O nadležnosti srpskog suda

Kada je reč o rehabilitaciji četništva i Draže Mihailovića postavlja se jedna preliminarna pravna i politička dilema: Da li sud jedne države može da poništi odluku suda neke druge države, te da li niži sud može da poništi odluku višeg suda?

Sa pravnog i političkog stanovišta odgovor na ova pitanja je jasan jer postoji opštepriznato načelo suvereniteta po kome sudska vlast jedne države ne može nikako da se proširi na teritoriju druge države. Ovo načelo moralo bi biti primenjeno i kada su u pitanju odluke sudova bivše Jugoslavije. Naime, sudovi socijalističke Jugoslavije (1945-1990) mogli su da poništavaju odluke sudova monarhističke Jugoslavije (1918-1941) jer je to, u osnovi, bila ista država i između njih je uspostavljen pravni i diplomatski kontinuitet. To, međutim, nije slučaj sa novim državama koje su formirane raspadom socijalističke Jugoslavije. Ni jedna od njih nije sama sukcesor Jugoslavije i ni jedna od njih ne može sama da preispituje odluke koje su doneli sudovi te zemlje. Eventualno, to bi mogle da urade sve one zajedno jer su sve one sukcesori bivše Jugoslavije koji su dogovorno rešili sva pravna pitanja sukcesije, odnosno sva pitanja koja se nisu ticala samo jedne republike već svih zajedno. Takvo pitanje jeste i pitanje četništva i njihovog vođe, utoliko pre što su oni sami pretendovali na to da su bili nekakva jugoslovenska vojska koja je delovala na teritoriji čitave Jugoslavije uz učešće svih njenih naroda. Prema tome, pretenzija suda u Srbiji da poništava sudske odluke neke druge države predstavlja pravni i politički presedan neprihvatljiv u međunarodnom javnom i privatnom pravu, zbog čega se rešenje Višeg suda u Beogradu može smatrati nepostojećim. Da je Dražu Mihailovića osudio Vrhovni sud Srbije, a ne Jugoslavije, možda bi se još moglo i razmišljati o pravu sudova u Srbiji da tu odluku preispituju, ali to nije slučaj i zato je rešenje Višeg suda ništavo od početka. Ovo utoliko pre što je kod njegovog donošenja prekršen još jedan važan pravni princip a to je da viši sudovi vrše nadzor nad radom nižih sudova, a ne obratno. Ovde je Viši sud u Beogradu poništio odluku Vrhovnog suda Jugoslavije, tj. suda koji bi bio njemu nadređen,

što pokazuje da rešenje Višeg suda u Beogradu nije nikakav pravni akt već jedna obična politička i ideološka deklaracija. No, uprkos ovoj potpunoj pravnoj i političkoj nevažnosti rešenja Višeg suda u Beogradu nastavićemo sa njegovom pravnom analizom i pokazati da ono i po drugim elementima ne predstavlja pravni već politički akt.

Ispravljanje konačnih sudskih odluka

Poznato je, kako u građanskom tako i u krivičnom pravu, da se konačne sudske odluke, i onda kada se naknadno utvrdi da je prilikom njihovog donošenja povređena neka zakonska norma, veoma teško ispravljaju. Takvo rešenje usvojeno je zbog principa pravne sigurnosti jer se smatra da je pravičnije i društveno korisnije neko pitanje definitivno rešiti, makar i pogrešno, nego ga ostaviti trajno otvorenim i tako dati mogućnost strankama da se oko njega beskonačno spore. Sve to, naravno, pod uslovom da prilikom odlučivanja nije učinjena neka gruba i teška povreda zakona, već samo lakša povreda zakona koja se, u krajnjoj liniji, može i tolerisati. Međutim, kada su u pitanju teške povrede zakona, njih društvo i pravni sistem ne tolerišu i dozvoljavaju da se konačna odluka doneta uz tešku povredu zakona ipak ispravi. To se čini kroz pravni institut *ponavljanje postupka*, koji je sadržan i u krivičnom procesnom pravu Srbije, član 473. Zakonika o krivičnom postupku, pri čemu ovaj Zakonik ne postavlja nikakav rok za ispravljanje konačne sudske odluke donete uz tešku povredu zakona.

Generalno govoreći, u krivičnom procesnom pravu, pa tako i u našem zakoniku, povrede procesnih normi, odnosno povrede postupka, smatraju se lakšim, dok se povrede materijalnog prava, odnosno krivičnog zakonika, smatraju težim povredama zakona. Među povrede procesnih normi možemo, na primer, pomenuti slučaj kada bi odluku doneo stvarno nenadležan sud, što bi se dogodilo ako bi za krivično delo sudio privredni sud. Ali takva povreda ne postoji ako je odluku doneo mesno nenadležan sud, odnosno ako je odluku doneo sud u Beogradu a nadležan je bio sud u Nišu. Takođe, među bitne povrede postupka spada i isključenje javnosti, tj. ako je sud umesto javnog glavnog pretresa držao zatvorenu sednicu, ili pak ako je sudsko veće bilo nepropisno sastavljeno, itd.

Ovde treba primetiti da naše zakonodavstvo ne dopušta ponavljanje postupka zbog povrede procesnih normi, čak i ako nisu ispravljene u žalbenom postupku, već samo zbog povrede materijalnog prava, tj. krivičnog zakona. U takve povrede spadaju, primera radi:

- 1) Ako je presuda doneta na osnovu lažne isprave ili lažnog iskaza svedoka, veštaka, prevodioca i sl;

- 2) Ako je do presude došlo usled krivičnog dela sudije, tužioca, policije i sl, pri čemu se ne može samo tvrditi da su oni počinili krivično delo (na pr., primili mito), već oni moraju biti prethodno osuđeni za to delo pravosnažnom odlukom;
- 3) Ako se iznesu nove činjenice ili podnesu novi dokazi;
- 4) Ako je okrivljeni za isto delo već bio osuđen.

Prema tome, ispravljanje konačne sudske odluke u krivičnom pravu ne vrši se kroz *rehabilitaciju* već kroz ponavljanje postupka. Rehabilitacija je sasvim drugi pojam, on ne znači ispravljanje pogrešne odluke već znači uključivanje u društveni život lica koje je izdržalo kaznu na koju je osuđeno i kome se kroz rehabilitaciju pruža mogućnost da ponovo postane, kako se to kaže, ispravan član društva.

Već kod upotrebe terminologije u slučaju Draže Mihailovića počinjena je ozbiljna pravna nekorektnost, jer ukoliko su inicijatori toga smatrali da su prilikom suđenja Draži 1946. godine počinjene teške povrede zakona, to je moglo da se ispravi samo kroz ponavljanje postupka a ne kroz rehabilitaciju. Zbog čega su onda politički vrh Srbije i pristalice Draže Mihailovića izbegli da izvrše ponavljanje postupka i da tim putem dokažu da je Draža bio potpuno nevin? Oni su to izbegli zato što kod ponavljanja postupka postoje, prvo, vrlo strogi uslovi koje treba ispuniti i drugo, što se pritom čitav postupak iznova vodi i u njemu dokazuje koje su teške povrede zakona ranije učinjene. Jednom rečju, kod ponavljanja postupka nije dovoljno paušalno tvrditi da je svedok lažno svedočio, već se to mora zasnovati na čvrstim dokazima; nije dovoljno tvrditi da postoje nove činjenice, već se te nove činjenice moraju i izneti pred sudom. Itd. Naravno, i politički vrh Srbije i Dražine pristalice znali su da bi ponavljanje postupka dovelo do istog rezultata, da nema nikakvih novih činjenica, da nije bilo nikakvih krivičnih dela ni sudije ni tužioca i da bi, i po današnjem pravu, Draža bio osuđen za saradnju sa okupatorom i za ratne zločine koje je počinila njegova organizacija.

Sve ono što je u postupku rehabilitacije Draže Mihailovića izneto pred Višim sudom u Beogradu i što je taj sud prihvatio kao istinito i na čemu je zasnovao svoju odluku o rehabilitaciji odnosi se, u najboljem slučaju, na povrede postupka, i to one takozvane nebitne zbog kojih se presuda ne poništava ni u redovnom žalbenom postupku, a kamoli u postupku nakon 70. godina. Jedina povreda materijalnog prava koju Viši sud pominje bila bi tvrdnja da neka dokumenta koja su Draži stavljena na teret nije on pisao i da se radi o falsifikatima. Naravno, Viši sud u Beogradu je bio dužan da tu tvrdnju temeljno i svestrano proveriti, da naloži grafološko i svako drugo veštačenje da bi se pouzdano utvrdilo da li su u pitanju Dražina dokumenta ili falsifikati. Umesto toga, Viši

sud je jednostavno i bez ikakve provere prihvatio kao tačno ono što su tvrdili ekstremno pristrasni revizionistički historičari Kosta Nikolić i Bojan Dimitrijević, a takav postupak suda predstavlja presedan u sudskoj praksi i vrlo grubu povredu zakona. Jer, ako će se u budućnosti sudske odluke u Srbiji zasnivati samo na onome što neko tvrdi, a ne na dokazima i činjenicama, onda će to biti kraj prava i pravde kakve je izgradila moderna istorija Evrope i sveta.

Zakonodavno regulisanje rehabilitacije

Nakon što je uporna i ostrašćena neočetnička propaganda stvorila uverenje da sa sudskim postupkom protiv Draže 1946. godine nešto nije bilo u redu i nakon što je tzv. komunizam u potpunosti satanizovan, naročito u pogledu njegovog odnosa prema *srpskom nacionalnom pitanju*, a time i prema četnicima kao srpskim nacionalistima *par excellence*, bilo je vidljivo da je historijski revizionizam izvršio promenu društvene svesti i da je bilo moguće da se ti rezultati sada pretoče i u pravne norme. Naravno, politička situacija je sa Đinđićevim eksperimentom bila još uvek fluidna ali je njegovo uklanjanje učinilo sasvim nespornim potpunu hegemoniju srpskog nacionalizma i stvorilo uslove i za zakonodavnu rehabilitaciju. U isto vreme, potreba da se što pre izvrši rehabilitacija četništva i Draže Mihailovića postajala je za srpski nacionalizam i političku elitu sve urgentnija. Naime, nakon političkih promena 2000. godine pritisak međunarodne zajednice i Haškog tribunala da se izruče ratni zločinci na srpskoj strani postajao je sve jači, iako se očekivalo da će on slabiti. Otuda je postalo urgentno da se „rehabilitacijom četnika opravdaju ratni zločini u Hrvatskoj i Bosni tokom devedesetih godina“ (Stojanović D, 2005), odnosno da se stavi znak jednakosti između četništva iz Drugog svetskog rata i ovog savremenog te da se tako pozitivno vrednovanje prvog automatski proširi i na drugo.

Prvi korak u zakonskom regulisanju učinjen je 2004. donošenjem Zakona o izmenama i dopunama Zakona o pravima boraca i ratnih vojnih invalida, poznatog kao zakon o izjednačavanju prava četnika i partizana. Zakon je pripremila vlada Vojislava Koštunice a usvojila ga je Skupština Srbije u kojoj su u tom trenutku apsolutno dominirale stranke sačinjene od sledbenika i pristalica četnika i Draže Mihailovića: Srpska radikalna stranka sa 82 poslanika, Demokratska stranka Srbije sa 53 poslanika, Demokratska stranka Borisa Tadića sa 37 poslanika, G17+ sa 34 poslanika i Srpski pokret obnove i Nova Srbija (Vuk Drašković i Velja Ilić) sa 12 poslanika, tj. ukupno 228 poslanika koji su svi glasali za taj zakon. Socijalistička partija Srbije bila je, tobože, protiv tog zakona, ali je ona u to vreme sa svoja 22 poslanika davala parlamentarnu podršku manjinskoj vladi Vojislava Koštunice. Da je SPS bila zaista protiv tog zakona i izjednačavanja četnika sa partizanima, ona je mogla da uskrati svoju podršku vladi

i time spreči usvajanje tog zakona, što nije učinila. Očigledno da je SPS bila svesna činjenice da se tim zakonom ne rehabilituje samo četnički pokret Draže Mihailovića, već i ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990-1995 koji su, pod četničkim znamenjima i pod vrhovnom komandom Slobodana Miloševića, vođeni radi stvaranja Velike Srbije i stvaranja „homogene“ srpske države u kojoj će biti okupljeni svi Srbi. Radi se, dakle, o rehabilitaciji istorijske težnje srpskog nacionalizma da stvori državu u kojoj će biti uključene sve „srpske zemlje“, pri čemu je srpski nacionalizam samovoljno određivao šta spada u srpske zemlje. Taj plan je, na tragu Moljevićevog projekta o „homogenoj“ Srbiji, operacionalizovao *enfant terrible* srpskog nacionalizma i četnički vojvoda Vojislav Šešelji koji je rekao da su srpske zemlje svi krajevi Jugoslavije do granice Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica.

Kada se ima u vidu ovakva politička pozadina donošenja ovog zakona, onda je razumljivo što on u prvom članu sadrži odredbu koja će po proizvoljnosti i bahatosti biti u istom rangu sa onom odlukom Kaligule da svog konja proglasi za senatora, ili pak sa onim „Zakonom o naknadi šteta koje su nemačkom Rajhu naneli Jevreji“ koji je usvojen u nacističkoj Nemačkoj da bi se „legalno“ opljačkali Jevreji. Naime, u članu 1. se kaže:

„Status borca NOR-a, u smislu ovog zakona i u pogledu prava utvrđenih ovim zakonom, imaju i pripadnici Jugoslovenske vojske u otadžbini i Ravnogorskog pokreta, počev od 17. aprila 1941. do 15. maja 1945. godine.“

Za tvorce ovog skandaloznog zakona, koji i nije nikakav pravni akt već obična politička deklaracija, bilo je nebitno:

- Što je Draža, sa 26 svojih sledbenika, došao na Ravnu Goru tek polovinom maja 1941, a ne 17. aprila;
- Što su i takozvana Jugoslovenska vojska u otadžbini i četnički pokret raspušteni avgusta 1944. godine kada im je kralj Petar naredio da se stave pod komandu Josipa Broza Tita, nakon čega su njihovi pripadnici koji su to odbili postali najobičniji odmetnici i razbojnici za koje nije važilo međunarodno ratno pravo;
- Što od avgusta 1944. do 15. maja 1945. godine nije postojala nikakva Jugoslovenska vojska u otadžbini;
- Što su pripadnici te JVUO I četničkog pokreta čitavo vreme rata sarađivali sa okupatorom u borbi protiv Narodnooslobodilačke vojske i što su počinili nebrojene ratne zločine.

Navedenim zakonom izvršena je faktički potpuna pravna i politička rehabilitacija četničkog pokreta i *svih* njegovih pripadnika i svi su oni kolektivno proglašeni za borce protiv fašizma. Međutim, pošto je svakom pripadniku četničkog pokreta, a naročito onima koji su bili osuđivani, bio potreban i

pojedinačni pravni akt u kojem se kaže da je on rehabilitovan i priznat za borca protiv fašizma, bilo je potrebno doneti poseban zakon kojim je izdavanje takvog akta stavljeno u nadležnost sudova. To je učinjeno 2006. godine donošenjem takozvanog zakona o rehabilitaciji kojim je vladajuća vrhuška Srbije dalje demonstrirala svoju bezobzirnost i svoje elementarno nepoznavanje i materijalnih i procesnih normi. U materijalnom smislu, zakon propisuje rehabilitaciju lica lišenih „života, slobode ili nekih drugih prava“, u periodu od 6. aprila 1941. godine do stupanja na snagu tog zakona, i to „iz političkih ili ideoloških razloga“. Pritom se u zakonu ništa ne kaže o tome koji su to razlozi, kako se utvrđuje njihovo postojanje, da li ti razlozi postoje i onda kada se radi o licu koje je, sasvim izvesno, počinilo neko krivično delo ili ratni zločin itd. Ovim putem su u pravo unete kategorije koje nemaju veze sa pravom (politički i ideološki razlozi) i za čije prosuđivanje sudovi i sudije nisu ni kompetentni ni ovlašćeni (što će se kasnije videti na primeru odluke Višeg suda u Beogradu o rehabilitaciji Draže Mihailovića). Ova formulacija je praktično značila da je sudu prepušteno na slobodnu volju da kaže šta su politički i ideološki razlozi, pri čemu je bilo sasvim dovoljno da neko tvrdi da je bio žrtva progona i nasilja i da njemu nije suđeno zato što je, na primer, sarađivao sa okupatorom ili zaklao jednog ili veći broj civila, već je osuđen iz političkih i ideoloških razloga zato što je mrzeo komuniste ili na ulici vikao „Živeo kralj“. A ukoliko je sve to mogao da potvrdi i jedan svedok, to je za sud bilo sasvim dovoljno da donese rešenje o rehabilitaciji.

U skladu sa ovom ekstremnom proizvoljnošću i materijalno-pravnom lakoćom stajala je i procedura rehabilitacije koju je taj zakon predviđao. U pravu je poznato da su proceduralne norme vrlo stroge, što ima za cilj da odvrti od traženja nekog prava osobe kojima ono ne pripada. Međutim, ovaj zakon sve to poništava i stavlja sud u poziciju uslužnog servisa onoga ko traži rehabilitaciju. Tako, zahtev za rehabilitaciju nije ograničen, kako se to obično radi, na onoga ko ima pravni interes, već ga može podneti ko god želi, „svako zainteresovano fizičko ili pravno lice“; zatim, podnosilac zahteva ne mora podnositi nikakve dokaze i dokumenta, dovoljna je njegova gola tvrdnja, a sud je obavezan, ako baš ne veruje u te tvrdnje, da sam pribavlja „potrebna dokumenta i podatke“. Sve ovo je, naravno, „oslobođeno svih taksi i troškova“, sve ide na teret države, tj. svih poreskih obveznika, što pokazuje do koje mere je vlast u Srbiji postala plen ideologije i sledbenika četničkog pokreta. A vrhunac ove procesne lakrdije jeste da se pozitivna odluka suda o rehabilitaciji ne može osporavati i niko od onih koji se protive rehabilitaciji i imaju odgovarajuće dokaze za to ne može izjaviti žalbu, jer nikome od njih nije ni dozvoljeno da učestvuje u postupku.

Pošto su ovom takozvanom zakonu upućene brojne kritike kako od protivnika rehabilitacije, uglavnom zato što omogućava rehabilitaciju ratnih zločinaca, tako i od pristalica rehabilitacije zato što ne predviđa obeštećenje za „nepravедno“ osuđene, 2011. je donet novi zakon o rehabilitaciji čija je tobožnja namera bila da bude precizniji, ali čija se glavna razlika u odnosu na prethodni sastoji u tome što predviđa brojna prava za rehabilitovane i njihove srodnike (pravo na poseban penzijski staž, na mesečnu novčanu naknadu, zdravstvenu zaštitu, vraćanje konfiskovane imovine i pravo na rehabilitaciono obeštećenje). A da bi se zadovoljili kritičari starog zakona uneta je jedna vrlo lukava odredba po kojoj pravo na rehabilitaciju nemaju lica koja su ratni zločinci ili učesnici u ratnim zločinima, osim ako nisu već rehabilitovani po starom zakonu ili ako sud utvrdi da nisu izvršila, odnosno učestvovala u izvršenju ratnih zločina. Drugim rečima, ako sud kaže da neko nije ratni zločinac, on će biti rehabilitovan bez obzira na to koliko je lica lišio života. Ali ova odredba ipak predstavlja neki pomak jer sud ne može samo da kaže da neko nije ratni zločinac, već to mora da „utvrdi“, što znači da sprovede odgovarajući postupak i ispita sve dokaze. Istovremeno to je značilo da ta odredba važi i za Dražu Mihailovića i da bi sud morao da se upusti u utvrđivanje toga šta je on radio za vreme rata i da li je bio ratni zločinac. To vladajuća klasa nije smela nikako da dopusti pa je zato članom 30. propisano da će postupci rehabilitacije započeti po starom zakonu, kao što je bio slučaj sa Dražom, biti dovršeni po tom zakonu, što znači da se uopšte neće ulaziti u meritum stvari i u to da li je neko počinio kakvo krivično delo i ratni zločin. Tako je omogućeno da se za rehabilitaciju Draže Mihailovića kaže samo to da je osuđen iz „političkih i ideoloških razloga“.

Što se tiče uslova za rehabilitaciju novi zakon je staroj definiciji „iz političkih ili ideoloških razloga“ dodao još i „verskih i nacionalnih“ samo da bi sudu dao što određenije ruke u rehabilitaciji saradnika okupatora. Osim toga zakon je dodao još jedan nebulozan i apsurdan uslov: ukoliko je sudska ili administrativna odluka doneta „protivno načelima pravne države i opšteprihvaćenim standardima ljudskih prava i sloboda“. Šta ova formulacija znači, to je teško odgonetnuti a još teže u praksi korektno primeniti. Na primer, zabrana smrtne kazne predstavlja danas jedan od „standarda ljudskih prava“, iako se ne može reći da je to opšteprihvaćeni standard jer u nekim velikim i važnim zemljama, kao što su SAD, Kina, Indonezija i dr., smrtna kazna se široko primenjuje. A u godinama neposredno posle Drugog svetskog rata smrtna kazna je bila „načelo“ pravne države u celom svetu i na osnovu toga su mnogi fašistički zločinci i njihovi saradnici osuđeni na smrt. Primeniti danas na njih zabranu smrtne kazne i definiciju „protivno načelima pravne države“ moglo bi da usledi samo kao rezultat potpuno pomračene svesti zaslepljene fanatičnom ideologijom.

Novi zakon predstavlja korak nazad i u procesnom smislu jer izričito kaže da se u postupku rehabilitacije primenjuju norme Zakona o vanparničnom postupku. Taj svojevrсни izum srpske političke klase, da se krivične stvari raspravljaju po odredbama vanparničnog postupka, verovatno će ući u pravne enciklopedije kao primer šta sve politička sila može da učini sa pravom. Naravno, i u ovom zakonu isključeno je pravo žalbe na odluku suda, tj, ne postoji mogućnost da u postupku učestvuju oni koji se protive rehabilitaciji pa nema ko ni da se žali na odluku suda.

Ovde treba ukazati na još jednu skandaloznu definiciju zakona o rehabilitaciji iz 2006. Naime, u članu 1. se kaže da se njime uređuje rehabilitacija lica lišenih života ili nekog drugog prava iz političkih ili ideoloških razloga a „imala su prebivalište na teritoriji Republike Srbije“. Dakle, jedini ograničavajući uslov bio je da su ta lica imala prebivalište na teritoriji Srbije, što znači da se ovaj zakon nije odnosio samo na četnike Draže Mihailovića već i na pripadnike Nedićeve Srpske državne straže i na pripadnike Ljotičeve fašističke organizacije „Zbor“ i na njegovu vojnu organizaciju Srpski dobrovoljački korpus. Za pripadnike ovih kvislinških formacija, koje su bile pod direktnom upravom nemačkog okupatora, može se slobodno reći da su lišeni života „iz političkih i ideoloških razloga“, tako da je zakon iz 2006. godine **nedvosmisleno** omogućavao njihovu rehabilitaciju, kao što je omogućavao i rehabilitaciju ratnih zločinaca. Šta više, zakon je omogućavao i rehabilitaciju svih onih lica koja su imala prebivalište na teritoriji Srbije a koja su stupila u okupatorske borbene jedinice, kao što je bio slučaj sa folksdojčerima.

Ovaj „propust“ je, naravno, bio posledica žurbe da se što pre donese zakon o rehabilitaciji četnika, pa je to ispravljeno zakonom iz 2011. u koji je uneta odredba da pravo na rehabilitaciju nemaju lica koja su lišena života „kao pripadnici okupacionih oružanih snaga i kvislinških formacija“. Tako je pravo na rehabilitaciju oduzeto pripadnicima SDS, SDK, balistima, folksdojčerima, pripadnicima specijalne policije i drugim slugama okupatora. Međutim, ova ispravka je došla kasno jer je u razmaku od pet godina već izvršena sudska rehabilitacija većeg broja ratnih zločinaca, kako onih iz redova četnika tako i onih iz redova Nedićevih i Ljotičevih formacija. Primera radi, navešćemo ovde slučaj izvesnog Mihaila Zotovića koga je Okružni sud u Prokuplju rehabilitovao svojim rešenjem od 24.09.2009. godine, pri čemu je sud rekao da je on „bio žrtva progona i nasilja iz političkih, ideoloških i materijalnih razloga i usled toga bez sudske i administrativne odluke lišen života“. Osnovu za odluku suda u Prokuplju o rehabilitaciji predstavljao je zahtev Zotovićevog sina u kome se kaže da je Zotović pre rata bio oficir jugoslovenske vojske, da se po izbijanju rata vratio u svoje selo i posvetio zemljoradnji i porodici, da su „partizani želeli da on pristupi njihovom pokretu što on nije prihvatao“ pa su nastupile pretnje i napadi

na njega, usled čega je on „bio prinuđen da sa narodom pobegne u unutrašnjost Srbije. Kako nije pristupio partizanskom pokretu biva ubijen kod Trstenika 12.10.1944“.

Ovakve patološke laži i rehabilitacija ratnog zločinca mogu da proizađu samo iz mentaliteta kvislinga i saradnika okupatora. Postoje brojna dokumenta i svedočenja preživelih žrtava Zotovićevog terora (Radanović, 2015, str.317-328) nad stanovnicima Toplice i Leskovačkog kraja. Kapetan Mihailo Zotović bio je jedan od komandanata 2. Gvozdenog puka Nedićeve Srpske državne straže koju su nemački i bugarski okupatori koristili za policijske poslove, tj. za pronalaženje partizana i partizanskih porodica. U tom poslu kapetan Zotović isticao se neobičnom surovošću i brojni su primeri u kojima je on maltretirao i tukao nedužne seljake, palio njihove domove ili lično ubijao one čiji su članovi porodice bili u partizanima (Zlatić, 307-309, 325). Uprkos svemu tome njega je sudstvo Republike Srbije rehabilitovalo, pri čemu se činjenica da je on život izgubio u oružanoj borbi sa partizanima uzima kao **dokaz** da je lišen života iz „političkih i ideoloških razloga“!

Postupak za ocenu ustavnosti

Imajući u vidu očigledno suprotnost sa Ustavom Srbije kako zakona „o izjednačavanju četnika i partizana“, tako i zakona o rehabilitaciji iz 2006. godine, pre svega zbog toga što nedvosmisleno omogućavaju rehabilitaciju ratnih zločinaca, Savez antifašista Srbije uputio je 2005. godine Ustavnom sudu Srbije inicijativu za ocenu ustavnosti prvog zakona, a 2009. istu inicijativu i u pogledu zakona o rehabilitaciji. Međutim, Ustavni sud Srbije se o ovim inicijativama nije nikada izjasnio, čime je povredio ne samo pravila o sopstvenim zadacima već i ustavno pravo građana da se obraćaju svim organima vlasti.

U iščekivanju odluke Ustavnog suda u međuvremenu je 2011. donet novi zakon o rehabilitaciji, pa je Savez antifašista Srbije 2015, preko advokata Slobodana Beljanskog iz Novog Sada, pokrenuo inicijativu za ocenu ustavnosti oba zakona o rehabilitaciji. Osnovna tačka osporavanja ustavnosti ovih zakona bio je član 30. zakona iz 2011. koji glasi:

„Postupci rehabilitacije koji su započeti po Zakonu o rehabilitaciji („Službeni glasnik RS“, broj 33/06), a nisu okončani do dana stupanja na snagu ovog zakona, okončaće se po odredbama tog zakona.

Prava po osnovu rehabilitacije utvrđena ovim zakonom stiču se i na osnovu pravosnažnih sudskih odluka kojima su usvojeni zahtevi za rehabilitaciju, a koje su donete u skladu sa Zakonom o rehabilitaciji („Službeni glasnik RS“, broj 33/06).

Predlagači su tvrdili da je ovaj član protivan Ustavu jer se njime „produžava vremensko važenje“ zakona iz 2006. godine koji je prestao da važi 15. decembra 2011. kada je stupio na snagu novi zakon, te da ova, kao i brojne druge odredbe oba zakona, daju osnova da oni budu proglašeni za suprotne Ustavu.

Ustavni sud je odbacio inicijativu iz sledećih razloga:

1) Sud se pozvao na član 168. Ustava po kome se može tražiti ocena ustavnosti i nekog pravnog akta koji je prestao da važi, ali samo u roku od šest meseci od prestanka njegovog važenja. Pošto je zakon iz 2006. prestao da važi 2011, a inicijativa je pokrenuta 2015, to je sud ocenio da je ona podneta posle isteka zakonskog roka i doneo je odluku da je odbaci kao neblagovremenu.

2) Sud smatra da je st.1 člana 30. procesnopravne prirode i da se njime uređuje primena procesnih pravila u prelaznom režimu te da okončanje postupka koji je u toku „prema ranije važećem zakonu nije nesaglasno sa Ustavom“.

3) Što se tiče stava 2, kojim se predviđa da prava po novom zakonu pripadaju i onima koji su rehabilitovani po starom zakonu, sud smatra da se time ne vrši produžavanje vremenskog važenja ranijeg zakona pošto se tim stavom „izričito predviđa primena novog zakona u svim slučajevima kada je sudski postupak po zahtevu za rehabilitaciju pravosnažno okončan“.

Na ovo neobično tumačenje pravnih normi od strane Ustavnog suda može se primetiti sledeće:

1) Tačno je da je zakon iz 2006. prestao da važi još 2011, ali se onda postavlja pitanje kako je bilo moguće da njegove odredbe budu primenjene u postupku rehabilitacije Draže Mihailovića koji je okončan 2015. godine? A ako je taj zakon primenjen čak i 2015, onda to znači da on nije prestao da važi, pa je zato inicijativa za ocenu njegove ustavnosti bila blagovremena i morala je biti usvojena.

2) Tvrdnja suda da je stav 1 procesnopravne prirode zasniva se na formalno logičkom a ne na suštinskom tumačenju. Reč „postupci“ ne odnosi se na procesna pravila, bez obzira na to šta je zakonodavac mislio kada je upotrebio tu reč. Ona se ovde jasno odnosi na sve predmete u kojima je zahtev za rehabilitaciju podnet pre 2011. godine i u kojima, možda, ništa nije rađeno i nisu preduzimane nikakve procesne radnje. Ovakvom prelaznom normom zakonodavac uobičajeno misli na materijalno-pravne a ne na procesne norme. Na primer, ako je stari zakon predviđao neko pravo a novi ga ukida, u prelaznoj normi se obično kaže da to pravo pripada i onima koji su zahtev podneli u vreme važenja starog zakona. Da se u prelaznoj normi misli pre svega na materijalna prava a ne na procesna pravila potvrđuje i činjenica da se u takvoj normi

umesto reči „postupci“ češće koriste drugi izrazi. Tako se, na primer, u drugim zakonima kaže da će „zahtevi podneti“ do stupanja na snagu novog zakona biti rešeni po starom zakonu, ili „predmeti formirani“ po starom zakonu rešavaće se po njegovim normama itd. Dakle, u principu, u pravnoj tehnici se prelazna norma koristila radi upućivanja na celinu prethodnog zakona, a ne na njegova procesna pravila, koja su, u najvećem broju slučajeva bila ista i u starom i u novom zakonu. Dozvoljavamo mogućnost da autori i prvog i drugog zakona o rehabilitaciji nisu najbolje poznavali pravnu tehniku i maternji jezik, ali logičko i jezičko tumačenje upućuje upravo na ovakvo tumačenje pomenute norme.

Da nije reč ni o kakvim procesnim pravilima potvrđuje i završni deo stava 1 u kome se kaže da raniji postupci rehabilitacije „okonačće se po odredbama tog zakona“. Tu se ne kaže „po pravilima postupka tog zakona“ već po **odredbama**, što znači po svim odredbama tog zakona, i onim materijalno-pravne i onim procesne prirode. To, pored ostalog, znači i to da sve odredbe tog zakona ostaju na snazi i pored toga što je taj zakon prestao da važi!

Dakle, iz reči „odredbe“ jasno se zaključuje da su u pitanju pre svega materijalno-pravne norme, a to je upravo ono zbog čega su protivnici rehabilitacije osporavali oba zakona, a naročito prvi. Naime, u drugom zakonu postoji odredba da se ne mogu rehabilitovati ratni zločinci, osim ako sud **utvrdi** da oni to nisu bili. Da je zahtev za rehabilitaciju Draže rešavan po tom zakonu, onda bi se sudstvo Srbije našlo u velikom problemu. Ono bi moralo da utvrđuje da li je Draža bio ratni zločinac, tj. moralo bi da se bavi meritumom stvari i onim što su on i četnici radili tokom rata. Sa ciljem da se to izbegne i da se omogućí da se u Dražinom slučaju primene materijalno-pravne norme iz starog zakona, u kome odredba o ratnim zločincima nije postojala, u zakon iz 2011. uneta je ta famozna odredba stava 1 člana 30. Očigledno je da se ovde ne radi o procesnim pravilima već o tome da su zakon iz 2006, kao i član 30 zakona iz 2011, u suprotnosti sa stavom 6 člana 34. Ustava Srbije u kome se kaže: „Krivično gonjenje i izvršenje kazne za ratni zločin, genocid i zločin protiv čovečnosti ne zastareva“. A ako počinioци tih dela mogu biti uvek procesuirani, to istovremeno znači da oni ne mogu nikada biti rehabilitovani.

3) Tvrdnju predlagača da se stavom 2 člana 30 produžava vremensko trajanje starog zakona, Ustavni sud pobija tako što upravo koristi argument predlagača. Naime, ovim stavom je propisano da prava iz zakona iz 2011, kao što su pravo na mesečnu novčanu naknadu, na vraćanje imovine, na rehabilitaciono obeštećenje i druga izdašna prava na teret poreskih obveznika, imaju i lica koja su rehabilitovana po zakonu iz 2006. Time je jasno izvršeno produženje vremenskog važenja zakona iz 2006, jer da nije bilo zakona iz 2011, ta lica ne bi imala sva ona prava koja su kasnije ustanovljena. A treba imati u vidu da je po zakonu iz 2006. rehabilitovano i 13 ratnih zločinaca i svi su oni, pro-

duženjem vremenskog važenja tog zakona, bogato nagrađeni. Otuda tvrdnja Ustavnog suda da njima ta prava pripadaju po zakonu iz 2011, a ne po zakonu iz 2006, predstavlja samo običnu verbalnu egzibiciju da bi se prikrla jedna sramotna praksa.

Očigledno je da Ustavni sud nije bio u stanju da se suoči sa pitanjem za koje je, osim visokog stručnog znanja, potrebna i građanska hrabrost.

Tok rehabilitacije

Postupak rehabilitacije Draže Mihailovića, koji su pokrenuli njegov unuk i nekoliko ravnogorskih organizacija, od početka je pratila oštra javna diskusija i polemika. Ali to nije bio razlog relativno dugog trajanja postupka, jer se ni vladajuća klasa Srbije ni sud nisu obazirali na kritike. Glavni razlog je bio taj što je sudsko veće, kojim je predsedavao sudija Aleksandar Ivanović, u postupak uvelo jednu kategoriju kojoj nije bilo mesta u rehabilitaciji: kategoriju svedoka. Da li je namera veća bila da se putem tih „svedoka“ upusti u materijalno-pravnu stranu stvari, tj. u utvrđivanje onoga što je Draža radio za vreme rata, ili samo u procesno-pravnu stranu stvari, tj. u utvrđivanje da li je suđenje Draži bilo fer i korektno i da li je on osuđen iz političkih i ideoloških razloga, to ostaje nejasno. Čini se ipak da je namera predsednika veća Ivanovića bila da se upusti u utvrđivanje činjeničnog stanja iz doba rata jer su pozvani „svedoci“ pretežno o tome govorili, s tim što su to sve bili svedoci koji su govorili u Dražinu korist i tvrdili da on nije bio saradnik okupatora i ratni zločinac. U svakom slučaju, takav pristup je bio pogrešan, o čemu će kasnije biti više reči, jer pozvani „svedoci“ – Kosta Nikolić, Bojan Dimitrijević, Veselin Đuretić i Slobodan Marković – nisu imali nikakvo neposredno saznanje o ponašanju Draže Mihailovića tokom rata jer su svi oni, sa izuzetkom Đuretića, rođeni posle rata. Očigledno je da su oni pozvani kao istoričari, tj. kao stručnjaci za period Drugog svetskog rata, odnosno kao „veštaci“ koji su trebali da kažu šta je tačno od onoga što je Draži stavljano na teret. Ali, Viši sud se pritom zapleo u nerazmrsive protivurečnosti: on u rešenju tvrdi da se nije upuštao u pitanje da li je Draža bio ratni zločinac, a u isto vreme prihvata „u celosti“ iskaze revizionističkih istoričara, a njihov glavni iskaz, zbog kojeg su i bili pozvani na sud, jeste da Draža nije bio ratni zločinac i saradnik okupatora!

Ukoliko je pak sud želeo da utvrdi procesno-pravne nepravilnosti, iz kojih bi proizlazilo da je Draža osuđen iz političkih i ideoloških razloga, onda mu za to utvrđenje niko nije bio potreban, a najmanje neki istoričari koji i ne znaju šta su to procesno-pravne norme u krivičnom pravu. Kompletne stenografske beleške sa suđenja Draži i kompletan dokazni materijal štampani su u vidu posebnih knjiga i sudu je bilo dovoljno da sve to pročita i kaže kakvo je bilo suđenje, a ne da o tome traži mišljenje laika.

Pored nekih nepotrebnih procesnih pitanja (dokazivanje da Draža nije živ, utvrđivanje datuma smrti itd) koja su znatno odužila proces rehabilitacije, na to je uticala i krivična prijava za krivično delo lažnog svedočenja koju su jula 2013. nadležnom tužilaštvu podneli Savez antifašista Srbije, Helsinški odbor za ljudska prava, Žene u crnom, Udruženje „Nauka i društvo“ i Društvo za istinu o NOB a protiv istoričara Koste Nikolića i Bojana Dimitrijevića. U njihovim iskazima pred Višim sudom u Beogradu bilo je namernog izvrtanja činjeničnog stanja, što su podnosioci prijave definisali kao krivično delo i za to pružili odgovarajuće argumente. Međutim, Prvo javno tužilaštvo je prijavu odbacilo bez obrazloženja, a kada su podnosioci prijave podneli prigovor Višem javnom tužilaštvu, i ono je postupilo na isti način i nije se uopšte upuštalo u ocenu osnovanosti prijave. Naravno, podnosioci prijave nisu imali iluzije da će tužilaštvo smeti da pokrene krivični postupak protiv ovih lica, ali su želeli da provere stepen ideologiziranosti i samog državnog tužilaštva.

Ako se odugovlačenju postupka rehabilitacije dodaju i činjenice da su ročišta održavana u malim prostorijama suda u Timočkoj ulici, što je izgledalo kao skrivanje od javnosti i da su pristalice i protivnici rehabilitacije demonstrirali ispred suda, pa se tako stvarao utisak da je društvo jednako podeljeno na „za“ i „protiv“, onda se može razumeti što su pokretači rehabilitacije bili ogorčeni i zatražili od predsednika Republike Tomislava Nikolića da interveniše kako bi se postupak što pre okončao. Odmah zatim preduzete su energične mere i vrlo brzo je doneta odluka o rehabilitaciji. Najpre je izmišljeno da predlagači imenuju za svog punomoćnika Olivera Antića, savetnika predsednika Republike, koji se pred sudom ponašao kao apsolutni komandant, određivao šta sud treba da radi, ko može prisustvovati ročištima, ko će koliko da govori itd, što je sve sud ćutke prihvatao. Istovremeno odlučeno je da se sa ovog slučaja ukloni kolebljivi sudija Aleksandar Ivanović koji je pritom (da se slučajno ne bi žalio i pravio probleme) unapređen u sudiju Apelacionog suda, dok je na njegovo mesto doveden poslušni sudija Aleksandar Trešnjev. Takođe, odlučeno je da se ročišta iz malih porostorija u Timočkoj ulici premeste u najveću sudnicu Palate pravde, da se obezbedi prisustvo medija, naročito tabloida, i da se u sudnicu puštaju samo pristalice rehabilitacije i tek poneki antifašista kako bi se stvorio utisak o masovnoj podršci rehabilitaciji. Sve je to, naravno stvorilo odgovarajući dekor za unapred pripremljeno i planirano rehabilitovanje Draže Mihailovića, što je Viši sud u Beogradu i učinio svojim rešenjem od 14. maja 2015. godine.

PETI DEO

ANALIZA REŠENJA VIŠEG SUDA O REHABILITACIJI

Opšte karakteristike sudske odluke

Pre nego što pređemo na analizu rešenja Višeg suda u Beogradu o rehabilitaciji Draže Mihailovića potrebno je podsetiti na elemente sudske odluke (presude ili rešenja) koje propisuju procesni zakoni. Naime, svi procesni zakoni, ne samo u Srbiji, govore da sudska odluka mora imati uvod, dispozitiv, obrazloženje i pouku o pravnom leku. Naravno, najvažniji elementi sudske odluke su dispozitiv, u kome se kaže šta je sud odlučio, i obrazloženje u kome sud obrazlaže zbog čega je doneo takvu odluku. Dakle, obrazloženje je vrlo važan deo sudske odluke i mnoge od njih bivaju poništene ako ono nije dobro urađeno, ako je nejasno, ako je u suprotnosti sa onim što piše u dispozitivu itd. Uobičajeno je da se obrazloženje sastoji iz dva dela, koja nisu formalno odvojena ali u suštinskom smislu mora biti sasvim jasno i vidljivo da su to dva odvojena dela. Naime, u prvom delu obrazloženja sud mora da izloži kompletno stanje stvari, tj. ko je pokrenuo sudski postupak, šta taj traži i na kojim činjenicama i dokazima zasniva svoje traženje, a zatim da izloži šta suprotna strana tvrdi, tj. kako ona osporava traženje prve strane i na kojim činjenicama i dokazima zasniva svoje tvrdnje. Kada sve ovo jasno i korektno iznese, sud prelazi na drugi deo obrazloženja u kome kaže zbog čega je nešto prihvatio ili odbio, kako je cenio dokaze koje su stranke podnele i koje od njih je ocenio istinitim a koje neistinitim. Na kraju, kada sve to detaljno iznese, sud kaže da je iz činjenica koje je utvrdio, a primenjujući na njih odgovarajuće pravne norme, doneo odluku kakvu je doneo.

Već na prvi pogled vidljivo je da je obrazloženje rešenja Višeg suda manjkavo, jer u njemu uopšte nema protivargumenata, nema ničega od onoga što bi druga strana mogla da iznese protiv rehabilitacije Draže Mihailovića jer, jednostavno, druge strane uopšte i nema. Time je prekršeno temeljno pravno načelo **audiatur et altera pars** (neka se čuje i druga strana) koje u pravu važi od antičkih vremena i po kome se ni jedna sudska odluka ne može zasnivati samo na onome što, u nekom sporu, tvrdi jedna strana, već se mora čuti i šta druga strana ima da kaže. Naravno, ovo je pre svega namerna greška zakona o

rehabilitaciji koji je propisao da se odluka o rehabilitaciji zasniva samo na onome što tvrdi tražilac rehabilitacije i koji isključuje drugu stranu iako se radi o jednom od najspornijih pitanja i u Srbiji i šire, ali se na primeru ovog sudskog rešenja vidi koliko je zakon o rehabilitaciji apsurdan i protivan osnovnim pravnim načelima. To će se naročito pokazati u obrazloženju rešenja, i to kako u prvom delu u kojem sud iznosi dokazni postupak koji je sproveo, tako i u drugom delu u kome on iznosi svoje ocene i zaključke.

Status ostalih optuženih

Kod analize rešenja Višeg suda u Beogradu o rehabilitaciji Draže Mihailovića postavlja se još jedno prethodno pitanje: Šta je sa onim licima kojima je suđeno zajedno sa Dražom i kakav je njihov pravni status, tj. da li se ovo rešenje odnosi i na njih?

Naime, sudski proces juna-jula 1946. nije vođen samo protiv Draže, već je zajedno sa njim bilo optuženo još 23 lica, od kojih je nekima suđeno u odsustvu jer su se nalazila u inostranstvu. Većina optuženih osuđena je na vremenske kazne zatvora a na kaznu smrti streljanjem osuđeni su, pored Draže, još i jedan od lidera Ravnogorskog pokreta Mladen Žujović, general Petar Živković, četnički komandanti Radoslav Radić i Miloš Glišić, okupacioni upravnik grada Beograda Dragi Jovanović, ministar unutrašnjih poslova kvislinške vlade Tanasije Dinić, ministar prosvete u kvislinškoj vladi Velibor Jonić, ministar saobraćaja u kvislinškoj vladi Đura Dokić, komandant Ljotićevih dobrovoljačkih odreda Kosta Mušicki i komandant Nedićeve vojske Boško Pavlović, a kazna je izvršena nad svima osim nad Žujovićem i Živkovićem koji su bili u inostranstvu.

U pravu postoji princip da se prema licima povezanim istim činjeničnim i pravnim stanjem primenjuju iste pravne norme i jednako presuđuje. To je, na primer, slučaj sa svim oštećenim učesnicima nekog turističkog putovanja, sa svima onima koji kupe neki defektan proizvod, sa svima koji su učestvovali u pljački neke banke itd. U građanskom procesnom pravu svi se oni tretiraju kao suparničari, a u krivičnom kao saučesnici.

U konkretnom slučaju, sva lica kojima je suđeno zajedno sa Dražom bila su optužena za ista krivična dela, s tim što su neki od njih tretirani kao saučesnici, odnosno saizvršitelji istih krivičnih dela, a neki kao podstrekači ili pomagači u izvršenju tih dela. Sve njih povezuje isto pravno i činjenično stanje, sudio im je isti sud i po istom postupku, javni tužilac i sudsko veće odnosili su se na jednak način prema svima njima, te otuda Viši sud u Beogradu nije mogao da kaže da postupak samo u pogledu jednog od njih nije bio „fer i korektan“ i nije mogao da kaže da je odluka Vrhovnog suda FNRJ „u delu koji se odnosi na Dragoljuba Mihailovića“ ništava a u pogledu ostalih da se ne izjasni

i da time, implicitno, kaže da je odluka prema njima bila pravno ispravna. Jedino što se može uzeti kao opravdanje suda za takvo selektivno ponašanje jeste činjenica da za ostale optužene nije podnet zahtev za rehabilitaciju te da je on odlučivao samo o Draži za koga je takav zahtev podnet. Ukoliko je ovo u procesnom smislu tačno, onda je takođe tačno i to da ova odluka predstavlja presedan te da svi oni koji su osuđeni zajedno sa Dražom, odnosno zainteresovana lica, mogu podneti zahtev za rehabilitaciju i Viši sud je obavezan, bez ispitivanja da li su oni osuđeni iz „ideoloških i političkih razloga“ i bez ispitivanja da li je postupak prema njima bio „fer i korektan“, da odmah usvoji njihov zahtev i da ta lica rehabilituje, bez obzira što su svi oni osuđeni kao ratni zločinci.

O besmislenosti ovakvog postupka Višeg suda govori još jedna činjenica. Naime, Viši sud je sa odobravanjem citirao stav Dražinih advokata i vlade SAD da se Draža ne može unapred proglašavati za zločinca, o čemu će kasnije biti više reči. Ali, tako nije postupljeno samo prema Draži već i prema svim drugim optuženim i oni su u štampi i u javnosti nazivani zločincima i pre suđenja. To Viši sud izričito prihvata u pogledu Dragog Jovanovića i u obrazloženju kaže za njega „pronemački šef beogradske policije“ i „omraženi šef okupacijske policije“. Postavlja se pitanje kako Viši sud sme da upotrebljava takve izraze pre nego što je sudio Dragom Jovanoviću, ili pre nego što je pokrenuo proces rehabilitacije, odnosno iz kojih razloga za njega upotrebljava kvalifikative koje mu je dao „komunistički sud“ čije suđenje nije bilo „fer i korektno“, a iste kvalifikative za Dražu smatra nedopuštenim i iz njih izvlači zaključak da je Draža unapred osuđen od političkih organa?!

Dokazni postupak

a) O dokaznim sredstvima

U dokaznom postupku Viši sud u Beogradu je izveo tri vrste dokaza: izvršio je uvid u dokumenta i druge pisane dokaze, pozvao se na stenografske beleške sa suđenja Draži (iako nije jasno da li ih je video) i saslušao ili pročitao izjave nekoliko lica koja su govorila o Draži, njegovoj aktivnosti tokom rata i o suđenju. O kvalitetu ovih dokaza, a time i o kvalitetu dokaznog postupka koji je sproveo Viši sud, treba reći sledeće.

Što se tiče **pismenih dokaza** može se primetiti da je sud izveo i brojne pismene dokaze koji nemaju nikakve veze sa suđenjem Draži i sa namerom suda da utvrdi da li je suđenje bilo fer i korektno. Tako sud opširno citira biografske podatke o Draži na osnovu „kartona ličnih i službenih podataka“, zatim citira sve one akte i pravne radnje koje su javno tužilaštvo i sud preduzimali u pripremi suđenja, tj. u fazi optuženja, a što za suđenje nije od značaja. Sud takođe nepotrebno citira izveštaj nekakve laboratorije za antropologiju da na

Adi Ciganliji nisu nađeni tragovi ukopavanja, rešenje Prvog osnovnog suda u Beogradu kojim je Draža proglašen umrlim, prepisku između vlade FNJR i vlade SAD iz marta 1946, pa čak i „dnevne izveštaje“ atašea za štampu Velike Britanije o tome kako je jugoslovenska štampa pisala o suđenju Draži. Stiče se utisak da je ovo ekstenzivno navođenje i citiranje nepotrebnih pismenih dokaza, usled čega rešenje Višeg suda ima čitavih 40 strana, učinjeno zato da bi se prikazalo kako je sud navodno temeljno obavio svoj posao i da bi u zaključku mogao da kaže da je „izveo sve dokaze koji su bili od značaja za utvrđivanje činjenica“ (RVS str.33). Da to nije tako i da je sud izvodio mnoge nepotrebne dokaze, a one potrebne i značajne prećutao, to ćemo pokazati kasnije prilikom analize pojedinih dokaza.

Za ocenu o tome kakvo je bilo suđenje Draži, tj. da li je bilo fer i korektno i u skladu sa standardnim pravnim normama toga vremena, merodavne su jedino **stenografske beleške** sa suđenja i ništa više. Samo iz njih bilo je moguće izvući odgovarajuće zaključke jer je u njima sadržan celokupan tok suđenja i to ne samo za Dražu već i za ostala 23 optužena. O tome kako je Viši sud krivotvorio i naopako tumačio te beleške, odnosno „transkripte“ biće više reči kasnije. Sada je dovoljno napomenuti da stenografske beleške u integralnoj verziji imaju skoro 2400 štampanih strana, dok u skraćenoj verziji, koja se odnosi samo na Dražu Mihailovića, imaju oko 420 strana. I u jednom i u drugom slučaju potrebna je vrhunska stručnost da se ono što je u njima najvažnije prikaže na svega 10 strana, koliko tome posvećuje Viši sud, a što njemu ne polazi za rukom, kako zbog nestručnosti tako i zbog namernog selektivnog pristupa. Očigledno je, kao što će se kasnije videti, da je za Viši sud bilo važnije ono što se događalo van suđenja i pre i posle njega, nego kako je samo suđenje izgledalo.

Ono što je posebno važno ovde naglasiti jeste da se iz rešenja uopšte ne vidi da li je Viši sud u Beogradu imao uvid u stenografske beleške i da li ih je analizirao. Kod svih dokaza koje prikazuje u rešenju Viši sud počinje rečima „uvidom u...“, dok to kod stenografskih beležaka ne čini već upotrebljava formulaciju „Iz transkripata sa suđenja Dragoljubu Mihailoviću utvrđeno je...“. Tu ostaje potpuno nejasno šta Viši sud podrazumeva pod „transkriptima“ pa je opravdano zaključiti da se on sa stenografskim beleškama nije ni upoznao niti ih je posedovao, iako su one lako dostupne. Naime, kompletne stenografske beleške objavljene su u knjizi „Dokumenta sa suđenja Ravnogorskom pokretu“ Miodraga Zečevića, a skraćena verzija je objavljena u već pomenutom izdanju Saveza novinara Jugoslavije iz 1946. godine. Oba ta izvora su u ovom radu više puta pomenuta. Doduše, Viši sud na jednom mestu (RVS str.15) daje do znanja da je imao uvid u tu drugu knjigu, ali iz nje citira samo presudu Draži a ne i sve ono drugo što ona sadrži. Zato se postavlja pitanje na osnovu čega je Viši sud

cenio suđenje Draži ako nije imao uvid u stenografske beleške? Na ovo pitanje je teško odgovoriti jer se Viši sud dobro čuvao od jasnih i logičnih iskaza. Iz onoga što sam sud kaže može se zaključiti da on nije koristio stenografske beleške već „analizu sačuvanih prekucanih stenografskih beleški sa suđenja generalu Mihailoviću“, a tu analizu sačinio je diskutant Slobodan Marković. Već i sama ova činjenica da se Viši sud ne koristi izvornom dokumentacijom već nekakvom analizom koju mu podmeće revizionistički istoričar, dovoljna je za ocenu profesionalnog i moralnog nivoa celog postupka.

Konačno, što se tiče trećeg dokaznog sredstva, tj. **iskaza pojedinih lica**, iz njega se najbolje može videti politička i ideološka usmerenost Višeg suda u Beogradu i činjenica da je on upravo iz tih razloga doneo rešenje o rehabilitaciji Draže Mihailovića.

Naime, notorno je da i u parničnom i krivičnom postupku sud, osim sa strankama i njihovim pravnim zastupnicima, komunicira još jedino sa dve vrste učesnika u postupku: svedocima i veštacima. U sudskom postupku ne postoji kategorija **diskutanata**, tj. lica koja žele da se ispričaju sa sudskim većem i da kažu šta ona misle o nekoj stvari. Svojstvo svedoka ili veštaka imaju samo ona lica kojima sud, bilo na predlog stranaka ili na sopstvenu inicijativu, omogućiti da učestvuju u sudskom postupku i da daju svoj iskaz. Međutim, Viši sud navodi da su u postupku rehabilitacije Draže svoj iskaz dali Kosta Nikolić, Bojan Dimitrijević, Slobodan Marković, Fred Milton i Slobodan Borisavljević, ali ne kaže na čiju inicijativu su oni bili uključeni u postupak, da li su bili predloženi od strane pokretača rehabilitacije ili je sam sud našao za shodno da ih sasluša. Ali, ono što je pravno nedopustivo jeste da sud u rešenju ne kaže u kom svojstvu su u postupku učestvovali Bojan Dimitrijević, Kosta Nikolić i Slobodan Marković. Na jednom mestu (RVS str. 32) kaže se da su Borisavljević i Milton svedoci, što je i razumljivo jer su oni i poznavali Dražu, dok ostalu trojicu sud samo naziva „istoričarima“, iako je to njihova profesija a ne svojstvo u sudskom postupku.

Izbegavanje Višeg suda da pravno definiše poziciju i ulogu ovih lica u postupku rehabilitacije najbolje pokazuje sa koliko je proizvoljnosti i voluntarizma vođen taj postupak. Ovo je utoliko očiglednije što su ta lica, u fazi davanja svojih iskaza pred sudom, nastupala u svojstvu **svedoka**. U zapisnicima sa ročišta kada su oni saslušavani nekoliko puta se uz njihovo ime stavlja svojstvo „svedok“. Tako pre početka iskaza stoji, na primer, „Svedok Kosta Nikolić“, a kada je iskaz završen stoji „Saslušanje svedoka završeno“. Ovakvim postupkom suda prekršene su sve procesne i materijalno-pravne norme jer je jasno da ova trojica nisu mogla biti svedoci o tome šta se događalo na suđenju Draži. Svedok je lice koje ima neposredno saznanje o nekom događaju, radnji, predmetu i sl, koje je tzv. očevidac i koje može da razjasni činjenično stanje. Niko od ove tro-

jice nije imao takvo saznanje i u javnim reagovanjima više puta je ukazano da oni ne mogu biti svedoci. To je konačno shvatio i Viši sud pa je zato u rešenju izbegao da ih tako naziva kao što je to učinio u zapisnicima sa ročišta. Ali, tu se pojavljuje novi problem: ako oni nisu svedoci, postavlja se pitanje šta su onda? Viši sud u Beogradu izbegava da odgovori na to pitanje iako je očigledno da ih je on tretirao kao **veštake**, tj. kao stručnjake koji treba da razjasne nešto što sud ne zna. Postoji, na primer, pretpostavka da sud ne zna ništa o arhitekturi, medicini i sl, pa zato kao veštake koristi arhitekta, lekare, agronome, ekonomiste i druge stručnjake. Međutim, u pravnom sistemu ne postoje *veštaci za pravo* i sud ne može tražiti da mu neki stručnjak za pravo protumači značenje neke pravne norme i da kaže da li je ta norma pravilno primenjena. Upravo za tu svrhu postoje sudovi i smatra se da je sud taj koji najbolje zna pravne norme. Zbog toga postupak Višeg suda, koji je od istoričara tražio da mu protumače da li su procesne norme na suđenju Draži bile pravilno primenjene, predstavlja skandal kakav do sada nije viđen u sudskoj praksi! Da bi to prikrio Viši sud ova lica ne naziva ni veštacima, ali ipak njihov iskaz u celini prihvata, što znači i one delove u kojima oni govore čak i o pravnim aspektima suđenja Draži. Pošto, dakle, sud njih ne naziva ni svedocima ni veštacima, preostaje da se zaključi da su oni učestvovali u svojstvu **diskutanata**, čime je sud, zasnivajući svoju odluku na njihovom iskazu, na najgrublji način povredio i materijalno-pravne i procesne norme.

U postupku je, doduše, svoj iskaz dao i istoričar Branko Latas, koji je takođe mogao biti samo diskutant a ne i svedok, ali sud njegov iskaz „nije posebno cenio“ zato što se on nije bavio suđenjem Draži i „nije o tome skupljao podatke u Vojno-istorijskom arhivu“. Ovde treba ponovo podsetiti da je zadatak Višeg suda bio, prema njegovom sopstvenom tumačenju, da utvrdi da li je suđenje Draži bilo fer i korektno, a tu okolnost je bilo moguće utvrditi jedino analizom stenografskih beležaka sa suđenja, a ne „skupljanjem podataka“ iz Vojno-istorijskog arhiva.

Konačno, Viši sud u dokaze ubraja i ono čega nema ili ono što on nije uspeo da pronađe. Tako sud navodi da je imao uvid u tri primerka presude od 15. jula 1946. i da se ti primerci međusobno razlikuju (jedan nema obrazloženje, drugi ima pogrešan pečat, treći nije potpisan, jedan je na latinici drugi na ćirilici itd). Sud zatim kaže da je uvidom u **analizu** Slobodana Markovića utvrdio da fonno zapis i filmski materijal sa suđenja traju samo 102 minuta, da je završna reč Dražina bitno skraćena i izmenjena, da su dokumenta o streljanju Draže uništena 1966. godine i da je iz dopisa Vojnog arhiva utvrđeno „da nedostaju određena dokumenta sa suđenja Dragoljubu Mihailoviću“. U svojim zaključcima i ocenama Viši sud još potencira da „nema zapisnika iz istrage“ i da „ne postoji kompletan spis predmeta“, što zajedno sa prethodnim konstat-

acijama treba čitaoca da uputi na nelogičan zaključak da suđenje nije bilo „fer i korektno“ zato što su neka dokumenta sa suđenja nestala, možda čak i dvadeset godina kasnije! Kod ovog argumenta Viši sud je bio dužan da objasni kakva to logička i pravna veza postoji između suđenja i onoga što se posle suđenja dogodilo, svejedno da li dva dana ili dvadeset godina kasnije. Pritom, naravno, ostavljamo po strani pitanje kada su i kako nestala ta dokumenta, da li se radi o nebrizi ili namernom uništavanju i sl, iako je Višem sudu sve to „jasno“ i bez ikakvog dokaza.

b) Vrednovanje dokaza

Kao što je poznato u dispozitivu rešenja Višeg suda u Beogradu kaže se da se „usvaja zahtev za rehabilitaciju“ i utvrđuje da je odluka Vrhovnog suda FNRJ od 15.07.1946, u delu koji se odnosi na Dragoljuba Mihailovića, „ništava od trenutka njenog donošenja i da su ništave sve njene pravne posledice, uključujući i kaznu konfiskacije imovine, a rehabilitovano lice Dragoljub Mihailović – Draža smatra se NEOSUĐIVANIM“. U dispozitivu rešenja se ne kaže zbog čega je doneta takva odluka, već se to čini kasnije na kraju obrazloženja gde sud tvrdi da postupak protiv Draže nije bio „fer i korektno sproveden“ i da je on osuđen „iz političkih i ideoloških razloga“.

Pomenuto rešenje ima ukupno 40 strana, od čega bi se, uslovno, moglo reći da sud na 33 strane nabraja i citira dokaze koji su izvedeni tokom postupka, a od kraja 33 strane počinje sa svojom ocenom tih dokaza, izvođenjem zaključaka i obrazlaganjem zbog čega je doneo takvu odluku.

Međutim, već u prvom delu, kod iznošenja dokaza ili navodnih dokaza, sud pokazuje ekstremnu pristrasnost iz koje je vidljivo da je odluka o rehabilitaciji Dragoljuba Mihailovića *unapred doneta* od strane *političkih* organa Srbije i da je rehabilitacija izvršena *iz političkih i ideoloških razloga*. To, pored ostalog, proizlazi i iz činjenice da sud nije poštovao takozvano istražno načelo koje je izričito utvrđeno u članu 13. Zakona iz 2011, ali i u članu 4. Zakona iz 2006. po kome je sud i doneo odluku, odnosno nije pribavio i one dokaze koji bi potvrdili da je suđenje Draži bilo fer i korektno, već samo one dokaze koji tobože potvrđuju suprotno. A u članu 4. Zakona iz 2006. kaže se da „sud pribavlja potrebna dokumenta“, što znači i ona u prilog i ona protiv rehabilitacije. Ovih drugih dokumenata bilo je u izobilju, neka od njih su čak i podneta sudu, ali se sud o sve to jednostavno oglušio i uzeo je samo ona dokumenta na koja su se pozivali predlagači rehabilitacije.

Drugi prekršaj koji čini sud u ovom delu obrazloženja jeste taj što nije poštovao svoju obavezu da dokaze i navode predlagača rehabilitacije citira potpuno neutralno, da ih prilikom citiranja ne vrednuje i ne ubacuje sugestivne komentare kojima pokazuje svoj stav prema njima. To je elementarno pravilo

sudske prakse koje Viši sud nije poštovao već je iz podnetih dokaza ili birao ono što nema nikakve veze sa korektnošću suđenja, kao, na primer, da je klupa na kojoj su sedeli optuženi bila „obojena crnom bojom“, ili bi u citirani tekst ubacivao neke svoje tendenciozne reči i komentare koji sugeriraju da suđenje Draži nije bilo korektno. Tako sud, citirajući neke od transkripata sa suđenja Draži namerno bira ono što je nebitno i ubacuje svoje kvalifikative i prideve, pa kaže da su u transkriptima konstatovani „česti povici iz publike, *glasna* negodovanja i aplaudiranje“, da je prvog dana Draža „*dočekan* povcima publike“, da je Draža u izlaganju „*oštro*“ prekidan od strane predsednika veća i slične gluposti. Pritom se, naravno, sud upušta i u ocenu onoga što citira pa ispada da je njegova ocena sastavni deo citata. Tako se kaže da su Draži pokazana pisma koja je on „navodno“ uputio Paveliću i Stepincu, a što je Draža „*uporno* negirao“. Zatim sud insistira na tome da je Draža i u istrazi i na suđenju bio „premoren“, da njegov advokat Đonović „*ukazujući* na konfuzne odgovore Mihailovića“, postavlja ovome pitanje da li je on nekada, usled zamora, kazao „da“ a trebalo je da kaže „ne“, što sve služi Višem sudu za zaključak da je Draža namerno dovođen u „konfuzno“ stanje te da suđenje nije bilo korektno. A u stvari radi se samo o tome da je Draža na suđenju pokušao da porekne neke svoje iskaze i priznanja iz istrage tvrdeći da između ta dva iskaza nema protivurečnosti nego se radi o tome da on ne zna da se „pravnički izražava“, pa čas upotrebljava jedan izraz a čas drugi. Uz to su mu i njegovi advokati pružili odličan izgovor za tu kontradikciju sugerirajući mu da je on bio premoren i da je zbog toga ponekad priznavao i ono što nije istina.

Naravno, sve ovo spada u kategoriju sitnih advokatskih smicalica i dosetljivosti, ali da Viši sud u Beogradu to uzima kao nešto važno i merodavno i da na osnovu toga suđenje Draži kvalifikuje kao nekorektno, za takav postupak potrebno je da sudsko veće bude ne samo nekorektno, već i potpuno pristrasno.

Treći nepošteni postupak Višeg suda u ovom faktografskom delu obrazloženja jeste taj što on naširoko obrazlaže neke „dokaze“ koje su predlagači podneli a koji nikakve veze nemaju sa pravnom ocenom suđenja i koje je kao takve sud morao da odbaci ne upuštajući se u njihovu sadržinu. Radi se o „dokazima“ koji su **isključivo** političkog i ideološkog karaktera, pa je zaista neverovatno da sud, koji presudu Draži poništava zbog navodnog mešanja politike u sudstvo, ne uviđa da su ti „dokazi“ *par excellence* sredstva političkog i ideološkog uticaja na sud, kako onaj iz 1946, tako i na današnji sud.

Tako se u obrazloženju rešenja na pune tri strane iscrpno navodi diplomatska prepiska između vlade Jugoslavije i vlade SAD iz marta 1946. u vezi sa predstojećim suđenjem Draži, koju Viši sud očigledno tretira kao krunski dokaz da suđenje Draži nije bilo pravično a koja nije **ni od kakvog značaja** za ocenu

procesne i materijalno-pravne ispravnosti suđenja. Reč je o nečemu što se događalo nekoliko meseci pre suđenja, a ne na samom suđenju, i što nije ni smelo da se uzme u razmatranje prilikom ocenjivanja samog suđenja, tj. da li je ono bilo „fer i korektno“. Ovo utoliko pre što je krajnje neuobičajeno da se vlada neke države meša u suđenje koje sprovodi druga država protiv sopstvenih državljana, kao što je to arogantno učinila vlada SAD, te je otuda postupak Višeg suda u Beogradu, koji to uzima kao merilo za svoju pravnu ocenu, upravo skandalozan. A kada se pogleda sadržina zahteva vlade SAD – koja protestuje protiv toga što se Draži unapred pripisuju strašni zločini i on naziva izdajnikom i zahteva da se na suđenje pozovu američki piloti koji imaju dokaze koji mogu koristiti Draži – onda treba reći da je apsurdnost ove američke intervencije više nego očigledna.

Pre svega, vlada SAD traži od vlade Jugoslavije da se **umeša** u sudski postupak i da naredi sudu da pozove određene svedoke, a upravo takvo „mešanje“, navodno od strane vlasti FNRJ, današnji Viši sud uzima kao glavni dokaz da je suđenje Draži bilo „političko“, dok činjenicu da vlada Jugoslavije nije poslušala vladu SAD Viši sud uzima kao dokaz da je suđenje Draži bilo „ideološko“ jer su između SAD i Jugoslavije postojale ideološke razlike. Zaista neverovatno!

Dalje, vlada SAD tražila je da se kao svedoci pozovu piloti koje su četnici spasili i imogućili im povratak u SAD, iako je znala (1) da su partizani spasili daleko veći broj savezničkih pilota, (2) da su američki piloti boravili kod Draže najviše po par nedelja i da nisu kompetentni da kažu šta su četnici radili tokom četiri godine rata, (3) da činjenica o spašavanju američkih pilota nije bila sporna, da je nju priznao i tužilac Minić i da je ne treba dokazivati, (4) da je obična besmislica sporiti pravo vlastima da ratne zločince nazivaju tim imenom i pre suđenja, jer su to isto, kako se potseća u odgovoru MIP-a Jugoslavije, radile i savezničke vlade „tvrdeći i pre izrečene presude u Nirnbergu da su optuženi ratni zločinci“.

Epilog ovog pokušaja političkog pritiska na Jugoslaviju događa se nekoliko meseci kasnije na samom suđenju Draži. Tada njegov branilac Joksimović u dva navrata pokušava da izdejstvuje da se kao svedoci pozovu američki piloti, što sud odbija, a današnji Viši sud u Beogradu to iscrpno citira i zatim u obrazloženju izvodi sledeći zaključak: „Od strane vlasti onemogućeno je odbrani pribavljanje dokaza, uključujući i dokaze koji se odnose na saslušanje svedoka koji su bili u inostranstvu i koji su želeli da dođu na suđenje i svedoče u korist odbrane Dragoljuba Mihailovića“.

Ovaj zaključak Višeg suda zasniva se na **falsifikatu i krivičnom delu** koje su počinili članovi sudskog veća (Aleksandar Trešnjev, Predrag Vasić i Vukica Isakov). Naime, citirajući epizodu kada je branilac Joksimović predložio da se

kao svedoci saslušaju američki piloti, sudsko veće, osim što je nekorektno citiralo i ono što je citiralo, namerno je izostavilo dve bitne stvari koje dokazuju da je odluka suda o nepozivanju tih svedoka bila potpuno ispravna i korektna i da nije ničim oštetila Dražinu odbranu i proces dokazivanja:

1) Sudsko veće je namerno izostavilo deo u kome branilac Joksimović kaže da ti svedoci treba da budu saslušani na okolnost „da Draža nije saradivao sa okupatorom“. Naravno, kao što je već rečeno, Vrhovni sud je taj predlog s pravom odbio jer oni koji su kod Draže boravili po par nedelja 1944. godine ne mogu svedočiti da li su četnici saradivali sa okupatorom od 1941. do 1945. godine.

2) Pristrasno sudsko veće završava ovaj deo obrazloženja rečima: „Nakon čega se tužilac izjašnjavao o predlogu odbrane“, što je potpuno nevažno, a izostavilo je ono što je ključno, tj. pitanje koje je predsednik Đorđević postavio Draži i Dražin odgovor koji glase (str.341):

„Predsednik: Vaš branilac nudi svedoke koji imaju da posvedoče izvesne okolnosti u vašu korist. Prihvatate li ili ne i slažete li se sa predlogom branioca ili ne?

Optuženi: U principu se ne slažem.“

Tek nakon toga tužilac se izjašnjavao o predlogu odbrane a odmah zatim reč je ponovo dobio Draža (str. 342):

„Optuženi: Ja sam hteo povodom toga samo ovo da kažem. Ja znam sigurno da se ti ljudi nude braniocu kao svedoci da bi mogli da donesu u moju korist neke stvari, ali iz principijelnih razloga ja to ne želim“.

Prema tome, nije sud 1946. godine uskratio izvođenje ovog dokaza, već je sam Draža to odbio! A šta tek reći o onoj neverovatnoj laži koju je revizionistički istoričar Kosta Nikolić izrekao na ročištu 22.11.2012 a koju Viši sud u Beogradu „u celosti“ prihvata:

„Takođe tokom postupka sudsko veće nije uvažilo zahtev odbrane da se saslušaju američki piloti na okolnost da su ih Mihailovićeve snage spašavale, već im je država zabranila da dođu u Jugoslaviju tokom suđenja uz pretnju da će biti uhapšeni ako dođu.“

Teško je naći jednu rečenicu u kojoj ima više namernih laži od ove koju je smislio Kosta Nikolić.

Prvo, sudsko veće nije uvažilo zahtev odbrane zato što, kako smo objasnili, sam Draža nije prihvatio taj zahtev.

Drugo, advokat Joksimović nije predložio da se ti svedoci saslušaju „na okolnost da su ih Mihailovićeve snage spašavale“, jer ta činjenica na suđenju 1946. nije ni bila sporna (tužilac Minić: „Ja bih razumeo da je odbrana predložila da ova dvojica-trojica američkih avijatičara dođu da posvedoče da su od

Mihailovića sa aerodroma prebačeni u Ameriku“), već je predložio da se oni saslušaju na **okolnost** da Draža **nije saradivao sa okupatorom**, što je nešto sasvim drugo od onoga što krivotvori Nikolić.

Treće, država Jugoslavija nije nikome zabranila da dođe u Jugoslaviju tokom suđenja i nije nikome zapretila da će biti uhapšen ako dođe u Jugoslaviju.

Prosto je neverovatna bestidnost kojom se ove laži fabrikuju i bestidnost Višeg suda u Beogradu koji ih prihvata a ne traži ni jedan jedini dokaz za te laži.

Treba na kraju reći da je Viši sud u Beogradu ispravio tu „kobnu grešku“ suda iz 1946. godine i da je u dokaznom postupku saslušao dana 29.10.2010. izvesnog Freda Milтона koji je za vreme Drugog svetskog rata bio navigator na američkom bombarderu koji je oboren iznad Srbije **6. juna 1944. godine**. I šta je to novo i istorijski bitno rekao taj navigator što bi Dražu spasilo osude da je bilo poznato 1946. godine? Apsolutno ništa! On je rekao da su ih „spasili četnici“ i odveli u njihovu bazu gde su proveli 45-50 dana. Tu je on video i generala Mihailovića koji je bio „topao i ljubazan prema njima“, sa njim su razgovarali o svojoj evakuaciji u Italiju, on je obećao da će im obezbediti pratnju do mora ali je „nakon nekoliko dana“ došao američki avion i oni su prebačeni u Italiju. I to je sve! Ono dalje što je Fred Milton izjavio, a što Viši sud opširno citira, nema veze sa događajima iz 1946, ali ima veze sa namerom suda da po svaku cenu prikaže kako je suđenje Draži bilo nekorektno. Tako ovaj svedok kaže da je maja-juna 1946. saznao „da je Mihailović uhapšen od strane Tita“, da su njegovi drugovi želeli „da svedoče u korist Mihailovića i u tom cilju je formiran Komitet Američkih avijatičara koji je predstavljao avijatičare koje su Mihailovićeve trupe spasle za vreme rata. Komitet je obezbedio da se iznajmi avion i da se članovi Komiteta prebace do Vašingtona“... ali su od State Departmenta „dobili odgovor da su komunisti odbili da prihvate svedočenje pilota sa obrazloženjem da su krivična dela koja je Mihailović izvršio tokom rata toliko teška da nikakva svedočenja u njegovu korist ne može da promeni njegovu krivicu“. Dakle, ni Milton nije rekao da su vlasti Jugoslavije zabranile pilotima da dođu na suđenje uz pretnju da će biti uhapšeni ako dođu, kako je to izmislio Kosta Nikolić a Viši sud u Beogradu „u celosti“ prihvatio.

U rešenju Višeg suda (RVS str.12-13) vrlo opširno se navode neki predlozi advokata Joksimovića sa očiglednom namerom da se pokaže kako sud nije prihvatao ništa od onoga što je odbrana predlagala, iz čega bi trebalo zaključiti kako je sud bio pristrasan, kako je odluka unapred doneta iz „političkih i ideoloških razloga“ i kako postupak nije bio „fer i korektan“. Takav utisak Viši sud još i pojačava sledećom rečenicom: „Svim predlozima tužilac se usprotivio“, čime sugerira da je protivljenje tužioca predlozima odbrane nešto što se nikada nije dogodilo u sudskoj praksi već samo na suđenju Draži, iako je to u stvari

nešto što se i danas redovno događa u svakom sudskom postupku i u Srbiji i šire. A o kakvim se to vrlo značajnim predlozima odbrane radi koji bi, da su bili prihvaćeni, doveli do oslobađajuće sudske presude? Radi se – to je poznato svakome ko ima posla sa advokatskom ili sudijском profesijom – o običnim advokatskim trikovima i pokušajima zamajavanja suda. Tako branilac Joksimović traži da se „optuženome Mihailoviću još danas stavi sav optužni materijal na raspolaganje“, iako zna da se to ne radi i da se optužni materijal stavlja na raspolaganje njegovim braniocima, što je i urađeno, a ne optuženom. Na glavnom pretresu izvode se, u prisustvu optuženog, svi dokazi na kojima se zasniva optužnica (čitaju se pismeni dokazi, saslušavaju svedoci itd) i optuženi sve to sluša i vidi, sve mu je „na raspolaganju“. Isto ovo važi i za Joksimovićev predlog da se Draži stave na raspolaganje „sve stenografske beleške“ od početka suđenja, što je predlog koji se nikada nije čuo u sudskoj praksi. A šta tek reći za njegov treći predlog da se Draži stave na raspolaganje „i sve naše domaće novine... a sem toga i sve inostrane novine, naročito engleske, ruske i francuske“.

Naravno, u pitanju su predlozi koje nikada ni jedan sud nije prihvatio, niti bi danas to učinio bilo koji sud, naročito u Srbiji, ali je advokat Joksimović te predloge podnosio samo zato da ih sud odbije i da se, naročito pred inostranom javnošću koja je suđenje pažljivo pratila, stvori utisak da suđenje nije „fer i korektno“. A da je suđenje Draži bilo i fer i korektno pokazuje i činjenica da je njemu, kad god je zahtevao, pokazan svaki dokument iz optužnice (koji su, uglavnom, poticali iz njegove zaplenjene arhive) i uvek je pitan da li je to njegov dokument ili ne (strane 132, 146, 189, 191, 195, 198, 201, 221, 303, 322, 323, 331 i 376). Naravno, Viši sud u Beogradu namerno izbegava da i to citira u obrazloženju svog rešenja jer bi to poremetilo izvršenje dobijenog zadatka da se dokaže kako suđenje Draži nije bilo „fer i korektno“. Moguće je da je na ovakav postupak Višeg suda uticalo i to što on nije imao na raspolaganju stenografske beleške sa suđenja Draži već samo „analizu“ koju je sačinio Slobodan Marković a koji je iz nje izbacio sve ono što je bilo nepovoljno po Dražu.

Na strani 13 obrazloženja rešenja Viši sud je, nakon pominjanja par predloga odbrane, tendenciozno napisao da je sud „od mnogobrojnih dokaznih predloga Mihailovićeve odbrane“ prihvatio samo jedan pismeni dokaz i tri svedoka. I upravo kod tog pismenog dokaza Viši sud pravi neoprostivu grešku i demantuje svog svedoka Kostu Nikolića čiji iskaz sud inače „u celosti prihvata“. O čemu se radi?

U svom lažnom svedočenju pred sudom na ročištu od 22.11.2012 Kosta Nikolić je, potpuno svestan da laže, izjavio da su Nemci za Dražom raspisali novčanu nagradu i da su njegovi branioci taj dokaz pokušali da „iznesu pred sud, ali je sud odbio da ga uzme u razmatranje“. Zaboravljajući to što je Nikolić

izjavio, veće Višeg suda citira reči predsednika sudskog veća iz 1946: „Usvajaju se sledeći predlozi odbrane: Nikole Đonovića, branioca optuženog Mihailovića“. Dakle, taj dokumenat je na suđenju pročitao, iako on u materijalnom smislu uopšte nije bio bitan, ali je Viši sud nehotice došao u kontradikciju sa svojim neočetnikom Nikolićem i pokazao da on laže.

Inače, kada je reč o odnosu Vrhovnog suda FNRJ prema predlozima odbrane za izvođenje dokaza, treba reći da su primedbe Višeg suda i zaključci koje on iz njih izvodi, pravno potpuno neosnovani. Naime, Viši sud stalno prigovara da sudsko veće 1946. godine nije privatilo predloge Dražine odbrane i nije izvelo neke dokaze, pri čemu Viši sud jasno nameće zaključak da je takav postupak bio nezakonit, da sudsko veće to nije smelo da radi i da zato činjenično stanje nije pravilno utvrđeno. Pritom Viši sud namerno zaboravlja da je **pravo** svakog suda da slobodno odlučuje o tome da li će dozvoliti izvođenje nekog dokaza ili ne i kako će kasnije taj dokaz ceniti. Tako se, na primer, u članu 229. Zakona o parničnom postupku Republike Srbije kaže: „Sud odlučuje koji će se od predloženih dokaza izvesti u postupku“. Šta više, i sam Viši sud se u postupku rehabilitacije Draže koristio tim pravom, pa na strani 33 kaže: „Sud je odbio predloge stranaka koji nisu od značaja za donošenje sudske odluke“. Zbog čega onda Vrhovni sud FNRJ nije imao to pravo i zbog čega se njemu zamera što je odbio predloge stranaka koji nisu od značaja za donošenje sudske odluke, a Viši sud u Beogradu ima pravo da tako postupi? Kako protumačiti ovu pravnu „razrokost“ Višeg suda koji smatra da jedna pravila važe za njega a druga za „njihov“ sud? A u pitanju je jedno univerzalno pravno pravilo koje postoji u svim pravnim sistemima na svetu i koje čini samu suštinu pojma suđenja. Jer, kako bi sud mogao da presudi u nekoj stvari ako nema pravo da kaže koji su dokazi relevantni a koji irelevantni, koje od njih prihvata a koje ne prihvata? Sve je to toliko opštepoznato da na to ne bi trebalo trošiti reči da nije besmislene ambicije Višeg suda u Beogradu da posle 70 godina odlučuje o tome koje je dokaze trebalo prihvatiti i da on procenjuje da li je Vrhovni sud FNRJ pravilno postupio!

Na strani 14 obrazloženja Viši sud prikazuje završnu reč advokata Joksimovića, ali je pritom uglavnom prepričava i ubacuje svoje komentare koji treba da pokažu kako suđenje Draži nije bilo „fer i korektno“. Tako se kaže da je Joksimović izneo primedbe „na umešanost politike u proces“, iako on nikakvu konkretnu primedbu u tom smislu nije izneo već je izrekao jednu frazu koja ništa ne znači a još manje nešto dokazuje: „U toku ovoga procesa paragraf i politika često su se dodirivali, često su se mešali“. Ali, za neočetnički Viši sud u Beogradu i ovako uopštena fraza bila je „dokaz“ da je suđenje bilo iz „političkih“ razloga. Zatim se navode dva glavna argumenta Joksimovića: 1) da

se u optužnici optuženi nazivaju zločincima i 2) da niko od svedoka nije položio zakletvu, pri čemu je očigledno da Joksimović misli na zakletvu „Tako mi Bog pomogao“ ili nešto slično iz predratnog pravnog sistema, što je sud s pravom odbio.

Što se tiče prve primedbe, Joksimović kaže da tužilac ne može u optužnici da govori za optužene da su zlikovci i da ih naziva zločincima, da su takve reči „uvreda“ ta da se „takav atribut ne može dati jednom čoveku sve dotle, dokle ne bude osuđen“.

Ove primedbe imaju tako malo veze sa korektnošću suđenja da ih neki nepristrasan sud ne bi uopšte ni pominjao, a pogotovo ne tako sugestivno kao što to čini Viši sud u Beogradu. Jer, u praksi se događa da tužilac naziva optuženog, naročito kada su u pitanju teška krivična dela, „ubica“, „pljačkaš“, „siledžija“ i sl, i to je legitiman pokušaj tužioca da time utiče na sud, kao što je i legitimno nastojanje advokata da se tome protivi. Praviti od toga dramu i zaključak kako je Draža unapred osuđen predstavlja ideološku pristrasnost Višeg suda u Beogradu. Ovo utoliko pre što su oni koji su se tokom rata nalazili na strani sila Osovine bili unapred kvalifikovani kao zločinci. To naročito važi za pripadnike nemačke vojne sile za koje su Čerčil, Ruzvelt i Staljin u Moskovskoj deklaraciji od 30.10.1943. rekli da „nemački oficiri i vojnici, kao i članovi nacističke stranke, koji su odgovorni za zverstva, pokolje i pogubljenja... biće vraćeni u zemlje u kojima su izvršena njihova odvratna nedela kako bi im se moglo suditi i kazniti ih po zakonima...“.

Ovaj stav saveznika bio je osnova za sva posleratna gonjenja i suđenja ratnim zločincima i njihovim saradnicima u okupiranim zemljama. Na tom **političkom** stavu izgrađeno je celokupno posleratno međunarodno ratno pravo, a pre svega Statut Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu i deklaracije Ujedinjenih nacija o gonjenju ratnih zločinaca.

Prema tome, ako se kao kriterij za ocenu da li je neko suđenje bilo političko uzme, kao što je uradio Viši sud u Beogradu, činjenica da su fašisti i njihovi saradnici unapred nazvani zločincima, onda se može reći da su sva suđenja ratnim zločincima i njihovim saradnicima bila **politička** suđenja.⁹ Takav stav ne znači ništa drugo nego zahtev da se sva ta suđenja ponište i da se zločini proglase za nepostojeće. Jasno je da takvi zahtevi dolaze samo od sledbenika i poštovalaca ratnih zločinaca i predstavljaju zahtev za oživljavanjem i rehabilitacijom fašizma.

Drugi kriterij, tzv. stranački, koji Viši sud takođe primenjuje u ovom rešenju, je isto tako pravno potpuno neosnovan. Primenjujući taj kriterij Viši

⁹ Pre nego što je suđenje Draži proglasio za političko suđenje Viši sud u Beogradu bio je dužan da se upozna sa stavovima pravne teorije o tome, što je mogao da učini kroz odličan tekst Vesne Rakić-Vodineleć, *Rehabilitacija D.Mihailovića kao političko suđenje*, Peščanik, 1. april 2012.

sud je došao do apsurdnog zaključka da „Dragoljubu Mihailoviću nije sudio nezavisan i nepristrasan sud, već su svi članovi veća bili visoki oficiri Narodnooslobodilačke vojske“, odnosno oni su bili „njegovi politički protivnici“.

Teško je i zamisliti da može postojati besmisleniji iskaz od ovoga. Ako ovim iskazom Viši sud uspostavlja jedan pravni princip da visoki oficiri NOB ne mogu suditi svojim političkim protivnicima, onda je taj princip univerzalnog karaktera i važi za sve kojima je posle rata suđeno. Taj isti sud, ili isti sudovi i sudije, sudili su posle rata i svim drugim ratnim zločincima i saradnicima okupatora. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije zarobila je krajem rata 230.532 pripadnika Vermahta i 122.212 pripadnika kvislinških i kolaboracionističkih snaga (četnika, ustaša, folksdojčera, nedićevaca, ljotićevaca, balista i drugih). Naravno da svi oni nisu bili ratni zločinci i najveći broj njih je pušten na slobodu ili repatriran. Za ratne zločine optuženo je samo 15.592 pripadnika Vermahta i 7.789 njihovih saradnika, uglavnom komandanata i to po komandnoj odgovornosti. Od optuženih pripadnika Vermahta sudstvo Jugoslavije, sastavljeno od njihovih „političkih protivnika“, osudilo je svega 922 lica i to na smrt 92 od kojih je u 52 slučaja kazna preinačena u vremensku ili doživotnu. Među osuđenima na smrt bio je i nemački komandant Jugoistoka general Aleksandar Ler, pa se po kriteriju Višeg suda u Beogradu može reći da je i on osuđen iz političkih i ideoloških razloga. To isto se može reći i za sve druge kvislinge i saradnike okupatora koji su takođe osuđeni na smrt, kao što je slučaj sa slovenačkim generalom Leom Rupnikom (njegove pristalice su podnele zahtev za rehabilitaciju ali je sud Slovenije to odbio), zatim za skoro čitav ustaški vrh, kao i za one četničke komandante koji su zajedno sa Dražom osuđeni na smrt.

Do koje je mere Viši sud u Beogradu bio bez argumenata u tvrdnji da je Draža osuđen iz političkih razloga pokazuje i njegov stav da „uključivanje u istu optužnicu omraženog šefa beogradske policije Dragog Jovanovića nije učinjeno iz pravnih i činjeničnih razloga, već iz političkih razloga radi kompromitovanja Dragoljuba Mihailovića“!

Na ovu budalaštinu treba primetiti prvo, da je na optuženičku klupu bilo izvedeno ukupno 24 lica a ne samo Dragi Jovanović i drugo, da je Dragi Jovanović u svom iskazu izneo brojne činjenice o njegovoj saradnji sa Dražom. Prema tome, njih u međusobnu vezu nisu doveli optužnica i neki politički motivi već njihova saradnja tokom rata koja je i pravno i činjenično bila relevantna.

U daljem tekstu obrazloženja svog rešenja Viši sud u Beogradu navodi niz nekakvih činjenica čiju je istinitost danas teško proveriti jer su sve arhive u rukama sledbenika i poštovalaca četničkog pokreta te oni sa njima mogu da rade šta im je volja i da ih podešavaju prema sopstvenim potrebama. Ali i takve kakve su navedene ni jedna od tih činjenica, ili navodnih činjenica, **nije relevantna** ni za suđenje 1946, niti za današnji proces rehabilitacije Draže Miha-

ilovića. Ni jedna od tih činjenica ne odnosi se niti negira ono zbog čega je Draža osuđen, a to su ratni zločini četničkog pokreta i njegova saradnja sa okupatorom. Sve te činjenice, ukoliko su korektno navedene i ukoliko nisu pogrešno interpretirane ili čak falsifikovane, odnose se na neka formalna pitanja i na okolnosti koje nisu bile od uticaja na suđenje i njegov ishod. Pa čak i ukoliko su bile od uticaja, to nije bilo od presudne važnosti, to nisu bile one teške povrede zakona zbog kojih se neka pravosnažna presuda može oboriti.

Tako se na stranama 18 i 19 navodi izvesna prepiska Đilasa sa Rankovićem koja je – i to Viši sud posebno naglašava – obavljena dok je Ranković bio u poseti Rusiji, što tom sudu daje povod za proizvoljnu tvrdnju da su „najviši rukovodioci KPJ“ odlučivali „o onome šta će se raditi u toku suđenja“, pa čak i da su u pripremu suđenja bili uključeni „ne samo najviši rukovodioci KPJ, već i Komunistička partija tadašnjeg SSSR, Bugarske i Informbiro-a“. Svemu tome dodaje se i nedokazana, ali u svakom slučaju potpuno nebitna tvrdnja, da je „o hvatanju Dragoljuba Mihailovića Josip Broz lično obavestio i Staljina“.

Ovakvi iskazi ne zaslužuju da se nađu ni u jednom ozbiljnijem radu a kamoli u odluci Višeg suda glavnog grada neke zemlje.

Jer, pre svega, prepiska između Đilasa i Rankovića, ukoliko je korektno citirana, u šta treba sumnjati, odnosi se **isključivo** na radnje koje prethode suđenju i na optužnicu, a ne na suđenje ili presudu Draži, kako namerno pogrešno tvrdi Viši sud. A kakve veze sa objektivnošću suđenja ima to na koji način je sačinjavana optužnica, ko je u tome učestvovao, ko je kakve primedbe i sugestije imao itd. Kada bi se po tome definisalo „političko“ suđenje, onda bi svako značajnije suđenje u svetu moglo da se proglasi za političko i za nekorektno. Ovaj apsurd naročito dolazi do izražaja kada se pogleda tvrdnja suda da korespondencija Ranković-Đilas „otkriva da je u toku sudskog postupka konsultovan i predsednik bugarske Komunističke partije Georgi Dimitrov, te je u dogovoru sa njim određivano šta će se raditi na glavnom pretresu u pogledu bugarskih političara Kimona i Velčeva“.

Ovu apsurdnu tvrdnju ne bi bilo potrebno ni komentarisati jer se radi o tome da je rukovodstvo države procenjivalo da li na suđenju Draži, s obzirom na odnose među državama, iznositi i činjenice o njegovim vezama sa inostranstvom tokom rata, ili se ograničiti samo na ono što je on radio u zemlji. U tom smislu su posebno bile zanimljive njegove veze sa bugarskim političarima, pa zato Đilas obaveštava Rankovića (str.19-20 obrazloženja): „Na osnovu poslednjih vesti iz Bugarske, o čemu je i drug Dimitrov javno govorio u Perniku, čini mi se da oficirska grupa sprema prevrat u Bugarskoj i da naši žele da smene Velčeva, i u vezi toga bi bilo neophodno objaviti sve o Velčevu“ pa i o njegovim vezama sa Dražom. Dakle, ovde nije reč o uticaju bugarske politike na jugoslovensku, kako amaterski zaključuje Viši sud, već obratno, o uticaju ju-

goslovenske politike na bugarsku. Uostalom, ova pitanja su na suđenju samo lapidarno pomenuta i sud se nije držao Đilasove instrukcije da se to detaljno razjasni.

Do koje mere je Viši sud krivotvorio politički uticaj na suđenje Draži pokazuje i to kako sud interpretira ono što je Josip Hrnčević, tadašnji javni tužilac FNRJ, napisao u svojoj knjizi „Svjedočanstva“. Doduše, za ovo krivotvorenje nije odgovorno samo sudsko veće nego i takozvani svedok Kosta Nikolić koji je beskrupulozno falsifikovao ono što Hrnčević kaže, a Viši sud je njegov iskaz prihvatilo „u celosti“.

Evo kako je lagao Kosta Nikolić:

Tvrdeći da su kod Draže pronađeni blanko papiri sa njegovim potpisom i pečatom, te da se opravdano sumnja da su na te papire naknadno unošeni sadržaji, Nikolić kaže: „To se pogotovo pokazalo kod pisma Alojzu Stepincu koje je navodno Mihailović uputio Stepincu u toku 1942. godine, baš u vreme kada je Stepinac bio u Vatikanu i fizički nije bio u Zagrebu“.

Prvo. Na suđenju Draži uopšte se nije „pokazalo“, kako izmišlja Nikolić, da je na Dražina pisma naknadno unošen sadržaj. Draža je priznao da je na pismima njegov potpis, ali je negirao sadržaj, pri čemu, osim njegove gole tvrdnje, nije ponuđen nikakav dokaz za to, te u tom slučaju sud uzima ta pisma kao autentična Dražina pisma.

Drugo. Pismo koje je Draža uputio Stepincu i za koje je on rekao da mu je podmetnuto nosi datum 15. april 1945, a Nikolić to falsifikuje i kaže da se radi o pismu iz 1942. godine. Zašto on to tako očigledno laže? Zato što Draža nije imao potrebe da se 1942. obraća Stepincu za pomoć. On je to učinio tek kada je situacija za njega postala kritična i kada je bio spreman da se za borbu protiv svog glavnog neprijatelja, partizana, udruži čak i sa Hrvatima. Zato, kada se taj Dražin apel prebaci u 1942, kada njemu s te strane pomoć objektivno nije bila potrebna, onda je mnogo lakše reći da je njegovo pismo lažno.

Treće. Nikolićev „argument“ da je pismo upućeno u vreme kada je Stepinac bio u Vatikanu predstavlja potpuno proizvoljnu konstrukciju, jer on ne iznosi nikakav dokaz da je Stepinac u to vreme zaista bio u Vatikanu. A čak i da je bio (mada se ne zna da li 1942. ili 1945), to ne znači da se pismo nekome može poslati samo kad taj sedi u kući! Sve ovo utoliko pre što niko od nadbiskupa, pa ni Stepinac, nije u Vatikanu boravio mesecima već svega dva-tri dana.

Ali, Nikoliću ova izmišljotina nije bila dovoljna pa nastavlja dalje:

„Josip Hrnčević, pravnik, koji je učestvovao u ovom sudskom postupku je po mojim istraživanjima do kojih sam došao tražio objašnjenje u vezi navedenih pisama od Minića, u vezi ovog pisma i pisma Paveliću, ali je dobio odgovor da ta pisma nisu nađena kod Mihailovića niti kod njegovih pripadnika, već navodno kod Stepinca, koji je navodno ta pisma dostavio organima vlasti kako bi se dokazala krivica Mihailovića, a za Pavelića uopšte nema objašnjenja“.

Prosto je neverovatna ova sklonost ka laganju, a još je neverovatnije kako Viši sud u Beogradu sve to prihvata i čak i sam falsifikuje ono što je Hrnčević napisao. Citirajući Hrnčevića sud na strani 25 kaže:

„Na 189. strani u pogledu navodnih pisama od strane 'Draže' Mihailovića upućenih Antu Paveliću i Alojziju Stepincu, Hrnčević navodi: 'Otvorenim je, izgleda, ostalo i pitanje autentičnosti dvaju pisama Draže Mihailovića, datiranih s 15. aprilom 1945. godine. Jedno od njih bilo je upućeno **Ranku Brašiću** (boldirao A.S.) i sadržavalo je poruku za 'ekselenciju Antu Pavelića'', a drugo pismo „bilo je upućeno nadbiskupu Alojziju Stepincu“.

U vezi sa ovim proizvoljnostima treba reći sledeće:

Prvo, Hrnčević jasno kaže da je jedno pismo upućeno Ranku Brašiću a Nikolić i sud uporno tvrde da je to pismo upućeno Paveliću.

Drugo, i sam Hrnčević unosi zabunu jer kaže da je pismo Brašiću sadržavalo poruku za „Ekselenciju Antu Pavelića“. Suštinski to je tačno, međutim u tom pismu, čiji se faksimil može videti u knjizi stenografskih beležaka (str.293), nigde se ne pominje ime Ante Pavelića već samo reč „Ekselencija“. Korektan odnos prema činjenicama nalagao bi da se kaže da je u pitanju pismo Ranku Brašiću sa porukom za Pavelića, a ne da se tvrdi da je Draža bio u direktnom kontaktu sa Pavelićem i da je taj kontakt falsifikovao sud iz 1946. godine.

Dakle, ovde se ne radi ni o kakvim „istraživanjima do kojih sam došao“, jer Nikolić nikakva istraživanja nije vršio i sve zasniva na iskrivljavanju onoga što Hrnčević kaže. Hrnčević ni jednom rečju ne kaže da je o tim pismima tražio objašnjenje od Minića, niti da je dobio odgovor da je ta pisma poslao Stepinac kako bi teretio Dražu. Sve to Nikolić jednostavno izmišlja.

Dalje, Hrnčević nije dobio niti je mogao dobiti odgovor od Minića da su ta pisma „nađena“ kod Stepinca, a još manje da je Stepinac ta pisma „dostavio organima vlasti kako bi se dokazala krivica Mihailovića“, jer sve to, čak i kad bi bilo tačno, nije moglo da se dogodi pre nego što je Stepinac uhapšen, a on je uhapšen 18. septembra 1946, dok su pisma Draži pokazana na suđenju juna 1946. godine. Naravno, nije razjašnjeno, kao što i Hrnčević kaže, kako su ta pisma dospela u ruke tužilaštva (da li preko nekog agenta ubačenog kod Stepinca?), ali to pitanje uopšte nije relevantno za korišćenje tih pisama u sudskom postupku.

Konačno, to što je Mihailović tvrdio da sadržaj pisama Stepincu i Ranku Brašiću (a ne Paveliću) nije istinit, tj. da je potpis na njima njegov ali da su mu ta pisma podmetnuta – sve je to standardni izgovor kojim se služe svi optuženi pred sudom. Tom istom izgovoru pribegao je i Stepinac u pogledu nekih pisama koja mu je uputio ustaški general Miškov (Hrnčević, 224). Stepinac je rekao da ne poznaje Miškovljev rukopis i ne zna da li su to bila njegova pisma „ili mu ih je možda netko podmetnuo“.

Inače, ovde nije potrebno navoditi druge Nikolićeve faktografske previde, slučajne ili namerne, ali takvi „previdi“ su neoprostivi za nekoga ko pretenduje da se bavi naukom. Tako Nikolić kaže da je o događajima u vezi suđenja Draži „knjigu“ napisao Josip Hrnčević koji je u toj knjizi „izneo upravo neke stavove koje sam ja danas izneo“, te da je u pitanju osoba koja je u to vreme bila pomoćnik javnog tužioca FNRJ. O „podudarnosti“ Nikolićevih i Hrnčevićevih stavova već smo se izjasnili, a ovde treba reći da Hrnčević nije napisao knjigu o suđenju Draži, već je u svojim memoarima pod naslovom „Svjedočanstva“ koji imaju 287 strana, suđenju Draži posvetio samo 10 strana. A osim toga Hrnčević nije bio pomoćnik saveznog javnog tužioca, već upravo glavni javni tužilac FNRJ imenovan na tu funkciju februara 1946. godine.

Naravno, Viši sud u Beogradu prihvatio je sve Nikolićeve „dokaze“ i na strani 25 i 26 opširno citirao pojedine pasuse iz Hrnčevićeve knjige tvrdeći kako je Hrnčević govorio o uticaju Komunističke partije na rad tužilaštva i o tome kako je optužnica protiv Draže razmatrana kod Milovana Đilasa.

Nije jasno šta je ovde sporno. Tužilaštvo je u svakom sistemu državni organ i sluša naloge države, što će reći i partije na vlasti. Ništa u tom pogledu nije drugačija ni današnja situacija u Srbiji. Naprotiv. A činjenica da su javnim tužiocima pomagale političke ličnosti u utvrđivanju konačnog teksta optužnice, to je bila uobičajena praksa u posleratnim suđenjima ratnim zločincima, kao što je notorno da su i advokati koristili pomoć raznih lica u koncipiranju odbrane optuženih. To su isto radili i advokati Draže Mihailovića koji su tokom suđenja stalno dobijali sugestije iz ambasada SAD i Velike Britanije u Beogradu. Sve je to, naravno, legitimno i ni u jednom pravnom sistemu u svetu ne predstavlja razlog za poništavanje presude ni u žalbenom postupku, a kamoli pravosnažne presude.

U daljem tekstu obrazloženja Višeg suda u Beogradu (str.20-24) navodi se nešto što nikada u istoriji pravosuđa nije korišćeno, osim možda u doba inkvizije, i što ne predstavlja nikakvu relevantnu činjenicu za sudsku odluku. Ali, Viši sud u Beogradu morao je da sprovede naredbu političkog vrha Srbije da se Draža rehabilituje i u tu svrhu koristio je sve što mu je došlo do ruku, makoliko to glupo bilo.

Dakle, Viši sud opširno citira notu Ambasade SAD od 30. marta 1946, odgovor Ministarstva spoljnih poslova FNRJ od 4. aprila 1946, odgovor Ambasade SAD od 7. maja 1946, odgovor MIP-a FNRJ od 7. maja 1946, kao i dnevne izveštaje atašea za štampu Velike Britanije u Beogradu od 11. juna do 11. jula u kojima on obaveštava svoj MIP o pisanju jugoslovenske štampe o suđenju Draži.

Postavlja se pitanje, pre svega sa stanovišta krivičnog procesnog prava, kakve veze ima diplomatska prepiska sa sudskim postupkom? Kakve veze ima

to što su diplomate, ili obični građani na ulici, diskutovali o nekom sudskom procesu pre njegovog početka ili tokom njegovog trajanja, što su o tome iznosili mišljenje, govorili javno kakvu kaznu treba izreći optuženom, koje dokaze treba izvesti i slično? Nikakve to veze sa suđenjem nema i sud ne može nikome zabraniti da o suđenju diskutuje, kao što ni te diskusije ni na koji način ne obavezuju sud. A, s druge strane, zanimljivo je primetiti da Viši sud u Beogradu, čija je osnovna teza da su se politički organi FNRJ i komunističkih zemalja mešali u suđenje Draži, ni jednom rečju ne kvalifikuje na isti način intervenciju SAD u korist Draže, iako se tu radi o evidentnom političkom pritisku. Neverovatno je kako sud to ne kvalifikuje kao političko mešanje u rad suda i čak uzima kao dokaz da suđenje Draži nije bilo fer i korektno!

Što se suštine tiče, tj. materijalno-pravne strane stvari, treba reći da se navedena diplomatska prepiska odvijala u doba započetog hladnog rata (Čerčilov govor u Fultonu od 5. marta 1946). Prema tome, diplomatska intervencija SAD spada u arsenal ideološko-propagandnog rata koji je Zapad pokrenuo protiv tzv. komunističkih zemalja i nema nikakve veze sa materijalnom istinom niti sa pravom, te je kao takva potpuno irelevantna. To se jasno vidi iz onoga što su pisale ambasade SAD i Velike Britanije. Tako Ambasada SAD u noti od 30.03.1946, suprotno onome što su Ruzvelt, Čerčil i Staljin u Teheranu zaključili da se četnici ne bore protiv okupatora, kaže da je Draža „organizovao i vodio znatne snage otpora“, i da je „boreći se pod najvećim teškoćama...doprineo“ opštoj savezničkoj stvari. Naravno, ambasadi i svim organima SAD bilo je dobro poznato da se četnici Draže Mihailovića nisu nikada borili protiv okupatora i da nisu ništa doprineli savezničkoj stvari, ali je u tom trenutku – nakon smrti Ruzvelta i izbora Trumana za predsednika SAD - ideološki aspekt bio presudan, a Draža je bio ideološki saveznik dok su NOB i režim u FNRJ bili ideološki neprijatelji.

Drugi zahtev SAD bio je da se na suđenju saslušaju piloti SAD koji „imaju dokaze iz prve ruke“ i kojima se mogu pobiti „optužbe za saradnju sa neprijateljem“.

Ukoliko ovo nije politički pritisak na sud, onda nije jasno šta jeste. Vlada SAD se otvoreno meša u dokazni postupak i zahteva da se kao svedoci saslušaju lica koja su po par nedelja 1944. boravila u štabu Draže Mihailovića odakle se nije moglo videti ništa od onoga što su četnici radili po čitavoj zemlji, a pogotovo se nije moglo saznati šta su oni radili od 1941. pa sve do Dražinog hvatanja marta 1946. godine. Uostalom, kao što smo već rekli, sam Draža je bio taj koji je odbio da se ovaj „dokaz“ izvede na suđenju jer je bio svestan da bi američki piloti ispali smešni kada bi im, na primer, bili podneti dokazi o pokolju u Vraniću. A kada je vlada FNRJ u svom odgovoru rekla da su „suviše krupni i strašni zločini izdajnika Draže Mihailovića prema narodima Jugoslavije, a da bi se moglo ili smelo voditi diskusije o tome da li je kriv ili nije kriv“, vlada SAD je

hitro odgovorila da takvu izjavu „teško može dovesti u vezu sa principom sudskog iznalaženja krivice“, što znači, kako zaključuje sud, da je Draža unapred proglašen za zločinca i osuđen od političkih organa a ne od suda koji je samo formalno održao suđenje.

Naravno, ovde se, još jednom, postavlja principijelno pitanje da li se za one čiji su zločini evidentni može pre suđenja reći da su zločinci? Na primer, da li se to može reći za nacističke vođe kojima je suđeno u Nirnbergu, ili za Ajhmana, iako je bilo notorno šta su nacisti radili i kako su „odvratna“ bila njihova zlodela? Da li se to može reći i za ustaške funkcionere koji su, kao i Nedić, pobjegli u Austriju i predali se engleskoj okupacionoj komandi a ova ih je, smatrajući da se radi o ratnim zločincima i poštujući stav Moskovske deklaracije o tome, izručila jugoslovenskim vlastima? Da li je povreda principa „sudskog iznalaženja krivice“, na šta se poziva vlada SAD, ako neko za onog Norvežanina Brejvika, koji je bezdušno pobio 77 ljudi, kaže, pre suđenja, da je zločinac?

Odgovor na ova pitanja je jasan, a situacija sa Dražom, čija je vojska bila autor mnogih bestijalnih zločina, istovetna je sa gore pomenutim slučajevima. Dakle, **svako**, uključujući tu i političke organe, može i ima pravo da ih pre suđenja nazove zločincima, jer ako bi se to pravo negiralo, onda bi se negiralo i pravo na optuženje, na krivično gonjenje, pa i pravo na kažnjavanje zločinaca. Poenta je u tome da **sud** nema pravo da takvu kvalifikaciju daje bilo kome pre okončanja suđenja, što sud FNRJ nije ni radio, ali sud ne može da zabrani drugim organima vlasti, tužilaštvu, pa ni javnosti, da komentarišu šta je optuženi radio i da ga nazivaju zločincem.

Međutim, iz cele ove prepiske između dveju vlada, koju nije inicirala vlada FNRJ već vlada SAD, Viši sud u Beogradu izveo je skandalozan zaključak (str.28) da je „Vlada FNRJ, upravo bila ta, koja je donela odluku o postupku koji je vođen protiv Dragoljuba Mihailovića, a ne sud i da je o krivici Mihailovića bila doneta odluka i pre početka sudskog postupka“!

Citiranje depeša atašea za štampu ambasade V.Britanije u Beogradu (str.23-24) predstavlja vrhunac besmisla viđenog u sudskoj praksi. Ostavljajući po strani činjenicu da su te depeše pisane u doba hladnog rata i zaoštrene ideološko-propagandne ofanzive protiv „komunističkih“ zemalja, postavlja se pitanje kakve veze ima to što je neki laik, makar bio i ataše za štampu, mislio o suđenju Draži i od kakvog je to značaja za sud? Zbog čega danas Viši sud u Beogradu, kada obavlja neko krivično suđenje, ne analizira šta atašei za štampu pojedinih ambasada u Beogradu javljaju svojim vladama o tome? Zbog čega nisu uzete u razmatranje ocene i drugih laika, na primer, atašea za štampu ambasada SSSR-a, Bugarske, Mađarske, ili Turske, Egipta, Francuske i svih drugih država koje su u to vreme imale ambasade u Beogradu? Sve ovo utoliko pre što britanski ataše u svojim depešama piše gluposti i ono što on ocenjuje da

će se sviđati njegovoj vladi. Tako on piše da je advokat Joksimović nekoliko puta pokušao nešto da kaže ali bi mu predsednik „s mesta oduzimao reč“ (o toj besmislici biće kasnije više reči), da je odbrana predložila saslušanje američkih pilota ali se tome suprotstavio tužilac pa je „iz tih razloga“ predlog odbačen (iako taj predlog nije prihvatio ni Draža). A završna rečenica ovog citiranja predstavlja pravi biser pravne i opšte nepismenosti. Viši sud kaže:

„Takođe, ataše u svom izveštaju konstatuje 'čini se da je postupak bio često prekidano izrazima neslaganja lica koja su prisustvovala suđenju u sudnici'“.

Ako ataše kaže „čini se“ onda on time iznosi, u najboljem slučaju, svoju impresiju ili informaciju koju je dobio od drugih lica (jer nije prisustvovao suđenju) za koju ne može garantovati da je tačna. Zato sud ne može da kaže da ataše „konstatuje“ jer se konstatacija (utvrđenje) može odnositi samo na nesporne činjenice a ne na impresije ili na gosip informacije.

U daljem tekstu obrazloženja Viši sud nabroja razne dokaze od kojih su neki potpuno nevažni i nemaju nikakve veze sa suđenjem Draži. Tako sud navodi iskaz Slobodana Markovića da je formirana komisija za otkrivanje činjenica o izvršenju smrtne kazne nad Dražom, da je ta komisija ostvarila uvid u dosije Dražinog branioca Joksimovića, da su Dražu odlikovali Truman i De Gol i brojne druge detalje koji nemaju nikakve veze sa četničkim ratnim zločinima i njihovom saradnjom sa okupatorom. U svakom slučaju, na te dokaze osvrnućemo se kasnije kroz prikaz stavova Višeg suda zasnovanim na njima.

Kakvim se sve neozbiljnim argumentima služio Viši sud u Beogradu pokazuje i sledeći pasus na strani 38 iz iskaza Slobodana Markovića:

„Nakon Mihailovićeveog hapšenja Vinston Čerčil se obratio Ernestu Bevinu, ministru spoljnih poslova Velike Britanije i tražio da general Mihailović ima pošteno suđenje, na šta mu je Ernest Bevin odgovorio dana 17. aprila 1946. godine, koje pismo je priloženo sudu (nalazi se u sudskim spisima), između ostalog, rekavši u pismu: 'Vlada SAD nedavno je zatražila od jugoslovenske vlade da preduzme pripreme kojima bi oficirima SAD, koji mogu da poseduju obaveštenja koja se tiču optužbe protiv generala Mihailovića za saradnju sa neprijateljem, bilo dozvoljeno da predaju dokaze u vezi suđenja. Jugoslovenski odgovor na ove predstave, o čemu ste nesumnjivo videli izveštaj u novinama, znače otvoreno odbijanje i ne ohrabruju nade da će se jugoslovenska vlada obazirati na predstave o tome.' Britanska vlada je smatrala da, imajući u vidu da je jugoslovenska vlada odbila američki zahtev, da bi bilo bespredmetno da i ona pokuša isto, međutim, Ernest Bevin je izjavio dana 16. jula u Donjem domu britanskog parlamenta da je predstavnik Njenog veličanstva dostavio jugoslovenskoj vladi dana 18. maja svedočenje petorice britanskih oficira za vezu koji su bili kod Mihailovića do maja 1944. godine, a koji dokazuju da se

on, spram njihovom iskustvu, zahtevno bavio (verovatno „borio“ - A.S.) protiv neprijatelja. To svedočenje je objavljeno u britanskoj štampi, ali se čini da nije dostavljeno sudu u Beogradu.“

Ovde se može postaviti mnoštvo pitanja o tome kakve veze ima sve ovo sa „fer i korektnim“ suđenjem, koji to sud u svetu uzima u obzir ono što među sobom pričaju strani državnici, da li ovo uplitanje inostranstva u suđenje Draži ne predstavlja politički i ideološki pritisak itd.

Od dokumenata na koje se Viši sud poziva u faktografskom delu obrazloženja, a iz kojih kasnije izvodi ključne zaključke, valja još pomenuti Titov govor na Cetinju 13. jula 1946. u kome je on rekao da suđenje Draži pokazuje „čvrsto jedinstvo reakcije“ ne samo kod nas već i u svetu i u kome je kritikovao Dražinog advokata Joksimovića, zatim Đilasov intervju „Pobjedi“ od 13. juna 1993. u kome on kaže da bi bilo velikog otpora u partiji da Draža nije streljan i da je uključivanje u optužnicu Dragog Jovanovića i Slobodana Jovanovića bila „konstrukcija“ da se Draža što više kompromituje. A jedan od glavnih „dokaza“ o mešanju političkog vrha u suđenje jeste i sledeći:

„Uvidom u zapisnike sa sednica Politbira Centralnog komiteta KPJ za period od 11. juna 1945. godine do 7. jula 1948. godine, koju je objavio Arhiv Jugoslavije 1995. godine, utvrđeno je da je dana 18. maja 1946. godine održana 22. sednica Politbira, pri čemu je na dnevnom redu pod tačkom 'razno' između ostalog navedeno 'Proces Draži – javne i tajne sednice'“.

Naravno, Viši sud, navodeći ovaj dokaz, ne kaže da li je to pitanje uopšte i razmatrano na sednici, šta je o njemu odlučeno i šta je nakon toga „naređeno“ Vrhovnom sudu FNRJ, tako da ostaje potpuno nejasna veza između razgovora o tom pitanju i onoga kako se u praksi ponašao Vrhovni sud FNRJ.

Ocene i zaključci Višeg suda

Na početku iznošenja svojih pravnih ocena i zaključaka Viši sud kaže da je pismene dokaze u celosti prihvatio, a iskaze svedoka Freda Miliona i Slobodana Borisavljevića, kao i istoričara Slobodana Markovića, Bojana Dimitrijevića i Koste Nikolića ocenio kao „jasne, razumljive i u svemu saglasne sa izvedenim pisanim dokazima pa ih je u celosti prihvatio“, iako je i sudu bilo jasno da ovi istoričari na sudu nisu govorili istinu, kao i da su neki drugi iskazi (avijatičara Freda Miliona) i brojni pismeni dokazi potpuno irelevantni za odluku suda. No, bez obzira na to sud je stao na stanovište „da je postupak protiv Dragoljuba Mihailovića vođen iz političkih i ideoloških razloga“ što „jasno proizlazi iz činjenice da su se predstavnici izvršne vlasti mešali u sam tok postupka“. Sud tvrdi da je tokom „postupka nesumnjivo utvrđeno da je najvažnije odluke u postupku, od kreiranja optužnice do izvršenja smrtne kazne donosio politički vrh tadašnje Jugoslavije“.

Odmah treba reći da je ova tvrdnja Višeg suda potpuno proizvoljna, da se zasniva na lažima, poluistinama ili na činjenicama koje nemaju veze sa suđenjem, te stoga formulacija suda da je „nesumnjivo utvrđeno“ predstavlja tvrdnju bez ikakvog pokrića.

Već smo rekli da Viši sud ne razlikuje mešanje političkih i državnih organa u istražni postupak što je, s obzirom da taj postupak vode tužilaštvo i policija, sasvim legitimno, od mešanja u suđenje, čega na suđenju Draži nije bilo i za to Viši sud nema i nije pružio ni jedan jedini dokaz. Dakle, osim kreiranja optužnice, Viši sud tvrdi da se politički vrh Jugoslavije mešao u postupak na sledeći način:

1) Što je odlučivao „o momentu početka suđenja“. Tu tvrdnju sud zasniva na prepisci Đilas-Ranković, tj. na navodnom pismu Đilasa Rankoviću od 25. maja 1946. u kome se kaže: „Na osnovu tvoje naredbe Peneziću, optužnica mora da se preda 2. juna, a proces da se podesi za 10. juni“.

Šta ovaj podatak, ukoliko je tačan, pokazuje? Kakve veze ima to što je Đilas predložio da suđenje počne 10. juna, i ono je baš tada i počelo, i šta bi se u materijalnom smislu promenilo da je počelo 9. ili 11. juna? Jednostavno, datum početka suđenja nema nikakve veze sa korektnošću sudskog postupka i sudskom odlukom. Tačno je da su advokati tuženih tražili od suda da se suđenje odloži za 30 dana, ali to je uobičajeni trik svih advokata u krivičnom postupku. Jer, njima je optužnica uručena nedelju dana pre početka suđenja koje je trajalo više od mesec dana i oni su za sve to vreme imali mogućnosti da prouče ceo optužni materijal. Ovo naročito važi za odbranu Draže Mihailovića kojeg su branila dva iskusna advokata i koja su očigledno imala i obimnu stručnu pomoć sa strane.

2) Što je odlučivao o tome „da li suđenje treba da bude javno ili tajno“. Ovu tvrdnju sud zasniva na njegovom uvidu u zapisnik sa sednice Politbira Centralnog komiteta KPJ od 18. maja 1946, iako se iz tog zapisnika ne vidi nikakav uticaj Politbira na sud. Uostalom, vrhunski politički interes novih vlasti u Jugoslaviji bio je da se Draži javno sudi i zbog toga je javnost tog suđenja bila na najvišem nivou, bez ikakvih tajnih sednica. Čak je i sam Draža u jednom trenutku, kada je hteo da kaže da mu je britanski delegat Bejli preneo poruku „Uništiti partizane“, pitao predsednika veća da li to nije za tajnu sednicu (str.193), ali mu je predsednik odgovorio da se može sve kazati. Prema tome, tvrdnja suda da je politički vrh odlučivao da li suđenje treba da bude javno ili tajno, je potpuno proizvoljna i neosnovana.

3) Što je odlučivao o tome „da li optužnicu dostaviti okrivljenima i njihovim braniocima“, pri čemu Viši sud falsifikuje i sopstvene dokaze. Naime, i ovu ocenu sud zasniva na famoznoj prepisci Đilas-Ranković u kojoj nema ni

reči o tome „da li optužnicu dostaviti okrivljenima i braniocima“, jer je bilo potpuno apsurdno da se o tome uopšte razmišlja i nikome u političkom vrhu Jugoslavije nije padalo na pamet da organizuje sudski proces koji će biti pod lupom celokupne međunarodne javnosti, a da pritom učini takvu glupost da optužnicu ne uručuje optuženima i njihovim advokatima. Prema onome što sam Viši sud citira, o uručanju optužnice bilo je reči u pismu Đilasa Rankoviću od 25. maja 1946. u kome se kaže: „Na osnovu tvoje naredbe Peneziću, optužnica mora da se preda 2. juna“, kao i u pismu Đilasa Rankoviću od 1. juna u kome se kaže: „Ja i Kardelj smo odlučili da predamo optužnicu da ne bi bilo prigovora da nisu imali vremena da spremne odbranu“.

Kad je reč o datumu uručjenja optužnice braniocima, Viši sud bez potrebe unosi zbrku u to pitanje, iako ostaje nejasno da li to čini namerno ili zbog nestručnosti. Naime, advokat Joksimović je već prvog dana suđenja rekao da su oni imali „vrlo kratko vreme“ za proučavanje optužnice, na šta mu je predsednik veća odgovorio: „Vama je optužnica uručena 4 juna 1946 godine pre podne u 10 časova, iako ste bili pozvani za 3 jun u podne“ (Zečević, 279). Međutim, drugi deo citirane rečenice Viši sud tako izvrće (str. 5 rešenja) da on glasi „iako ste bili pozvani za 3 popodne“. Dakle, branioci su mogli da dobiju optužnicu dan ranije da su se odazvali na poziv, a Viši sud to prepravlja pa ispada da su bili pozvani za kasniji termin nego što su stvarno primili optužnicu, iz čega treba zaključiti da je postojala namera da im se optužnica što kasnije uruči.

U svakom slučaju, nigde nema podatka da se odlučivalo o tome da li optužnicu uopšte predati optuženima i njihovim braniocima. To što Ranković 3. juna piše Đilasu da nije bilo potrebe optužnicu predavati advokatima već obezbediti „da je prouče u prostorijama suda“, to je njegovo mišljenje izraženo nakon što je optužnica predata i ne znači odlučivanje o tome da li optužnicu predati ili ne. Uostalom, čak i da je postupljeno po Rankovićevoj želji, što nije bilo moguće jer je došla kasno, upoznavanje sa nekim aktom u prostorijama suda takođe se smatra uručjenjem.

4) Što je odlučivao o zahtevima branilaca za odlaganje glavnog pretresa.

I ovo je, kao i prethodna, samo vešta manipulacija Višeg suda zasnovana na poluistinama. Naime, Viši sud navodi da su advokati podneli 5. juna zahtev **sudu** da se glavni pretres odloži za najmanje 30 dana, a da je Vojno veće Vrhovnog suda FNRJ svojim rešenjem od 6. juna odbilo taj zahtev. Dakle, sve je išlo po propisanoj proceduri i o zahtevu za odlaganje odlučio je sud a ne politički vrh FNRJ. To što Đilas u svom pismu Rankoviću od 7. juna kaže: „Reakcionarni advokati su predali sudu zahtev o odlaganju procesa za jedan mesec, pod izgovorom da ne mogu da za kratko vreme prouče materijale. Razumljivo je da smo mi to odbili“, nije dokaz da je o tome odlučivao bilo koji drugi organ osim suda jer ono „mi“ u tom vremenu odnosilo se na celokupnu novu vlast.

Međutim, i ovde treba primetiti da činjenica da je zahtev advokata za odlaganje pretresa odbijen i da oni, eventualno, nisu imali dovoljno vremena za pripremu odbrane, ne predstavlja nekakvu povredu postupka i ni zakonik o krivičnom postupku, ni onaj o građanskom postupku, ne predviđaju da se zbog toga poništava presuda. Otuda, čak i da je tvrdnja Višeg suda tačna, to je potpuno nevažno za procenu pravne valjanosti presude.

5) Što je odlučivao o predlogu branilaca okrivljenih za saslušanje svedoka kao i o nekim činjenicama i dokazima koje je potrebno izneti na pretresu.

Za prvi deo ovog zaključka, tj. o saslušanju nekih svedoka, što smo već razjasnili, Viši sud u Beogradu nema čak ni poluistine kao dokaz. On citira (RVS str.21) odgovor vlade FNRJ vladi SAD, koja je tražila da američki piloti svedoče u Dražinu korist, u kome se kaže da vlada FNRJ „žali što ne može udovoljiti željama“ vlade SAD da kod istrage i suđenja učestvuju „oficiri američke vojske koji su se nalazili u štabu“ DM, jer „samo Vojni sud koji će suditi Draži Mihailoviću ima pravo da pozove za svedoka koga oni hoće“ i vlada FNRJ „nema pravo da utiče na sud“.

Dakle, samo ekstremna neobjektivnost Višeg suda u Beogradu može gore rečeno da protumači kao da je politički vrh FNRJ odlučivao o saslušanju ovih svedoka. Onaj ko ovde zahteva da vlada FNRJ odluči o saslušanju svedoka, to je vlada SAD i ona je ta koja traži političko mešanje u suđenje, dok vlada FNRJ odbija da se meša pozivajući se na nezavisnost suda. Ali u naopakoj i poremećenoj logici, kako je pokazao Orvel, sve je suprotno od stvarnosti, tamo laž znači istinu, rat znači mir, sloboda je ropstvo, pa tako i ovde nije vlada SAD ta koja zaobilazi sud, već ispada da je to vlada FNRJ.

Drugi „dokaz“ Višem sudu za ovaj zaključak bili su lažni iskazi revizionističkih istoričara Bojana Dimitrijevića i Koste Nikolića. Tako Bojan Dimitrijević na ročištu od 20.06.2012 kaže „da određeni svedoci nisu pozvani, pre svega predstavnici savezničkih vojski, koji su bili u Mihailovićevoj vrhovnoj komandi i vazduhoplovci, koje su Mihailovićeви ljudi spasili od zarobljavanja 1944. godine“, dok Kosta Nikolić, u svom već navedenom iskazu, kaže da „sudsko veće nije uvažilo zahtev odbrane da se saslušaju američki piloti na okolnost da su ih Mihailovićeve snage spašavale, već im je država zabranila da dođu u Jugoslaviju tokom suđenja uz pretnju da će biti uhapšeni ako dođu“.

Ostavljajući po strani namerne laži Koste Nikolića da su piloti trebali da budu saslušani na okolnost da su ih Mihailovićeve snage spašavale, jer je advokat Joksimović predložio (str.339) da se oni saslušaju „na okolnost da optuženi Mihailović nije sarađivao sa okupatorima“, što je nešto sasvim drugo, te da im je država zabranila da dođu u Jugoslaviju pod pretnjom da će biti uhapšeni, treba još jednom naglasiti da je Draža bio taj koji je odbio predlog svog branioca da se ti piloti pojave na suđenju.

Što se tiče drugog dela rečenice iz obrazloženja rešenja, tj. da je politički vrh odlučivao „o nekim činjenicama i dokazima koje je potrebno izvesti na presesu“, već smo ukazali da se tu radi o proceni oportuniteta da li na suđenju govoriti o Dražinim vezama sa bugarskim političarima, pri čemu je Ranković rekao da „o vezi Draže sa Velčevim i Kimonom ne treba mnogo da se objavljuje“. Dakle, ukoliko je tu politički vrh i odlučio da se neke činjenice ne iznose, radi se o činjenicama koje bi dodatno teretile Dražu, te od toga praviti zaključak da suđenje Draži nije bilo fer i korektno može samo neko ko je potpuno nestručan i neobjektivan.

6) Što je „rukovodstvo KPJ odlučivalo o krivici i težini kazne“.

Kod svakog od navedenih zaključaka Višeg suda bilo je neophodno da se tačno navedu dokazi iz kojih je izveden pojedini zaključak. To tako radi pravi sud koji je siguran u utvrđene činjenice i pravni stav koji iz njih proizlazi. Međutim, Viši sud u Beogradu ni jedan svoj zaključak u ovom slučaju ne potkrepljuje konkretnim dokazima, pa čoveku ostaje samo da nagađa na osnovu čega je Viši sud zaključio tako kako je zaključio.

Dakle, ako bi se nagađalo na osnovu čega je Viši sud zaključio da je politički vrh odlučivao o krivici i težini kazne za Dražu, onda se može reći da od svih „dokaza“ koje je Viši sud izveo, samo u dva slučaja postoji neka vrlo indirektna veza sa ovim pitanjem.

Tako sud citira intervju Milovana Đilasa listu „Pobjeda“ od 13. juna 1993. u kome se kaže: „A što se tiče pogubljenja Draže, mi bi smo imali u partiji veliki otpor ako ga ne bi streljali... Mi smo za suđenje Draži bili vrlo dobro pripremljeni i streljan je brzo da ne bi došlo do intervenisanja sa Zapada“.

Ostavljajući po strani činjenicu da je Đilas u različita vremena iznosio različite, pa i suprotne stavove, te da nije čovek na čijem bi se iskazu mogla zasnivati sudska odluka, postaje očigledno da u onome što on govori nema dokaza da je politički vrh FNRJ odlučivao o krivici Draže i težini kazne. Reč „mi“ u Đilasovom iskazu odnosi se na celinu tadašnjeg društva a sud nije mogao nikome da zabrani da diskutuje o tome kako Dražu kazniti, pri čemu je notorno da je u društvu dominirao stav da treba izreći smrtnu kaznu, kao što je to bilo i kod suđenja nekim drugim četničkim komandantima, ustaškim glavarima ili nemačkom generalu Aleksandru Leru. Takođe, Dražin se slučaj po tome uopšte nije razlikovao od slučaja ratnih zločinaca u drugim zemljama kojima je suđeno posle rata (nacističke vođe u Nirnbergu, Peten i Laval u Francuskoj, Kvisling u Norveškoj, Musert u Holandiji, Ajhman u Izraelu i brojni drugi). U svim tim zemljama javno mnjenje je zahtevalo izricanje smrtno kazne i u svim slučajevima kada je smrtna kazna izrečena ona je odmah i izvršena (osim kod Petena) a grobno mesto je ostalo nepoznato kako sledbenici tih ratnih zločinaca ne bi od toga napravili mesto svog okupljanja. I u svim tim slučajevima, kao i u slučaju

Draže, sud je bio taj koji je izrekao smrtnu kaznu a ne politički vrh, s tim što je sasvim izvesno da je i sud mislio isto onako kao i ogromna većina društva.

Drugi „dokaz“ Višeg suda za ovakav zaključak jeste ono što je Josip Hrnčević napisao o suđenju Draži i o diskusijama van suda o njegovoj krivici (Hrnčević, str.191), ali što upravo demantuje ocenu suda. Hrnčević kaže da se tokom suđenja Draži i ostalim saradnicima okupatora i ratnim zločincima, „kao što to obično u takvim slučajevima biva, u sudu i izvan suda raspravljalo o tome kakvu bi kaznu kojem od optuženih valjalo izreći. Dok u pogledu Draže Mihailovića i drugih najozloglašnijih četničkih komandanata... nije bilo razlika u mišljenju kakve ih kazne trebaju stići, dotle je u pogledu ostalih optuženih takvih razlika bilo. Naravno, sud je svakome od njih izrekao kaznu po svojoj oceni.“

Međutim, ima indicija da je oko sudbine Draže bilo kolebanja u političkom vrhu Jugoslavije još pre nego što je on uhvaćen i da su, navodno, Tito i Kardelj bili za to da mu se omogući da ode u inostranstvo, ali su srpski i crnogorski kadrovi zahtevali da se Draža uhvati živ i da mu se javno sudi, pa je njihov stav preovladao (Zečević, XVI). Ukoliko je ova tvrdnja tačna, ona se u svakom slučaju odnosi na ono što je rađeno pre početka krivičnog postupka protiv Draže i pre onoga što se događalo na suđenju.

Hrnčević dalje kaže da je bilo razlika oko Petra Živkovića i da su jedni smatrali da ga treba osuditi na vremensku kaznu, dok su drugi, polazeći od njegove uloge u šestojanuarskoj diktaturi, smatrali da bi mu trebalo izreći najstrožu kaznu. „I sud je, zaključuje Hrnčević, stao na to stanovište i optuženog Petra Živkovića osudio na smrtnu kaznu.“

Na osnovu svih ovih ocena Viši sud u Beogradu izvodi generalni zaključak „da krivični postupak koji je vođen protiv Dragoljuba Mihailovića nije bio fer i korektno sproveden, uz poštovanje svih prava okrivljenog kako po standardima današnjeg prava, tako i po ondašnjim pravnim standardima“.

Pošto svi navedeni razlozi nisu bili dovoljni Višem sudu za pomenuti zaključak, on u nastavku obrazloženja (str. 34-39) iznosi neke nove besmislice i lažne informacije, ili pak one već pomenute detaljnije obrazlaže, sve sa ciljem da potkrepi svoju ocenu da suđenje nije bilo fer i korektno.

Tako se u obrazloženju dalje kaže:

1) „Utvrđeno“ je da su branioци tokom celog suđenja samo pet puta uspeali da kontaktiraju optuženog i to svaki put u prisustvu organa vlasti što pokazuje „do koje mere je sud ometao odbranu“.

Viši sud je ovde bio dužan da kaže na osnovu kojih dokaza je to „utvrđeno“, a pošto to ne kaže znači da je izmislio. Međutim, čak i da je sve to tačno, u krivičnom procesnom pravu uopšte ne postoji norma o tome koliko puta branioци treba da se sastanu sa okrivljenim i ni jedno krivično pravo ne

predviđa da je prekršaj te norme razlog za rehabilitaciju osuđenog i za poništaj suđenja. A ti susreti se, po pravilu, odvijaju u prisustvu organa bezbednosti, pogotovo ukoliko postoji opasnost da se okrivljenom doturi neko sredstvo za izvršenje samoubistva. Sve bi to članovi veća Višeg suda morali da znaju, a ako ne znaju, to je dokaz žalosnog stanja pravosuđa u Republici Srbiji.

2) Da je Draži dopušteno da izabere branioca tek 21. maja 1946, tj. deset dana pre podizanja optužnice, što pokazuje da je on „bio onemogućen da se delotvorno brani u fazi istrage“.

Ova okolnost, ukoliko je tačna, važi za današnje krivično procesno pravo koje predviđa obavezno učešće branioca u fazi istrage, ali ne i za ondašnje pravo, tako da se ne može sa stanovišta savremenog prava prosuđivati ono što se u istoriji događalo. Uostalom, suđenje je pokazalo da se Draža i u fazi istrage „delotvorno“ i vrlo vešto branio i bez „stručne pomoći branioca“, ali nikakva odbrana nije mogla da negira objektivne činjenice.

3) Da je Draži uskraćeno pravo da pre glavnog pretresa „izvrši uvid u veći deo dokaza, uključujući tu i njegovu zaplenjenu arhivu“, usled čega je onemogućeno delotvorno pripremanje odbrane.

Ovo je, naravno, jedna proizvoljna konstrukcija jer skoro svi dokazi izvedeni na suđenju predstavljaju dokumentaciju iz Dražine arhive, uglavnom depeše koje je on slao svojim komandantima i emigracionoj vladi ili koje je primao od njih, a koje je u svakom slučaju on sastavljao ili čitao i bio odlično upoznat sa njihovom sadržinom. A na samom suđenju, kad god je Draža zahtevao da mu se neki dokumenat pokaže, to je i učinjeno. Što se tiče drugih dokaza, pre svega svedoka koji su saslušani na glavnom pretresu (Vojislav Mišić, general Simović, Dragi Jovanović, Radoslav Đurić i drugi), optuženom se ništa ne pokazuje pre glavnog pretresa, kako to maliciozno tvrdi Viši sud. U svakom slučaju, celokupni dokazni materijal bio je uručen Dražinim braniocima, kao što se to radi u krivičnom postupku, i oni su imali „uvid“ u sve dokaze.

4) Da je „od strane vlasti“ onemogućeno pribavljanje dokaza, uključujući i saslušanje svedoka iz inostranstva koji su želeli da svedoče u korist Draže.

Viši sud po treći put ponavlja laž da je pozivanje svedoka iz inostranstva onemogućeno od strane vlasti, iako je Draža bio taj koji je ne samo odbio te svedoke, već je odbio i da ga brane američki advokati koji su mu se ponudili. Tako (str.109-110) predsednik veća pita Dražu: „Kad smo već kod istrage da vas upitam: Da li su vam istražne vlasti saopštile ponude izvesnih američkih advokata koji su vam se stavili na raspoloženje za odbranu?“

Mihailović: Jesu!

Predsednik: Jeste li odbranu primili?

Mihailović: Odbio sam!

Predsednik: Da li ste odbili dragovoljno ili prinudno?

Mihailović: Dragovoljno. Nisam želeo van zemlje da tražim odbranu.“

Eto, tako stoje činjenice, sve ostalo su izmišljotine Višeg suda u Beogradu.

5) Što su „u toku postupka korišćeni i falsifikovani dokazi“ (osim što je odbrani onemogućeno pribavljanje dokaza).

Ovo je glavni argument Višeg suda i on ima nekoliko tačaka:

a) Radi se, kaže sud, o tri pisma, od koji je jedno navodno upućeno Stepincu a drugo Paveliću. Da bi potkrepio svoju tezu da su to falsifikati sud namerno ne kaže precizno o čemu se radi, jer pisma Paveliću, kao što smo već objasnili, jednostavno nema i to Draži nije ni stavljeno na teret 1946. godine. U pitanju su pisma Stepincu (str.97) i beogradskom advokatu Ranku Brašiću (str.293) kome Draža zahvaljuje na razgovorima sa „Ekselencijom“ i stavlja mu u zadatak da te razgovore nastavi u cilju postizanja dogovora o zajedničkoj borbi protiv partizana. Dakle, ne radi se o pismu Paveliću već o pismu Brašiću, a iz činjenice da je Draža Brašića nekoliko puta slao u Zagreb i da je, kako sam kaže, „davao pisma“ (str.288) te da je, po priznanju Draže (str.289) Brašić „uhvatio vezu sa ustaškim štabom“, logično je zaključeno da se titula „Ekselencija“ odnosi na Pavelića.

Da je reč o originalnim Dražinim pismima vidi se ne samo iz činjenice da ih je Draža potpisao, što je on i priznao, već se pre svega iz stila i sadržine pisama vidi da je u pitanju upravo Dražin stil izražavanja i komunikacije naučene u diplomatskoj službi. Ali, autentičnost pisama potvrđuje naročito činjenica da oba nose datum 15. april 1945. godine. Dakle, oba su pisana u trenutku kada su partizani već probili Sremski front i kada su nezadrživo napredovali ka pobedi a Nemačka se nalazila pred definitivnim krahom. To je istovremeno bio i trenutak kada su četničke snage i svi Dražini planovi izgubili svaki vojni značaj jer su emigrantska vlada i kralj Petar lišili Dražu svih funkcija tako da je on ostao potpuno sam i nemoćan da se odupre partizanima. U takvim okolnostima on je bio spreman da paktira i sa crnim đavolom samo da bi se zaustavio prodor partizana. Opsednut fanatičnom mržnjom prema njima Draža je i saradnjom sa okupatorom pokazao da mu je svako saveznik ko se bori protiv partizana, pa je potpuno logično što je i ustašama predložio takvu saradnju. S druge strane, nema ni jednog dokaza da su ova pisma falsifikat i Viši sud u Beogradu ne nudi nikakve dokaze u tom smislu, osim što kaže da su se „istoričari u ovom postupku izjasnili da je naknadnom historiografskom obradom jasno utvrđeno da je reč o falsifikatima“. Sud pritom nije od tih istoričara tražio da tu svoju tvrdnju dokažu i dokumentuju, nego im je jednostavno

poverovao na reč, iako je notorno da su ti istoričari bili pristrasni, da su i tada i ranije jasno ispoljili svoje neočetničko raspoloženje, te da kao takvi apsolutno nisu kredibilni. U svakom slučaju, ovo je prvi put u sudskoj praksi da sud kao dokaz uzima golu tvrdnju nekoga za koja je više nego očito da izmišlja i laže.

Tvrdnja o falsifikovanim pismima bazirana je naročito na iskazu istoričara Bojana Dimitrijevića koji je na ročištu od 20.06.2012 lažno izjavio da su oba ova pisma „datirana u martu 1945. godine“ i da je „iz naknadne istoriografske obrade jasno da je reč o falsifikatima“.

Međutim, te famozne „naknadne istoriografske obrade“, na koju su se pred sudom često pozivali i Kosta Nikolić i Bojan Dimitrijević, uopšte nije bilo i nikakvu istoriografsku obradu oni nisu vršili. Oni su pred sudom samo ponavljali ono što je Draža tvrdio pred sudom 1946. godine, tj. da je potpis na tim pismima njegov ali da sadržina nije i da mu je neko podmetnuo ta dva pisma. Naime, tokom čitavog suđenja Draža se branio uglavnom tako što je govorio da ne zna, da o nečemu nije bio obavešten, da je o tome saznao tek iz optužnice, da su to radili drugi bez njegovog odobrenja i sl, ali kada se radilo o činjenicama koje su ga naročito kompromitovale i što ga nedvosmisleno prikazuje kao izdajnika i ratnog zločinca, kao što su četnički pokolji u Vraniću i Drugovcu, predaja 365 zarobljenih partizana Nemcima, instrukcija Pavlu Đurišiću za pokolj nad Muslimanima, ili pisma Stepincu i Brašiću, Draža je kategorički demantovao ono što mu se stavlja na teret. Ali, iza tog njegovog negiranja nisu stajali nikakvi dokazi, niti ih je Draža nudio i sve se svodilo na njegove proste verbalne tvrdnje. Praktično, Viši sud u Beogradu je svoj stav o ovim falsifikatima zasnovao na iskazu istoričara, istoričari na iskazu Draže i tako je stvorena jedna fantomska piramida koja se zasniva na iskazu optuženog, iako se u sudskoj praksi odbrana optuženog da on nije počinio delo za koje je optužen nikada ne uzima kao nešto merodavno, a još manje kao odlučujući dokaz. Doduše, sud se poziva i na Josipa Hrnčevića i kaže da i on „potvrđuje“ da se radi o falsifikatima, ali za tu perfidnu tvrdnju nema osnova u onome što je Hrnčević napisao. On, komentarišući Dražinu odbranu da mu je ta pisma neko podmetnuo, izražava mišljenje (a ne tvrdnju, kako kaže sud) da nije „isključeno da je ta pisma Mihailoviću netko podmetnuo“. Što Viši sud u Beogradu nije u stanju da pravi razliku između mišljenja i činjenice, to samo govori o stepenu njegove stručnosti.

Treći dokumenat za koji Viši sud i njegovi istoričari tvrde da je falsifikat jesu Instrukcije od 20. decembra 1941. godine koje je Draža uputio četničkim komandantima u Crnoj Gori Đorđu Lašiću i Pavlu Đurišiću i u kojima nalaže „čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata“, Na osnovu ovih instrukcija četnici, naročito oni pod komandom Pavla Đurišića, izvršili su genocid nad Muslimanima u Sandžaku.

U stvari, ocenu o falsifikatu izneo je pred sudom Bojan Dimitrijević, dok se Kosta Nikolić o tome pred sudom nije izjašnjavao kako ne bi morao da objasni kontradikciju sa onim što je ranije pisao. Naime, u knjizi Vesovića i Nikolića „Ujedinjene srpske zemlje“ iz 1996. godine doslovno se kaže: „Posle Moljevićevog projekta od 30. juna 1941, sledile su instrukcije Draže Mihailovića od 20. decembra 1941. majoru Đorđu Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću u kojima se, kao glavni ciljevi četničkih odreda, navode:

4. Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata“ (str.46).

Dve godine kasnije, 1998, revizionistički istoričari Milan Vesović, Kosta Nikolić i Bojan Dimitrijević u knjizi *Rat i mir đenerala* lansirali su tezu da je taj dokumenat falsifikat zbog toga što se u njemu pominje i Kina, a Draža Mihailović ni u jednom svom drugom dokumentu nije pominjao Kinu. Nastavljajući u tom smeru Bojan Dimitrijević je u iskazu pred sudom naveo neke nove razloge koji navodno osporavaju Dražino autorstvo, a naročito:

- Da je Draža svojim komandantima van Srbije davao blanko potpisane papire (o ovom „argumentu“ biće reči kasnije);

- Da Draža taj dokumenat nije mogao da napiše jer se 20.12.1941 krio od nemačke potere;

- Da Draža u tom trenutku nije imao radio komunikaciju sa svojim komandantima jer se iz brojeva depeša vidi prekid između 6. decembra 1941. i 7. januara 1942;

- Da Mihailović nije poznavao svoje komandante u Crnoj Gori;

- Da je dokumenat potpisan činom đeneralštabni general a Draža u tom trenutku nije znao da je unapređen u generala.

Na ovu „argumentaciju“ revizionističkih istoričara, koja se zasniva isključivo na formalno-logičkom rezonovanju i koja ne nudi ni jedan pravno valjan dokaz, može se odgovoriti takođe formalno-logičkom argumentacijom koja je još relevantnija od njihove. Naime, ako Draža ni u jednom drugom dokumentu nije pominjao Kinu, to nije dokaz da je u ovom dokumentu nije pomenuo. On ovaj dokumenat šalje svojim komandantima u Crnoj Gori i to na početku njihovog angažovanja kada ima potrebu da ih naročito podstakne i kaže da je ceo svet i sve velike svetske sile na strani četnika. Takođe, tvrdnja da Draža ovaj dokumenat nije mogao da napiše 20.12.1941, jer se navodno u to vreme krio od nemačke potere, ne pruža nikakav materijalni dokaz za to, utoliko pre što je notorno da je nemačka potera za Dražom, takozvana „Operacija Mihailović“ (Tomašević, 182), trajala samo dva dana, 6. i 7. decembra, nakon čega je Draža nastavio sa svojim komandnim dužnostima, upućivao

svoje delegate u Bosnu i u druge krajeve, naređivao svojim komandantima da se „legalizuju“ kod Nedića a time i kod Nemaca itd. Dakle, ako je Draža sve to mogao da radi, mogao je i da napiše svoje instrukcije komandantima u Crnoj Gori, naročito imajući u vidu činjenicu da se on, posle nemačke potere, usmerio prema Crnoj Gori i želeo da tamo bude dočekan kao vrhovni komandant. Ovo utoliko pre što on, kako tvrde neočetnički istoričari, nije poznavao svoje komandante u Crnoj Gori i verovatno nije znao na kakav će prijem da naiđe. Ta tvrdnja je delimično tačna, jer Draža verovatno nije lično poznao svakog od komandanata u Crnoj Gori, ali ona ne važi za Pavla Đurišića koga su „nacionalističke grupe“ u Crnoj Gori poslale u Srbiju kako bi stupio u kontakt sa Dražom. „Tokom te posjete Mihailović je Đurišiću dao usmene instrukcije i imenovao ga komandantom svih četničkih odreda u Sandžaku“ (Tomašević, 191). U stvari, čini se da nisu bile u pitanju samo usmene instrukcije jer postoji i Dražina pismena naredba br.177 kojom je Đurišića postavio za komandanta četničkih odreda u Sandžaku (Dokumenta, 8).

Što se tiče tvrdnje da Draža nije imao radio komunikaciju sa svojim komandantima, ona je takođe proizvoljna i nedokazana, naročito stoga što su ozbiljni istoričari tvrdili da je Draža, prilikom begstva sa Ravne gore poneo i radio-stanicu (Marjanović, 191). Sam Draža je na suđenju rekao da je imao oko 100 radio stanica (str. 344), da je njegov šef veze Lalatović imao deset radio stanica (str. 159) i da je bio u dnevnoj komunikaciji sa svojim komandantima.

Konačno, tvrdnja da je dokumenat potpisan sa đeneralštabni general a da Draža u tom trenutku nije znao da je unapređen u generala, nije potkrepljena nikakvim materijalnim dokazom, što za Viši sud u Beogradu nije ni bilo bitno jer je prihvatao kao istinito sve ono što su tvrdili revizionistički istoričari. Pre svega, Draža je u čin brigadnog generala unapređen 7. decembra 1941, tj. 13 dana pre instrukcija, što znači da je bilo dovoljno vremena da sazna za to unapređenje i da se tako potpisuje, utoliko pre što je on sam izjavio da je vezu sa emigrantskom vladom uspostavio još 26. septembra 1941 (str.128) i da je kontakt sa njom imao stalno (str. 183). Šta više, kada ga je predsednik veća upitao da li je u periodu od novembra 1941. do novembra 1942. imao kontakt sa emigrantskom vladom, on je odgovorio: „Jesam, stalno, stalno“ (str. 144). Ako se tome doda i činjenica da su sve takve vesti redovno objavljivane preko Radio Londona, koji je Draža pažljivo slušao, onda je izvesno da je on bio odmah upoznat sa tim unapređenjem, do čega mu je, inače, bilo veoma stalo, što se vidi i iz toga kako se na suđenju žalio da je u napredovanju bio nepravedno zaposlavljan.

Međutim, za čitavu raspravu o tome da li su ove instrukcije autentične ili falsifikat nije bitno formalno-logičko rezonovanje već sledeća dva istorijska i pravna dokaza:

Pre svega, istoričar Milan Terzić se detaljno bavio ovim pitanjem i pronašao činjenice i dokaze da se radi o autentičnom Dražinom dokumentu, što je sve objasnio u članku „Falsifikat ili ne?!“ koji je objavio u časopisu Vojnoistorijski glasnik br.1-2/2004. Ono što je potrebno naglasiti jeste da niko od revizionističkih istoričara nije polemisaao sa Terzićem, nije osporio njegove dokaze ili ponudio neke drugačije, što samo pokazuje da nikakvog materijala za polemiku nije bilo. U nemogućnosti da naučno pobiju Terzićeve tvrdnje, oni su se odlučili da samo uporno ponavljaju da su te instrukcije falsifikat, jer su znali da će vladajuća klasa u Srbiji i njen sud takvu tvrdnju prihvatiti bez provere.

Drugi dokaz autentičnosti je još važniji. Naime, radi se o jasnoj uzročno-posledičnoj vezi između instrukcija i svega onoga što im je i prethodilo i što je sledilo. Postoji potpuno jasna idejna koherentnost između instrukcija i Moljevićevog projekta o „homogenoj Srbiji“, o razgraničenju sa Hrvatima i Muslimanima i o stvaranju srpske države „bez uljeza i drugog nesrpskog elementa“, kako se kaže u jednom ravnogorskom dokumentu od 1. marta 1943 (Vesović-Nikolić, str.156). A iz tih političkih stavova su direktno proizašli pokolji nad Muslimanima i Hrvatima koje su četnici izvršili, naročito u Sandžaku. Dakle, postoji jasna logička, politička i idejna povezanost između četničkih stavova o nacionalnom pitanju, Dražinih instrukcija i vojnih akcija koje su sledile, iz čega je vidljivo da su te instrukcije od 20.12.1941 sastavni deo jednog plana koji je dosledno sproveden čitavo vreme rata.

Na kraju, treba reći i to da pomenuta dokumenta nisu bila odlučujuća za pravnu kvalifikaciju postupaka Draže Mihailovića i za njegovu osudu od strane Vrhovnog suda FNRJ. Od odlučujuće važnosti bilo je ono šta su četnici radili tokom rata i činjenica da je komandant te vojske bio Draža Mihailović. A to da li je on znao ili nije znao šta ta vojska radi, da li je to naređivao ili se tome verbalno protivio – to su okolnosti koje mogu biti uzete u obzir prilikom odmeravanja visine kazne, ali koje ni u čemu ne dovode u pitanje odgovornost komandanta te vojske. Prema tome, čak i kada bi ta dokumenta bila falsifikovana od strane nekog od Dražinih komandanata, preostaje još mnogo drugih materijalnih dokaza koji su bili mnogo važniji za odluku suda.

„Blanko papiri“

Priču o Dražinim „blanko papirima“ ispričali su u Višem sudu neočetnički istoričari a sud, prihvatajući to bez ikakve provere i valjanih dokaza, kaže u obrazloženju: „Trebalo imati u vidu i da je advokat Đonović skrenuo pažnju veću 15. juna, da su zaplenjeni blanko papiri sa potpisom generala Mihailovića i pečatom jugoslovenske vojske u otadžbini. Dva takva papira se danas nalaze u Vojnom muzeju. Jedan od tih papira imao je i Vladimir Bakarić i dao ga je Vladimiru Dedijeru za objavljivanje njegovog dnevnika“.

Nema paklenije kombinacije u životu nego kad se udruže neznanje i zla namera, kao što to u ovom slučaju radi Viši sud.

Pre svega, lažna je tvrdnja da je advokat Đonović „skrenuo pažnju veću... da su zaplenjeni blanko papiri sa potpisom generala Mihailovića i pečatom jugoslovenske vojske u otadžbini“.

U stenografskim beleškama sa suđenja Draži 1946, u delu koji se odnosi na ispitivanje Draže od strane njegovog advokata Đonovića, jedno od pitanja (str. 337) glasi:

„Branilac Đonović: Da li ste Mihailoviću davali više primeraka vaših potpisa na blanko papire vašim štabovima, saradnicima, komandantima, novinarima, prijateljima ili onim poverljivim licima koja su dolazila kod vas?“

Optuženi: Davao sam i legitimacije i blanko potpise. Jedan je blanko potpis otišao čak i Nemcima.“

Dakle, branilac Đonović nije „skrenuo pažnju veću“ već je postavio Draži pitanje, pri čemu nije ni jednom rečju rekao da su ti navodni blanko papiri „zaplenjeni“. Tezu o „zapleni“ tih papira prilikom hvatanja Draže i o tome da su komunističke vlasti na njima naknadno pisale šta im se sviđalo, izneo je pred sudom neočetnički istoričar Kosta Nikolić koji je rekao: „Napominjem da su prilikom hvatanja Mihailovića od njega oduzeta lična dokumenta, između ostalog i blanko papir na kojima je bio njegov potpis sa pečatom Jugoslovenske vojske u otadžbini i postoji opravdana sumnja da su na ovim papirima naknadno unošeni sadržaji“.

Da je kod Draže prilikom hvatanja pronađen nekakav blanko papir – o tome u historiografiji nema ni jednog jedinog dokaza i to je Kosta Nikolić jednostavno izmislio. Utoliko je i stupidniji navod suda da se dva takva papira nalaze u Vojnom muzeju i da je jedan od tih papira „imao“ i Bakarić koji ga je dao Dedijeru!

Prvo, što se tiče Vojnog muzeja, nije isključeno da u njemu postoje dva takva papira, ali se postavlja pitanje kako su ona dospela tamo. Imajući u vidu potpunu četniku hegemoniju u društvu i njihovu notornu beskrupuloznost, „postoji opravdana sumnja“ da su oni danas proizvedeni jer nije nikakav problem da se napravi pečat JVUO i da se Dražin potpis falsifikuje, a onda sve to stavi na blanko papir.

Drugo, što se tiče porekla papira koji stoji zalepljen u Dedijerovom Dnevniku iz 1951, sam sud je u prvom delu obrazloženja (RVS str. 26) citirao ono što je Dedijer napisao o tom papiru, ali je u zaključcima to zaboravio i pripisao Bakariću autorstvo tog papira. A Dedijer kaže: „U poslednjim borbama s četnicima u Lici ubili smo nekog majora Milića načelnika (Komande zapadne Jugoslavije)... U arhivi kod Milića pronađeno je i nekoliko blanko potpisa Draže Mihailovića. Vlado Bakarić mi je dao jedan takav potpis da ga zalepim u Dnevnik“.

Dakle, Viši sud beskrupulozno laže kada tvrdi da su blanko papiri zaplenjeni od Draže i da je **jedan takav** papir Bakarić dao Dedijeru. Papir koji je Bakarić dao Dedijeru potiče iz arhive majora Milića, pa je konstrukcija koju ovde izvodi Viši sud zaista neverovatna! Jer, ukoliko je i bilo zaplene blanko papira sa Dražinim potpisom, onda se to nije dogodilo prilikom hvatanja Draže i ti papiri nisu nađeni kod njega već kod nekog od njegovih komandanata. Otuda je logično zaključiti da te papire nije nužno morao Draža da daje svojim komandantima, mogli su i oni sami da izrade pečat i falsifikuju Dražin potpis kako bi neke svoje naredbe prikazali kao Dražine i kako bi vojsku naterali na poslušnost. Na to upućuje ne samo očigledan falsifikat u Dedijerovom dnevniku, već i neki nagoveštaji samoga Draže na suđenju 1946. Naime, tužilac Minić, konstatujući da je Draža za pismo Brašiću rekao da mu ga je neko podmetnuo, postavlja pitanje (str. 331): „Ko vam ga je podmetnuo, da nisam ja?“

Mihailović: „Ne“.

Tužilac: „Da li je neko iz vaše okoline?“

Mihailović: „Mogućno je“.

A kada ga je u jednoj drugoj prilici (str. 303) tužilac upitao za neki dokument da li je njegov, Draža odgovara: „Može da bude i druga stvar... Ja ranije nisam ni znao da su me potpisivali“, pri čemu je očigledno da misli na svoje komandante.

Ono što je Viši sud morao da uradi, a što bi uradio svaki nezavisan sud, jeste da tzv. blanko papir iz Dedijerovog Dnevnika podvrgne grafološkom i kriminalističkom veštačenju, jer je već na prvi pogled jasno da se radi o falsifikatu. Naime, upoređenjem tog potpisa sa originalnim Dražinim potpisom na brojnim drugim dokumentima, a naročito na ovim pismima i na Instrukcijama, vidljive su očigledne razlike. Draža se skoro uvek potpisivao kao „Drag. M. Mihailović“, a samo na ovom papiru nema slova „a“ u imenu i piše „Drg.“. Ako se pritom ima u vidu da je taj deo imena napisan jednom bojom olovke a ostatak drugom, da se i slovo „r“ bitno razlikuje od Dražinog standardnog načina pisanja, onda je bilo dovoljno razloga da se ovaj papir prethodno podvrgne veštačenju. Da je u ovom postupku postojala druga strana ona bi to svakako zahtevala, ali Dražini sledbenici i sud nisu imali interesa da se istina utvrdi.

Ako se vratimo na suštinu priče o blanko papirima, onda je apsurdnost te priče još očiglednija. Pre svega, pitanje koje je advokat Đonović postavio Draži je krajnje sugestivno jer je u pitanju već sadržan odgovor. Očigledno je da su advokati došli na ideju da Dražina ključna dokumenta prikažu kao falsifikat, uprkos činjenici da je Draža svoj potpis na njima priznao kao svoj, i to pričom da je Draža navodno imao detinjasti običaj da svojim komandantima i svakome ko mu je to tražio daje blanko papire sa svojim potpisom i pečatom

JVUO. A kada je Đonović postavio to sugestivno pitanje, Draža je odmah shvatio poentu i rekao da je u davanju blanko potpisa bio toliko izdašan da je jedan čak dospao u ruke Nemaca.

Ovde se očigledno radi o jednoj od onih dosetki kojima snalažljivi advokati pribegavaju kako bi odbranili svog klijenta, a koja nema nikakve veze sa istinom. Jer, potpuno je neverovatno, i to se graniči sa maloumnošću koja se Draži nikako ne može pripisati, da neko može u doba rata, kada svako svakome radi o glavi, da deli „šakom i kapom“ blanko papire sa svojim potpisom prepuštajući drugima da na te papire unose ono šta im se sviđa. Još je neverovatnije da je tako nešto mogao da radi Draža Mihailović, profesionalni obaveštajac, koji se celog života kretao u svetu mutnih radnji, podvala i prevara. Tu činjenicu ističe čak i Bojan Dimitrijević, nesvestan da time demantuje priču o blanko papirima, i izjavljuje pred sudom da je Draža „morao da pazi i pazio je sa kim i u kakvoj situaciji razgovara“, što znači da je bio oprezan i obazriv čovek koji nikome nije verovao. To potvrđuje i sam Draža koji kaže da u izveštaje svojih komandanata nije verovao (str. 350) pa čak i za svog klasnog druga pukovnika Ješu Simića, glavnog inspektora četničkih odreda, kaže „da mu nikada nisam ništa verovao“ (str. 356). Kako onda prihvatiti kao istinitu priču da je jedan tako oprezan i nepoverljiv čovek davao blanko papire „štabovima, saradnicima, komandantima, novinarima, prijateljima i svim poverljivim licima“ koja su dolazila kod njega, jednom rečju svakome ko mu je to tražio?!

Apsolutno je u skladu sa svim normama i procesnog i materijalnog prava što Vojno veće Vrhovnog suda FNRJ nije poverovalo u ovu maštovitu priču i što nju nije tretiralo kao nešto što Dražu oslobađa odgovornosti. Ali čak i da je poverovalo i da je ta priča nekim čudom istinita, to opet Dražu ne bi oslobodilo odgovornosti. Jer, ako je on mogao i „šakom i kapom“ da deli blanko papire i da svima redom prepušta na slobodnu volju šta će u njih upisivati, on je time prihvatio i sopstvenu odgovornost za sve ono što je iz takvog čina moglo da proizađe.

O korektnosti suđenja

Ocena Višeg suda da suđenje Draži Mihailoviću nije bilo korektno verovatno se zasniva na onome kako su se sudsko veće i javni tužilac odnosili prema Draži i njegovim braniocima. Da bi tu ocenu potkrepio Viši sud, s jedne strane, bira iz stenografskih beležaka one momente kada je predsednik veća Đorđević upozoravao Dražine branioce da se pridržavaju sudske procedure, a s druge strane, citirajući reči predsednika Đorđevića ubacuje neke svoje kvalifikative kako bi izgledalo da on onemogućava Dražu i njegove branioce da iznesu šta žele. Tako se kaže da je predsednik veća „insistirao“, zatim da je Draža u izlaganju „oštro prekidano“, da sudsko veće nije prihvatilo predloge odbrane

za izvođenje dokaza, da se svim takvim predlozima javni tužilac protivio itd. U nameri da Dražine advokate prikaže kao plemenite vitezove pred surovim i svemoćnim sudom, Viši sud je ubacivao pojedine reči koje, povezane sa onim što se stvarno događalo, stvaraju željeni efekat iako u pravnom smislu baš ništa ne znače. Tako se kaže (RVS str.9) da je advokat Joksimović „pokušavao“ da predloži neke svedoke, a on u stvari nije ništa pokušavao već je zaista i predložio; zatim, da je odbrana „negodovala“ jer ne raspolaže svim dokazima (RVS str.11), iako joj je sud stavio na raspolaganje celokupan optužni materijal; da je advokat Joksimović „izneo nove predloge“ (RVS str.13), što bi trebalo da znači da je on raspolagao „mnogobrojnim“ dokazima, ali da to ništa nije vredelo; da je on u završnoj reči „u nekoliko navrata prekidan“ povlicima publike (RVS str.14) iz čega treba zaključiti da su branioci bili onemogućeni u svom radu; da je advokat Đonović ukazivao na „konfuzne odgovore Mihailovića“, iako se iz citata u rešenju suda (RVS str. 8) preuzetog iz stenografskih beležaka (Zečević, 501) vidi da Đonović uopšte nije upotrebio reč „konfuzne“ već je to kvalifikacija Višeg suda itd. Takođe, Viši sud je prihvatio i tvrdnje revizionističkih istoričara da je Draža namerno dovođen u konfuzno stanje i da su ga javni tužilac i predsednik veća „prekidali ili skretali sa teme“.

Naravno, ovakav utisak o suđenju je lako stvoriti ako se nema uvid u sve što se na njemu događalo i ako se istrgnu neki nevažni detalji i prikažu kao nešto što je presudno uticalo na tok procesa. Ali, kada se pogleda celokupan tok suđenja i pročitaju ne samo stenografske beleške nego i svi drugi materijali, onda se može videti da je suđenje ne samo bilo fer i korektno već i da je bilo na najvišem profesionalnom nivou, naročito kad je u pitanju postupanje predsednika veća pukovnika Đorđevića i njegov odnos prema svim optuženima i njihovim braniocima.

Evo, primera radi, jednog konkretnog slučaja kako je predsednik Đorđević vodio proces i kako je „prekidao“ Dražu. Tužilac je postavio Draži konkretno pitanje: „Je li po vašem naređenju Lukačević napao Pljevlja?“ (str.215) a Draža je, u nameri da razveze opširnu priču, počeo: „Ja bih želeo da se objasne stvari. Kada je Lukačević pošao...“ i u tom trenutku predsednik Đorđević ga je prekinuo rečima: „Zašto ne kažete kratko: Po mom naređenju ili bez mog naređenja“, na šta je Draža dao sledeći odgovor: „Ja sam ostavio da on reši prema situaciji“.

Logično je što revizionistički istoričari ovakvo prekidanje tumače kao nekorektnost i kao onemogućavanje Dražine odbrane jer oni, osim što sve to tumače krajnje pristrasno, nemaju pojma o tome kako izgleda krivično suđenje i kakva je uloga predsednika veća. Jer, krivično suđenje nije debatni klub i zato je predsednik veća ovlašćen da rukovodi ispitivanjem optuženih, da spreči da javni tužilac i branioci postavljaju sugestivna pitanja ili pitanja koja nemaju

veze sa predmetom suđenja, da spreči da optuženi koriste sud za držanje političkih govora i da na postavljena pitanja konkretno odgovaraju. Sve je to predsednik Đorđević perfektno radio a njegov odnos prema Draži i ostalim optuženima, kao i njihovim braniocima, bio je više nego korektan. Tako advokat Joksimović, nakon jednog dužeg ispitivanja Mihailovića, kaže obraćajući se predsedniku: „Još samo jedno pitanje“, na šta mu predsednik odgovara: „Možete koliko hoćete“ (str.344). U jednoj drugoj prilici, opet nakon dugog ispitivanja Draže od strane njegovih branilaca, advokat Joksimović, kad mu je predsednik rekao da postavi pitanje, kaže: „Imao bih da postavim sto pitanja a ne jedno“ a predsednik mu odgovara: „Postavite svih sto“ (Zečević, 613).

Kako je Viši sud selektivnim citiranjem stenografskih beležaka sa suđenja Draži nastojao da montira utisak da je sud sprečavao njegove branioce u vršenju svoje dužnosti, što se onda uzima kao dokaz da suđenje nije bilo fer i korektno, pokazuje i citat sa strane 9 rešenja Višeg suda u kome se kaže:

„U daljem toku saslušanja branilac Đonović je postavljao pitanja Dragoljubu Mihailoviću, pri čemu je *oštro prekidan od strane predsednika veća i tužioca*. Branilac Đonović: Za odbranu je važno da li ste priznali u toku ovog pretresa ijednom da ste bili **u ma kakvoj saradnji** (boldirao A.S.) sa okupatorom. Optuženi: Sa okupatorom ne; Predsednik: To je pitanje nedopušteno i smatram da je po tome dat odgovor; Tužilac: To je atak na postupak pred sudom.“

Ovaj citat je karakterističan za to kako se nepošteno ponašao Viši sud u Beogradu i to iz sledećih razloga:

1) Viši sud istrže ove dve-tri rečenice iz jednog vrlo dugog ispitivanja Draže od strane branioca Đonovića (Zečević, 501-520) tokom kojeg je Đonović uporno pokušavao da izbegne razgovor o konkretnim pitanjima i da priča o nečemu što nema veze sa suđenjem, zbog čega ga je predsednik veća više puta opominjao da pređe na konkretna pitanja. Tako Đonović počinje svoje ispitivanje time što kaže da želi da konstatuje da „neke strane radio-emisione stanice čine odbrani izvesne sugestije“, a predsednik veća mu sasvim pristojno kaže: „Molim vas da nastavite proradu materijala koji se izviđao juče. To je period od početka 1944 godine do kraja. Ako imate pitanja izvolite, molim konkretno“. Nakon toga Đonović uporno nastavlja sa svojom pričom koja nema veze sa suđenjem a predsednik veća mu nekoliko puta kaže: „Molim nastavite sa konkretnim pitanjima“.

2) Kada je Đonović konačno nateran da pređe na period 1944. godine o kome se tog dana raspravljalo, on ponovo ne postavlja pitanja o činjenicama nego pita Dražu šta on misli o tome, što uopšte nije predmet dokaznog postupka, pita ga šta on „smatra“ za slučajno sadejstvo, šta za saradnju, šta za ratno lukavstvo itd. Sve je to predsednik veća strpljivo slušao a zatim se obratio

Đonoviću na sledeći način: „Nisam hteo da vas sprečavam ni u koliko da se ne bi žalili. Ali, pred Sudom se, kao što vam je poznato, utvrđuje postojanje ili nepostojanje činjenica. Međutim, vi pitate vašeg branjenika: smatra li on ili ne smatra. Iz utvrđenih činjenica tražite da izvuče zaključak. Jasna je stvar da on ima svoj zaključak koji će izneti u svojoj reči, međutim, taj zaključak sud ne interesuje nego utvrđene činjenice. Sve su te činjenice o kojima pitate optuženika razjašnjene, o Stanišiću i Đurišiću itd.“

3) Da je ponašanje Đonovića u ovom ispitivanju bilo potpuno nekorektno očigledno je i iz njegovog pitanja Draži da li je bio „u ma kakvoj saradnji“ sa okupatorom. Iz onoga što smo napred naveli i što je izneto u dokaznom postupku vide se nebrojeni primeri saradnje četničkih komandanata sa okupatorom, kao i Dražini lični kontakti sa nemačkim oficirima direktno ili preko Nedića indirektno. Kod takvog činjeničnog stanja iznuđivati od Draže izjavu da sa okupatorom nije imao nikakav kontakt predstavlja najobičniju manipulaciju, pa je otuda i razumljivo reagovanje predsednika veća koji kaže da je to pitanje nedopušteno i da je na njega već dat odgovor, kao i reagovanje tužioca da je to atak na sudski postupak. I šta je tu onda nekorektno i šta predstavlja „oštro“ prekidanje branioca?

4) Tokom ovog ispitivanja Đonović je uporno pokušavao da dokaže da Dražino zdravstveno stanje nije dobro i da on zbog toga i zbog zamorenosti priznaje i ono što ne želi. On je čak direktno pitao Dražu, sugerirajući mu odgovor, „da li su zaista nastupila... stanja da ste usled zamorenosti rekli jeste, a trebali ste da kažete ne“, a Draža jasno odgovara: „Ne. Moglo je da bude samo u pogledu izbora termina“. Međutim, uporni Đonović nastoji da po svaku cenu dokaže da je Draža nesposoban pa ga pita: „Molim optuženi Mihailoviću bolujete li na neizlečivoj malokrvnosti“, nakon čega predsednik veća konstatuje da je sam Draža objasnio svoje stanje i dva puta poziva Đonovića da pređe na konkretna pitanja. Naime, sudu je bilo poznato dobro zdravstveno stanje Mihailovića, jer se on nalazio pod stalnim lekarskim nadzorom i negom, i nije mogao da dopusti ovakve manipulacije Đonovića. Međutim, nakon Đonovića nastupio je drugi Dražin advokat Joksimović koji je takođe isticao u prvi plan Dražinu „zamorenost“, a na to je reagovao tužilac Minić koji je tražio od predsednika veća da prekine pretres i da da odmor. „Ja ne verujem, pre svega, kaže tužilac, da je optuženi umoran, jer na pitanja koja mu idu u korist daje neobično precizne i tačne odgovore, a po pitanjima koja zadiru u njegovu odgovornost on postaje umoran i odbrana ga pomaže u simuliranju zamorenosti“.

Na ove Minićeve reči (Zečević, 544) Draža je zaista oštro reagovao: „Ja mogu sedeti ovde bez ijednog odmora i ja nikad više neću tražiti odmor, ali praviti me smešnim pred svetom izgleda da je to namera državnog tužioca“.

„Tužilac: Vaša odbrana neprestano insistira da ste vi zamoreni, iscrpeni ili skoro da ste ljudi.

Branilac Đonović: Vi preterujete.

Optuženi: Ja molim predsednika da me zaštiti jer za to nisam dao povoda.

Predsednik: Dajem 15 minuta odmora“.

Ovu epizodu smo opširno citirali da bi se videlo da Đonović nije „oštro prekidan“ i da je odnos predsednika veća prema braniocima bio apsolutno korektan i saglasan sa onim što jeste uloga predsednika veća u krivičnim pretresima.

Nasuprot ovakvom ophođenju sa braniocima, predsednik veća nije bio toliko popustljiv prema javnom tužiocu Milošu Miniću. On ga je više puta upozoravao da skрати svoje ispitivanje i da to radi efikasnije (Zečević, 480, 488), a kada je tužilac želeo nešto da interveniše predsednik bi mu to uskratio. Tako, kada je Minić želeo nešto da pita optuženog, predsednik ga je opomenuo: „Molim vas lepo, kad budem završio sa ispitivanjem, onda izvolite pitati“ (Zečević, 1256), a kada je Minić nekom svedoku nešto prigovarao pa zatim zaključio: „Ja sam sasvim opravdano učinio moj prigovor“, predsednik Đorđević je, izgleda, izgubio strpljenje i oštro ga upozorio: „Dosta, kad ćemo svršiti onda možete, sada nemojte stalno prekidati“ (Zečević, 1423). To se ponovilo i onda kada je Minić, reagujući na jednu upadicu Dragog Jovanovića želeo da protestuje kod predsednika rečima: „Ja protestujem, gospodine predsedniče“, a ovaj mu je odgovorio: „Molim vas, ja rukovodim pretresom, a vi sedite“ (Zečević, 1451).

Dakle, kada se u celini analizira suđenje 1946. godine nema nikakve sumnje da je to bilo suđenje na najvišem profesionalnom nivou i da je bilo izuzetno fer i korektno. Šta više, može se reći da su sve svi optuženi, uključujući i samoga Dražu, pred sudom ponašali vrlo korektno, a to važi i za sve njihove braniocima, osim Dražinih branilaca, naročito advokata Joksimovića. O nekim njegovim pokušajima zamajavanja suda i odugovlačenja sudskog postupka već smo govorili, ali način na koji je on predlagao da se saslušaju američki piloti predstavlja potpuno svestan i nameran pokušaj ometanja rada i omalovažavanja suda. Zapravo, umesto da formuliše konkretan predlog o kome će sud odlučiti, što je kao dugogodišnji advokat dobro znao kako se to radi, on kaže da želi da saopšti da je iz Amerike dobio depešu avijatičara i želi da je preda sudu, na šta mu predsednik veća s pravom kaže da on ne može vršiti nikakva saopštenja i da je to dužnost suda, već može samo podneti konkretan predlog. Nakon duže polemike sa predsednikom veća (str.388-341) Joksimović je nekako nateran da formuliše konkretan predlog koji je veće zatim odbilo iz već pomenutih razloga. Međutim, to nije bio kraj Joksimovićevih pokušaja da ometa rad suda i da čini ono što se danas naziva „zloupotreba procesnih

ovlašćenja“. On je posle nekoliko dana, na ročištu od 19. juna (Zečević, 774-776), ponovo istupio sa predlogom da se kao svedoci saslušaju neki američki avijatičari ili članovi američkih misija kod Draže, iako mu je sudsko veće taj predlog već odbilo. Kada mu je predsednik veća zatražio adrese i zanimanje tih lica, on je odgovorio: „Adrese ću naknadno priložiti, a ukoliko to ne budem uradio, molim sud da preko američke ambasade u Beogradu zatraži adrese ovih svedoka“. Naravno, advokatu Joksimoviću bilo je dobro poznato, a to zna i svaki advokatski pripravnik, da je nedozvoljeno od suda tražiti da pribavlja adrese svedoka i da sud takve predloge tretira kao neuredne i odbacuje ih.

Prema tome, u postupanju suda sa ovim predlogom advokata Joksimovića nema ničega nezakonitog i nekorektnog, pa se opravdano može postaviti pitanje zbog čega Viši sud u Beogradu toj epizodi posvećuje toliko pažnje i iscrpno je citira na stranama 11 i 12 obrazloženja? Ali, kad se sve to dovede u vezu sa tvrdnjom Višeg suda da su svi predlozi Dražine odbrane odbijani, onda je ovo opširno citiranje potrebno da bi se videlo kako Joksimović uporno nešto zahteva a predsednik veća sve to odbija. Tako Joksimović traži da pročita depešu koju je dobio iz Njujorka (Viši sud očigledno smatra skandaloznim da se ne pročita nešto što je došlo iz Njujorka!), a predsednik veća mu objašnjava, što Joksimović dobro zna, da za sud nije važno na čiju inicijativu on podnosi predlog već da ga interesuje samo predlog. Nakon što Joksimović još dva puta zahteva da pročita depešu, predsednik veća kaže: „Opominjem branioca optuženog Mihailovića advokata Dragića Joksimovića iz Beograda na red u zasedanju“. I to bi, ako se izuzme to da reč javnog tužioca nije do kraja citirana, bilo sve o ovoj epizodi. Izvesti iz ovoga zaključak da postupak prema Draži nije bio fer i korektan, naročito ako se zna kako se danas u Srbiji arogantno ponasaju sudije i predsednici sudskih veća, to može samo neko ko je ekstremno maliciozan i nestručan.¹⁰

U svoje ocene o mešanju politike u suđenje Viši sud je uvrstio i sudbinu advokata Joksimovića, pa u obrazloženju kaže: „Trebalo imati u vidu i da je par godina nakon procesa, jedan od branilaca, advokat Joksimović osuđen na kaznu zatvora“. Ovde ostaje potpuno nejasno zbog čega tu činjenicu „trebalo imati u vidu“ ako se ona dogodila par godina nakon suđenja Draži i ni na koji način nije uticala na to da suđenje bude fer i korektno. Naravno, advokat Joksimović nije smeo da bude krivično gonjen za ono što je radio u vršenju svoje dužnosti branioca, makar koliko to bilo provokativno. Najviše što je prema

¹⁰ U članu 18. Statuta Međunarodnog vojnog suda kaže se: „Sud će: a) ograničiti suđenje samo na potrebna saslušavanja po pitanjima koja je istakla optužba, b) preduzeti stroge mere da spreči svaku radnju koja bi prouzrokovala nepotrebno odugovlačenje, i odbaciće raspravljanje o irelevantnim pitanjima i tvrdnjama bilo koje vrste, c) postupati odlučno prema svakoj neposlušnosti, primenjujući odgovarajuću kaznu, uključivši isključenje ma koga optuženog ili njegovog branioca sa nekoliko ili sa svih daljih sednica, ali pod uslovom da se ne nanese šteta utvrđivanju optužbi“.

njemu trebalo primeniti bile su mere koje predviđa član 18. Međunarodnog vjovnog suda. Ali, ako su takve greške razumljive za dramatično posleratno vreme, potpuno je nerazumljivo da današnji sud, u normalnom i demokratskom vremenu, karakter nekog suđenja tumači onim što se dogodilo nekoliko godina posle njega.

Atmosfera na suđenju i druge bizarnosti

Na strani 35. obrazloženja Viši sud u Beogradu navodi neke detalje zbog kojih nikada u sudskoj praksi nije poništena ni jedna odluka suda, a kamoli da je izvršena rehabilitacija nakon sedamdeset godina.

Tako Viši sud tvrdi da „atmosfera suđenja nije bila uobičajena za suđenje“, da je „publika često glasno govorila“ pa je predsednik veća morao da opominje na red u sudnici, a zatim dodaje laž da su optuženi tokom izlaganja „često bili prekidani od strane tužilaštva ili publike“. Na osnovu svih ovih detalja Viši sud izvodi zaključak „da se ne može govoriti o regularnim uslovima za suđenje“.

I ovaj zaključak Viši sud zasniva na svojoj uobičajenoj konstrukciji da napre neku svoju dubioznu tvrdnju uzme kao istinitu a zatim iz nje izvodi nesporn zaključak. Tako on kaže da su u transkriptima sa suđenja konstatovani **česti** „povici iz publike, glasna negodovanja i aplaudiranje“ a zatim u zagradi dodaje „(od kojih su tek pojedini citirani)“, pa ispada da je to nešto što se događalo neprekidno tokom celog suđenja. A istina je da se glasno reagovanje publike događalo retko i da je ceo proces protekao u vrlo mirnoj i disciplinovanoj atmosferi te da je predsednik Đorđević potpuno kontrolisao suđenje. Tako, na primer, na Dražin odgovor (str.171) da je železnička pruga Nikšić-Mostar bila u italijanskim rukama „ali je osoblje bilo nacionalno“, nastao je smeh u sudnici a predsednik je zvonio radi umirenja publike. Ili, kada Draža kaže (str.196) da intriga znači da se može „čak i sa okupatorom intrigirati da se nešto izvrši protiv partizana“, čuje se žagor u sudnici. A na strani 203, kada je Draža rekao da je bio glavnom komandujući tokom četvrte ofanzive, neko iz publike je uzviknuo: „Smrt izdajicama!“ Predsednik veća je na to reagovao na sledeći način: „Opominjem publiku na red. Ko je viknuo neka se digne (ustaje jedan seljak). Molim vas napustite dvoranu. (Napuštajući dvoranu pomenuti seljak, pravdajući se, veli): 'Nisam mogao da ćutim, sina mi je ubio'“. Sledeće reagovanje publike je kad Draža kaže (str. 207) da ni jedan voz od Beograda do Niša nije prošao a da nije opljačkan „(Smeh u dvorani)“, te da je jednom prilikom uzeto i 1.800 satova „(Smeh u dvorani)“. Ista reakcija (smeh u dvorani) čuje se i kada Draža kaže za svog komandanta Grđića da je „isuviše“ saradivao sa okupatorom, kao i kada kaže (str. 337) da je morao poštovati volju naroda. A kada javni tužilac, komentarišući predlog odbrane da se saslušaju američki avijatičari, kaže (str.341) da

bi njihovi iskazi pobijali ono što je sam Draža rekao, u stenografskim beleškama se konstatuje: „(U dvorani ironičan smeh i buran aplauz)“. Na to je predsednik veća reagovao na sledeći način: „Opominjem publiku na mir. Opominjem publiku da ću, ako se još jednom ponovi ovakva situacija, biti prinuđen, da bih omogućio rad sudu, da izdam naredbu da se isprazni sala.“

Dakle, ovo su skoro sve upadice iz publike i iz njih se ne vidi da su optuženi, a pre svega Draža, bili prekidani i da je to stvaralo neregularne uslove za suđenje. Uostalom, takvo reagovanje publike je normalna stvar u javnim sudskim procesima i nikada nikome do sada nije palo na pamet, osim Višem sudu u Beogradu, da zbog toga vanredno poništi pravosnažnu sudsku odluku, utoliko pre što je vidljivo koliko se predsednik veća trudio da to reagovanje publike drži pod kontrolom i ne dozvoli da ono utiče na sud.

Ovde je potrebno još jednom ukazati na besmislenu tvrdnju Višeg suda da Draži nije sudio „nezavisan i nepristrasan sud“ jer su svi članovi veća bili „visoki oficiri“ NOB koji su bili ne samo „njegovi politički protivnici već i učesnici četvorogodišnjih oružanih borbi“ protiv vojske koju je vodio Draža.

Isti ovaj argument upotreбили su i branioci nacističkih zločinaca na suđenju u Nirnbergu. I oni su tvrdili da sudije nisu nepristrasne već da su osvetnički raspoložene prema optuženima. Zanimljivo je da taj argument nisu upotreabili ni Dražini branioci na suđenju 1946. ni pokretači njegove rehabilitacije, ali je Viši sud u Beogradu bio ispred svih njih i ponašao se isto kao branioci nacističkih zločinaca, što mu je, očigledno, i stavljeno u zadatak.

Uostalom, ako su sudije Vrhovnog suda FNRJ, kao visoki oficiri NOB, bili pristrasni, onda nije bilo potrebno nikakvo mešanje političkog vrha jer bi oni i sami doneli odluku kakvu su doneli. A ako je bilo neophodno da se politički vrh umeša, onda to valjda znači da su sudije bile nezavisne i da bi verovatno oslobodile Dražu!?

Još jedan biser „pravničke mudrosti“ predstavlja tvrdnja Višeg suda da je Draži tokom celog suđenja „davan alkohol“ te da je to, kao i tempo suđenja, uticalo da je Draža „u svojim odgovorima često bio konfuzan“. Tumačenje suda o alkoholu zasniva se na izjavi svedoka Slobodana Borisavljevića, koji je bio jedan od zatvorskih čuvara Draže, datoj javnom tužiocu 9.12.2010, u kojoj je on, pored ostalog, rekao: „Draža je stalno tražio pečeno meso sa lukom, pio je ¼ rakije, da bi završio sa 1 ¼ litre dnevno, jer je navikao“. A zaključak o tome da je Draža bio konfuzan zasniva se na iskazu Slobodana Markovića koji za tu tvrdnju nije naveo ni jedan materijalni dokaz, već je to jednostavno izmislio da bi potkrepio priču o nekorektnom suđenju.

Ovakvim zaključkom Viši sud praktično tvrdi da je sud iz 1946. kriv što je Draža bio alkoholičar iako je njegov jedini interes tokom celog života, kako je rekla njegova ćerka Gordana, bio „rakija, kocka, sve ono što kafana pruža“

(Pavićević, 254). No, i pored tolikog konzumiranja alkohola Draža je na suđenju delovao sasvim prisebno i tačno je znao kada i kako da odbije neku optužbu a kada da je delimično prizna, ili da krivicu prebaci na svoje komandante i druge učesnike u ratu. Prema tome, nikakve konfuznosti u Dražinim odgovorima nije bilo, kako to izmišlja Viši sud, osim ako se ne računa to što je on na glavnom pretresu često govorio drugačije nego u istrazi, a što je redovna pojava kod skoro svih okrivljenih. Ali, i u takvim situacijama Draža je znao da se pribrano i vešto izvuče: on je tvrdio da između njegova dva iskaza nema razlike, samo što on ne zna da se „pravnički izražava“.

Interesantno je ovde napomenuti da Viši sud, kao dokaz o tome kako se Draža ponašao pred sudom, ne uzima ono što je Josip Hrnčević (na koga se, inače, sud često poziva) napisao u svojoj knjizi na osnovu ličnog saznanja, jer je bio prisutan na suđenju, već uzima kao dokaz tvrdnju Slobodana Markovića koji o tome nema pojma i koji je navodnu konfuznost jednostavno izmislio i doveo u vezu sa alkoholom. A Hrnčević kaže da je Draža na suđenju davao utisak „sposobnog vojnog komandanta, zrelog političkog protivnika i obrazovanog čovjeka... Na pitanja suda i javne optužbe, kao i na pitanja svojih branilaca, odgovarao je ozbiljno i smireno: viđelo se da razmišlja o tome što ga se pita, kuda smjeraju pitanja i što će na njih odgovoriti“ (Hrnčević, 183).

Sledeća tvrdnja suda da je braniocima dato samo šest dana, iako je optužni materijal iznosio preko 2000 strana, mogla bi se prihvatiti kao opravdana da se nije radilo o suđenju za ratne zločine, pri čemu je najveći broj činjenica bio opštepoznat i nije ih, po samom zakonu, bilo potrebno dokazivati (vidi i čl.21 Statuta Međunarodnog vojnog suda). Tako, na primer, suđenje holandskom nacisti Musertu trajalo je samo jedan dan i on je u toku istog dana suđen, osuđen i streljan. Svi evropski borci protiv fašizma smatraju da je to bilo korektno, naročito ako se uporedi sa onim kako su nacisti postupali sa svojim žrtvama. To se isto može reći i za žrtve četničkih zločina i postaviti pitanje koliko su vremena za „stručnu odbranu“ imali onih 67 meštana sela Vranić kod Beograda koje su četnici Avalskog korpusa masakrirali u toku samo jedne noći.

U istu kategoriju spada i tvrdnja suda da suđenje koje je trajalo samo 29 sudećih dana nije bilo suđenje u razumnom roku, te da bi se moglo govoriti o postupku „koji je samo formalno sproveden, uz izuzetnu žurbu da se što pre okonča“. I kod ove primedbe je zanimljivo da se Viši sud, koji se često i proizvoljno poziva na Hrnčevića, nije našao za shodno da se izjasni i o suđenju ustaškim glavarima, predsedniku vlade Nikoli Mandiću, doglavniku Miletu Budaku i drugim ustaškim ministrima, kojom prilikom su **sedmorica** njih osuđeni na smrtnu kaznu, jedan na doživotnu robiju a dvojica na 20 godina robije. To suđenje je trajalo **samo jedan dan** (Hrnčević,112) pa bi današnje sudstvo u Hrvatskoj, ako bi prihvatilo merila Višeg suda u Beogradu, moglo da ga poništi.

Od Hrnčevića se mogao uzeti i podatak (str. 113-115) o suđenju ustaškim generalima i višim oficirima zarobljenim kod Dravograda, koje je trajalo svega sedam dana (15-22.09.1945) i na kome je **sedamnaest** optuženih osuđeno na smrtnu kaznu a šesnaest na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom od tri do dvadeset godina. Sudsko veće činili su pukovnik Josip Hrnčević i majori Radovan Ilić i Jože Šegedin, sve „visoki oficiri NOB-e“, pa pošto im nije sudio „nezavisan i nepristrasan sud“ i to „u razumnom roku“, to suđenje treba da bude poništeno a ustaški zločinci treba da budu rehabilitovani i da im se vrate sva građanska prava i oduzeta imovina te da im se dosudi „rehabilitaciono obeštećenje“!

U daljem tekstu obrazloženja (RVS, str.35-37) Viši sud nastoji da dokaže svoju tezu da je rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije odlučujuće uticalo na suđenje Draži, pri čemu se ne ustručava ni od proizvoljnog menjanja činjenica niti od očiglednih stupidnosti. Tako Viši sud i ovde neke svoje ocene zasniva na onome što je napisao Josip Hrnčević, pri čemu ponovo bira ono što mu odgovara, pa i to nekorektno citira, dok druge iskaze istog čoveka naprosto zanemaruje. Hrnčević kaže da je istraga u „svim značajnijim krivičnim delima“ bila u rukama UDB-e (str.122), dok Viši sud kaže da je ona to bila u „svim značajnijim delovima“. Hrnčević kaže da je tužilaštvu i istražnim organima stvarni šef bio Aleksandar Ranković, organizacioni sekretar CKKPJ i ministar unutrašnjih poslova, pri čemu je jasno i za ono vreme normalno da je svim tim organima rukovodio ministar unutrašnjih poslova, ali Viši sud u Beogradu tu funkciju namerno izostavlja pa ostaje samo „organizacioni sekretar CKKPJ“, da bi mogao da zaključi kako to ilustruje koliki je bio stepen podređenosti javnog tužioca „članu Politbiroa CK KPJ“.

Vrhunsku proizvoljnost Viši sud ispoljava kada kaže, pozivajući se na kontroverznog Đilasa, da je optužnicom obuhvaćen i Dragi Jovanović „pro-nemački šef beogradske policije da se Dragoljub Mihailović što više kompromituje“ ta da to „nije učinjeno iz pravnih i činjeničnih, već iz političkih razloga, radi kompromitovanja“ Draže.

Neverovatno je da neko može da kaže ovakvu pravnu besmislicu i da se i dalje bavi sudijskim poslom. Dragi Jovanović je, zajedno sa Dražom i svim ostalim tesno povezanim optuženima na tom procesu, bio deo, kako bi se danas reklo, „udruženog zločinačkog poduhvata“, i svi su oni, svaki na svom poslu i zajednički, ostvarivali saradnju sa okupatorom i učestvovali u izvršenju ratnih zločina. A Dragi Jovanović je na suđenju Draži (str.387-403) govorio o tome kako je na razne načine pomagao četničku organizaciju jer je verovao da je to organizacija koja će ostvariti „posao nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja naše zemlje“. Zato je kaže davao „municiju, davao sam materijal i odeću, davao sam novčanu pomoć“, organizovao susret između Nedića i Draže na kojem je ugovoreno pomaganje četnika od strane kvislinške vlade, a zatim je, avgusta 1944, došao kod Draže da ga obavesti da su Nemci doneli odluku da se povuku iz Srbije.

O ovom svedočenju Dragog Jovanovića izvršeno je na suđenju suočenje između Draže i Dragog, pri čemu Draža, po svom običaju, nije ništa eksplicitno priznao ali je to učinio implicitno obraćajući se Dragom Jovanoviću: „Da sam ja znao da ste vi organizator banjickog logora (kao da to nije znao – A.S.) vi ni iz Beograda ne bi izišli“. A što se tiče susreta sa Nedićem, Draža kaže: „... to je velika moja greška, to je tačno“.

Dakle, to su **pravni i činjenični razlozi** zbog kojih je Dragi Jovanović uvršten u grupu kojoj je suđeno, a da li je pritom neko imao ideju da time Dražu još više tereti, to jednostavno nije bitno. Sud je odluku doneo na osnovu činjenica koje su bile nesporne, a ne na osnovu namera koje je neko tada imao ili ih je naknadno izmislio.

Nastavljajući sa svojim improvizacijama Viši sud iznosi nekoliko, uglavnom izmišljenih primedaba koje se odnose na sastavljanje optužnice i rad tužilaštva. Tako se kaže da je „ključnu ulogu u sastavljanju optužnice imao Politburo CK KPJ“, da je rukovodstvo KPJ određivalo saoptužene, pa je tako uvršten i Dragi Jovanović, da je Ranković rekao da u optužnicu treba da uđe sve o Englezima i Amerikancima, da je optužnica po nalogu Rankovića naknadno dorađivana, da je rukovodstvo KPJ odlučilo o tome da li optužnicu treba predati advokatima i da li suđenje treba da bude javno ili tajno itd.

Kada bi sve ove primedbe bile i tačne, sve one se, osim poslednje, odnose na fazu podizanja optužnice a ne na suđenje i rad suda. A to ko je sve učestvovao u pisanju optužnice i šta je ko predlagao i zahtevao, to je apsolutno nevažno. Za sud je merodavan samo konačan tekst optužnice koji mu je predat i koji tužilac iznosi na glavnom pretresu.

Što se tiče tvrdnje da je rukovodstvo KPJ odlučivalo o tome da li suđenje treba da bude javno ili tajno, pri čemu se Viši sud poziva na zapisnik sa sednice Politburoa, potrebno je još jednom naglasiti da Viši sud, kada citira ovaj navodni dokaz, ne iznosi ni jedan podatak iz koga bi proizlazilo da je Politburo odredio koje će sednice biti javne a koje tajne, već proizvoljno izvodi zaključak kakav mu se sviđa.

Sledeći zaključak koji Viši sud izvodi iz prepiske Đilas-Ranković teško se može racionalnim argumentima osporavati jer spada u „Zonu sumraka“ i nema veze sa procesom Draži. Sud kaže da ta prepiska „otkriva“ da je konsultovan i predsednik KP Bugarske i da je u dogovoru sa njim određivano šta će se iznositi u pogledu „bugarskih političara Kimona i Velčeva“, što znači da su rukovodioci KPJ određivali da li će se ova dva imena pominjati ili se neće pominjati.

Postavlja se pitanje od kakvog je značaja da li su se imena bugarskih političara pominjala ili se nisu pominjala na procesu Draži? Njihovo pominjanje i istraživanje Dražinih veza sa njima moglo je samo da šteti Draži, te ako je Ranković u pismu Đilasu od 6. juna 1946. rekao da o vezi Draže sa Kimonom i

Velčevim „ne treba mnogo da se objavljuje“, to je moglo samo da ide u prilog Draži. Jer, na primer, u njegovom pismu Velčevu (str.468) stoji i sledeća kompromitujuća rečenica: „Bugarske okupacione trupe u Srbiji dale su mnogo dokaza prijateljstva bugarskog naroda prema Srbima“. Ali, uopšte uzev, te Dražine veze sa bugarskim političarima (u Bugarskoj, a ne sa okupacionim trupama u Srbiji) nisu bile od naročitog značaja za utvrđivanje onoga što se stavljalo na teret njemu i četnicima. Treba imati u vidu da je Draža pre rata bio vojni ataše u Sofiji i da je bio jedan od zagovornika ideje o ujedinjenu Jugoslavije i Bugarske pod dinastijom Karađorđević, tako da su te veze uglavnom bile u tom smislu.

Na pomenuto pismo Rankovića Đilas je odgovorio 7. juna 1946. i preneo mu stav Bugarske da o Velčevu treba dati više materijala a o Kimonu ne. Na osnovu poslednjih vesti i govora Georgi Dimitrova u Perniku, Đilas zaključuje da se sprema prevrat u Bugarskoj i smena Velčeva „i u vezi toga bi bilo dobro objaviti sve o Velčevu“. Isti stav Đilas ponavlja i dva dana kasnije kada kaže: „Sreli smo se s Đedom. On je ovde strogo konspirativno. O Velčevu i ostalima potrebno je izneti sve u toku procesa, a o Kimonu ništa“.

Uprkos ovom stavu Đilasa da o Velčevu treba izneti sve, sudsko veće je ove Dražine veze samo lapidarno pomenulo (str.154), bez ikakve detaljnije elaboracije, dok ime bivšeg predsednika vlade Kimona Georgijeva zaista nije bilo pomenuto, ali to zbog toga što ga sam Draža nije pomenuo među političarima sa kojima je održavao kontakt.

I umesto da se iz ovakvog ponašanja suda 1946. godine izvede zaključak o njegovoj nezavisnosti, Viši sud u Beogradu izvodi neke nebulozne zaključke i prizemne špekulacije koje su mu potrebne da bi na strani 37 trijumfalno formulisao sledeći zaključak:

„Ova prepiska dokazuje i da su u pripremi suđenja uključeni ne samo najviši rukovodioci KPJ, već i Komunistička partija tadašnjeg SSSR, Bugarske i Informbiroa. O hvatanju Dragoljuba Mihailovića Josip Broz je lično obavestio i Staljina“.

Pre nego što se osvrnemo na sve besmislice iz ovog zaključka, ponovo ćemo podsetiti da je predmet analize Višeg suda trebalo da bude **suđenje** Draži, a ne **priprema** tog suđenja. U pripremi je, teoretski, moglo svašta da se radi i svako da bude u to uključen, ali je bitno kako je izgledalo samo suđenje. Pošto Viši sud nema ni jedan argumenat da suđenje nije bilo „fer i korektno“, on je morao da pribegne fazi pripreme suđenja i da tamo traži navodne dokaze za svoju tezu. A kakvi su ti „dokazi“, bilo je bolje da ih sud nije ni pominjao.

O famoznoj umešanosti KP Bugarske već smo se izjasnili, dok se KP SSSR-a „uključila“ tako što je Tito obavestio Staljina da je Draža uhvaćen. Tako jedno obično informisanje, koje on Staljinu nije mogao da uskrati, utoliko pre što je SSSR skoro do kraja rata priznavao emigrantsku vladu u Londonu a time

i Dražu, i koju bi Tito u takvoj prilici saopštio i Čerčilu i Trumanu i bilo kom drugom, postaje u fantaziji Višeg suda „uključivanje“ u sudski proces. A da bi argumentovao ovo uključivanje KPSS i lično Staljina u suđenje Draži, Viši sud na kraju iznosi „neoboriv“ dokaz: „Staljin je izrazio zadovoljstvo većću, ali je odmah poslao na odgovornost predstavnik NKVD u Jugoslaviji“! Sud, naravno, ništa ne kaže o tome na osnovu kojih dokumenata je ovo utvrdio, kako je to Staljin „poslao“ na odgovornost predstavnik NKVD, od kakvog je uticaja ta izmišljena činjenica bila na suđenje itd, već naprosto izriče ovakve tvrdnje svestan da mu niko ništa ne može.

Međutim, o „uključivanju“ Informbiroa u sudski proces Draži nismo u stanju da se izjasnimo jer ako Viši sud ne zna da Informbiro u vreme suđenja Draži nije ni postojao, osnovan je 1947, onda sa tako elementarnim neznanjem ne vredi ni polemisati.

Takođe, nepotrebno je zadržavati se na narednim improvizacijama Višeg suda sa strane 37 obrazloženja jer su one već objašnjene na prethodnim stranicama: da je Đilas rekao da će zahtev advokata za odlaganjem glavnog pretresa biti odbijen pa ga je sud zatim i odbio, iako je redosled bio obrnut, da se Tito mešao u sudski postupak jer je kritikovao advokata Joksimovića pa je taj kasnije završio u zatvoru, da je Đilas 1993. godine izjavio da bi došlo do velikog otpora da Dražu nisu streljali i da je on brzo streljan da Zapad ne bi intervenisao, što sve treba da znači da su o Dražinoj sudbini odlučivali političari.

A šta tek reći o sledećoj tvrdnji revizionističkog istoričara Slobodana Markovića koju Viši sud sa zadovoljstvom citira:

„Nikada nijedan od osuđenih u procesu nije isporučen komunističkoj Jugoslaviji, niti od strane Britanije niti od strane Sjedinjenih Američkih Država, iako su politički odnosi Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država sa komunističkom Jugoslavijom postali veoma bliski od 1950. godine“.

Kakve veze ovaj podatak ima sa suđenjem Draži i sa pitanjem da li je to suđenje bilo fer i korektno? Zbog čega Viši sud u svom rešenju koristi i ovakve podatke iz kasnijih istorijskih zbivanja ako je jasno da oni nemaju veze sa karakterom suđenja?

Odgovor na ova pitanja je prilično jednostavan. Navođenjem ovih podataka sud želi da kaže da su svi osuđeni na tom procesu bili nevini, jer, da su bili krivi, SAD i Velika Britanija bi ih isporučili Jugoslaviji. Pritom Viši sud zaboravlja, ili mu to nije poznato, da je po završetku Drugog svetskog rata veliki broj nacističkih zločinaca i njihovih saradnika našao utočište u zemljama Zapada, naročito u SAD, Španiji i zemljama Latinske Amerike, da su tamo korišćeni kao efikasno sredstvo u „hladnom ratu“ i borbi protiv komunističkih zemalja i da su zbog toga te zemlje uporno odbijale zahteve za njihovu ekstradiciju.

Na navode suda o diplomatskoj prepisci između vlada FNRJ i SAD u vezi sa suđenjem Draži izjasnili smo se ranije, ali nju sud sada uzima kao dokaz da je „odluku u postupku“ protiv Draže donela vlada FNRJ a ne sud i da je o krivici Draže odluka doneta i pre sudskog postupka. Tu jedino nedostaje podatak da su četnička krivična dela počinjena pre nego što je vlada FNRJ formirana.

Završna razmatranja

Uporednom analizom presude Draži iz 1946. godine i rešenja Višeg suda u Beogradu iz 2015. godine mogu se uočiti bitne nepodudarnosti između ta dva akta, kako u formalnom tako i u suštinskom smislu. Formalne nepodudarnosti ogledaju se u tome što je jedna krivična stvar raspravljana u vanparničnom postupku, što je niži sud poništio akt višeg suda, i to druge države, i što je viši pravni akt (presuda) poništen nižim pravnim aktom (rešenjem). Sve to predstavlja nešto potpuno neuobičajeno u pravnoj praksi i iz osnova dovodi u pitanje neke dosadašnje i opšteusvojene pravne standarde.

Što se tiče suštinske nepodudarnosti dva akta, treba reći da je suđenje iz 1946. godine imalo za predmet materijalno-pravnu stranu stvari, tj utvrđivanje činjenica iz realnog života i njihovo prosuđivanje sa stanovišta pravnih normi i društvene dopuštenosti. Nasuprot tome, rešenje iz 2015. godine bavi se isključivo procesnim pitanjima, tj. pitanjem da li su procesne norme bile pravilno primenjene, što samo po sebi predstavlja analitički promašaj. Ovo utoliko pre što u pravu važi princip da se neka sudska odluka posle određenog roka više ne može menjati zbog procesnih nedostataka. Svi poznati rokovi u ovom smislu su odavno istekli i presuda iz 1946. godine nije se nikako mogla poništiti iz tih razloga.

Nevođenje računa o ovim dvema okolnostima dovelo je Viši sud u Beogradu u poziciju da sam konstruiše razloge za poništaj presude iz 1946. i da pritom, šta više, prekrši i norme zakona o rehabilitaciji. Naime, i po samom tom zakonu, iako to nije bila želja zakonodavca i političke klase Srbije, sud je bio obavezan da se upusti u analizu materijalno-pravnog stanja na osnovu kojeg je doneta presuda iz 1946. To jasno proizlazi iz logičkog i jezičkog tumačenja odredbe „iz političkih ili ideoloških razloga“ jer, da bi sud rekao da su ti razlozi postojali, morao bi prethodno da utvrdi da drugi razlozi nisu postojali, odnosno morao bi da se upusti u analizu materijalno-pravnog stanja stvari. A, s druge strane, Viši sud nije mogao i nije bio ovlašćen na to da stav o osudi iz „političkih i ideoloških razloga“ izvlači iz prekršaja procesnih normi, čak i da je takvih prekršaja bilo, kao što ih nije bilo. Naime, Viši sud svoj stav o političkim i ideološkim razlozima zasniva na tvrdnji da suđenje Draži nije bilo „fer i korektno“ i da postupak nije sproveden u „razumnom periodu“, iako u

zakonu o rehabilitaciji nema ni reči o nekakvom fer i korektnom postupku ili razumnom periodu kao razlozima za rehabilitaciju.

Zbog ovako pogrešnog pristupa predmetu odlučivanja, na koji je svakako bio upućen i samim zakonom o rehabilitaciji a pre svega snažnim političkim pritiskom, Viši sud u Beogradu je doneo jedno rešenje koje će, kada pravne prilike u Srbiji postanu normalne, morati da bude stavljeno van snage. Šta više, u ovom rešenju sud je izneo i neke vrlo neobične pravne stavove i tumačenja koji će, ukoliko ne budu osporeni, stvoriti velike probleme pravnoj praksi i teoriji.

Pravi kuriozitet u završnici analize Višeg suda predstavlja njegov kategoričan stav da je presuda Draži „ideološki motivisana“. Ovo je prvi put u istoriji modernog pravosuđa da se neki sud proglašava kompetentnim za ideologiju, što jasno pokazuje da je Viši sud u Beogradu bio rukovođen ideološkim motivima i da je rešenje o rehabilitaciji Draže doneo iz ideoloških i političkih razloga, tj. da bi rehabilitovao njegovu ideologiju i politiku. Ovaj svoj neopoziv stav o „ideološkim“ razlozima Viši sud gradi na tvrdnji predsednika veća Đorđevića prilikom obrazlaganja presude Draži da su Amerikanci i Englezi gurali Dražu u borbu protiv NOB, a on je to, kaže Viši sud, tvrdio zato što su između FNRJ i Amerike i Engleske postojala „ideološka razmimoilaženja“!

Takođe, iz činjenice da je Draža „tajno“ streljan, da o tome nije sačinjen zapisnik i da mu se ne zna grobno mesto, što je postupak koji se u to doba primenjivao kod svih ratnih zločinaca i što se i danas praktikuje u određenim slučajevima (Osama Bin Laden), iz prostog razloga da sledbenici zločinca ne bi od toga napravili svoje svetište, Viši sud izvodi sasvim nelogičan zaključak da to „nesumnjivo ukazuje“ da je Draža „lišen života isključivo iz političkih i ideoloških razloga“.

Ovom rečju „isključivo“ Viši sud eksplicitno tvrdi, i u tome je **poenta** čitavog procesa rehabilitacije, da **nikakvi** drugi razlozi za osudu Draže nisu postojali, da on nije sarađivao sa okupatorom i da njegova vojska nije počinila nebrojene ratne zločine. Otuda završna konstatacija suda - da on „nije bio nadležan da se bavi utvrđivanjem činjenica i izvođenjem zaključaka da li je Dragoljub Mihailović bio ratni zločinac ili ne“, jer to, navodno, „posle ovoliko vremena i nije moguće učiniti u sudskom postupku“ – predstavlja nešto što je u neskladu i sa pravnom logikom i sa etikom. Jer, zašto bi uopšte bilo potrebno utvrđivati da li je Draža bio ratni zločinac kada je Viši sud već rekao da je on osuđen **isključivo** iz političkih i ideoloških razloga?

Pre svega, ako se sud nije bavio time da li je Draža Mihailović bio ratni zločinac ili ne, on nije mogao doneti odluku o njegovoj rehabilitaciji. Draža je osuđen kao ratni zločinac i sud je morao prvo o tome da se izjasni, a ako to nije bio u stanju da uradi, onda je morao da odbije zahtev za rehabilitaciju s

obzirom da Ustav Srbije propisuje da ratni zločini ne zastarevaju, što znači da se oni ne mogu ni oprostiti niti se njihovi počinioci mogu rehabilitovati. Prema tome, Viši sud u Beogradu nije osporio kvalifikaciju koju je Draži dao Vrhovni sud FNRJ, tj. da je on izdajnik i ratni zločinac, što znači da je ta kvalifikacija i danas na pravnoj snazi.

Drugo: Elementarna pravna logika govori da se o osudi iz političkih i ideoloških razloga može govoriti samo onda ako je osuđeni bio potpuno nevin. Onaj ko je počinio krivično delo i zbog toga bio osuđen, nije osuđen iz političkih ili ideoloških razloga, bez obzira i ako su ti razlozi bili prisutni prilikom suđenja (ako su sudije bili njegovi ideološki i politički protivnici, ili ako je on bio poznat po oštrom opozicionom delovanju). Kad bi se stalo na suprotno stanovište onda bi to vodilo apsurdnom zaključku da svi oni koji su u opoziciji i koji su protivnici neke vlasti mogu slobodno vršiti krivična dela (ubijati, ili pljačkati banke) jer bi suđenje njima bilo iz „političkih i ideoloških razloga“. U stvari, kod svih suđenja ratnim zločincima posle Drugog svetskog rata bili su sasvim izvesno prisutni i politički i ideološki razlozi jer su svi sudije i tužioci na tim procesima bili politički i ideološki protivnici optuženih. Ali ni onda ni danas to nije igralo nikakvu ulogu i u prvi plan je isticana odgovornost optuženih za krivična dela koja su počinili za vreme Drugog svetskog rata.

Treće: Neverovatan je argument Višeg suda da posle „ovoliko“ vremena nije moglo da se utvrdi da li je Draža ratni zločinac, naravno po komandnoj odgovornosti za zločine koje je počinila njegova vojska, a o čemu postoje brojni materijalni dokazi u domaćoj i stranoj istoriografiji, nebrojenim knjigama i člancima, u domaćim i stranim arhivama i bibliotekama, u spomenicima širom Srbije i bivše Jugoslavije, u svedočenjima članova porodica žrtava četničkih zločina i u svedočenjima preživelih učesnika NOR-a. A bilo je moguće posle „ovoliko“ vremena kopati po arhivama svih državnih institucija i pronalaziti stupidne ili falsifikovane dokaze o tome da suđenje Draži nije bilo „fer i korektno“.

Konačno, treba reći i to da je potpuno nejasno zbog čega Viši sud podatke o streljanju Draže dovodi u vezu sa svojom ocenom da suđenje nije bilo fer i korektno i da je on lišen života „isključivo iz političkih i ideoloških razloga“. Formalno pravno posmatrano ova tvrdnja je besmislena jer je Draža lišen života zato što je postojala presuda kojom je on osuđen na smrt. Prema tome, moglo bi se reći da je presuda doneta iz tih razloga a ne i da je on lišen života iz tih razloga. A s druge strane, izvršenje krivične sankcije nema veze sa suđenjem i ne spada u sudsku nadležnost, već u nadležnost izvršne vlasti, tako da se iz načina na koji ona to radi ne mogu izvlačiti ocene o suđenju.

Na kraju obrazloženja rešenja Viši sud izvodi jedan sumaran zaključak koji je pravno neosnovan i proizvoljan i koji još jednom potvrđuje da se sud u

odlučivanju nije rukovodio pravnim principima i normama. već načelom političke korisnosti. U tom zaključku pojavljuje se čak i ocena da postupak prema Draži nije bio „fer i pravičan“ (boldirao A.S.). Zaključak glasi:

„Nadležnost suda iscrpljuje se ocenom da li je sudska odluka Dragoljubu Mihailoviću doneta iz političkih i ideoloških razloga. Na osnovu toga može se zaključiti, da sprovedeni postupak nije bio fer i pravičan, odnosno da iz postupka kakav je sproveden prema Dragoljubu Mihailoviću nije bilo moguće izvesti pravilan zaključak u pogledu postojanja krivičnih dela koja su mu stavljena na teret. Sud je uverenja da je sudska odluka bila unapred doneta, od strane političara, a ne sudija. Samim tim, Dragoljub Mihailović u ovom postupku nije imao nikakvu šansu. Postupak u kojem su prava odbrane toliko grubo vredjana i u kojem nikakvih neizvesnosti nije bilo, zasigurno ne može dovesti do pravilno utvrđenog činjeničnog stanja i na njemu pravilno donete sudske odluke.“

O ovom pravnom i logičkom galimatijasu, u kome se čvrsti zaključci izvode iz nedokazanih pretpostavki i proizvoljnih konstrukcija, nepotrebno je bilo šta dodatno reći. Vrhunac bezobzirnosti Višeg suda u Beogradu predstavlja njegovo korišćenje pojma „pravičan“, jer je očigledno da su pojmovi „pravda“ i „pravičnost“ za taj sud nepoznate kategorije. Da bi se ostvarila pravda potrebno je „da postoji pravedno pravo“ i „da takvo pravo sudija pravedno primenjuje“ (Perović, 8), a ni jedno ni drugo nije postojalo ni u ovom ni u ostalim postupcima rehabilitacije. Uostalom, bespredmetno je raspravljati o pravdi i pravičnosti sa pravosudjem koje je, po oceni brojnih međunarodnih organizacija, prožeto endemskom korupcijom od dna do vrha i u kojem predsednik Republike šalje svog savetnika da učestvuje u sudsom postupku i izdejstvuje željenu odluku.

Ipak, čitalaca radi osvrnućemo se samo na tezu da povrede postupka onemogućavaju utvrđivanje činjeničnog stanja, uopšte a i u konkretnom slučaju.

a) Pre svega, teorijski je tačno da pravila postupka služe za to da bi činjenično stanje bilo pravilno utvrđeno i da, generalno posmatrano, nepoštovanje pravila procedure može dovesti do pogrešno utvrđenog činjeničnog stanja. To se, na primer, može dogoditi ako se odlučivalo o već presuđenoj stvari, tzv. res iudicata, ili ako optuženom nije bila omogućena upotreba njegovog maternjeg jezika pa je zbog toga on izjavio nešto što nije želeo i što nije u skladu sa činjeničnim stanjem. Međutim, u najvećem broju slučajeva povreda procesnih pravila nije od uticaja na utvrđivanje činjeničnog stanja. To važi za sve lakše povrede procedure, na pr., ako je sud odredio suviše kratak rok za izvršenje neke radnje, ali i za većinu takozvanih bitnih povreda procesnih pravila. Jer, primera radi, na utvrđenje činjeničnog stanja nema nikakvog uti-

caja ako sud nije bio propisno sastavljen, tj. ako je u veću bilo dva člana a trebalo je tri. Analizom suđenja Draži Mihailoviću pokazali smo da ni jedna od navodnih povreda procesnih normi ne spada u kategoriju bitnih povreda postupka i da ni u čemu nije uticala na utvrđivanje činjeničnog stanja. Na pravilno utvrđivanje činjeničnog stanja nije, ni teorijski ni praktično, moglo da bude od uticaja to što je publika u sudnici povremeno glasno reagovala, što je politički vrh Jugoslavije diskutovao o tome kakvo treba da bude suđenje Draži, što sud nije uvažio neke dokazne predloge odbrane, što je vlada FNRJ odbila zahtev svojih „ideoloških“ protivnika itd. Dakle, Viši sud u Beogradu kod ovog zaključka pribegava jednom pravno neosnovanom i etički vrlo problematičnom tumačenju: On najpre neke potpuno nevažne okolnosti iz postupka proglasi za odlučujuće i za dokaz da postupak nije bio „fer i korektan“, a zatim iz te sopstvene ocene izvodi zaključak da činjenično stanje nije moglo biti pravilno utvrđeno.

b) Ostavljajući po strani to da su se javni tužilac i Vrhovni sud FNRJ veoma trudili da svaku tvrdnju o zločinima četnika i njihovoj saradnji sa okupatorom dokumentuju brojnim pismenim dokazima i izjavama svedoka, treba imati u vidu da ti zločini i saradnja spadaju u red tzv. notornih činjenica, tj. činjenica koje su opštepoznate i koje, kako po Statutu Međunarodnog vojnog suda, tako i po današnjem krivičnom i građanskom procesnom pravu Srbije, nije potrebno dokazivati. Kod takvih činjenica potpuno je irelevantno da li je bilo nekih povreda postupka ili ne jer nikakva povreda postupka ne može da promeni notorno činjenično stanje. Na primer, u slučaju Adolfa Ajhmana počinjene su neke vrlo bitne povrede procesnih pravila. Njega je u Argentini, po odluci „političkog vrha“ Izraela, nezakonito uhvatio izraelski Mosad, držao ga devet dana u nekom tajnom skrovištu bez mogućnosti da ima advokata i da pripremi „stručnu odbranu“, a zatim ga je, protiv njegove volje, tajno prebacio u Izrael gde mu je sudio nenadležan sud sastavljen od njegovih ogorčenih političkih protivnika. Međutim, sve te drastične povrede postupka nisu bile ni od kakvog uticaja na činjenično stanje, odnosno na notorne ratne zločine koje su počinili nacisti pod rukovodstvom Ajhmana i koje u suštini i nije bilo potrebno dokazivati.

Iz svega rečenog jasno proizlazi da je Viši sud u Beogradu dobio naredbu koju je morao da izvrši i tu prestaje svaka racionalna diskusija. Pritom treba reći da između veća Višeg suda u Beogradu, istorijskog revizionizma u Srbiji i političkog vrha Srbije postoji potpuna podudarnost u gledanjima na zbivanja tokom Drugog svetskog rata u Jugoslaviji i ulogu Draže Mihailovića i njegovog četničkog pokreta. Naime, sasvim je vidljivo da oni, isto kao Draža i njegov pokret, sve društvene pojave posmatraju isključivo sa ideološkog stanovišta, tj. sa stanovišta borbe protiv „komunizma“, ne ulazeći u analizu kompleksnog

karaktera tog fenomena niti u to kakvi su bili njegovo značenje i društvena uloga u određenom istorijskom trenutku, osobito u jednoj tako složenoj i konfliktnoj tvorevini kao što je bila Jugoslavija, kakva je bila uloga tog fenomena u modernizaciji jednog zaostalog i ratom razorenog društva, da li su u tom pogledu ostvareni neki rezultati ili ne itd. Njihovo glavno svojstvo sastoji se u negaciji „odbačenog socijalističkog društva i jugoslovenske države kroz svesno izvrtanje slike o njihovoj suštini“ i kroz „falsifikat prošle stvarnosti“ (Milosavljević, 8). Ništa od dostignuća tog doba za današnje epigone četničkog pokreta nije od značaja, za njih se svi društveni odnosi svode na totalno negiranje tzv. komunizma i na primitivnu formulu „ili mi, ili oni“ i „ko nije sa nama taj je protiv nas“. Taj duboko nedemokratski i anticivilizacijski stav nužno je doveo do zaključka da četnicima i njihovom vođi nije mogao da sudi nekakav „komunistički“ sud i da svako takvo suđenje mora biti poništeno bez obzira da li su za njega postojali opravdani razlozi i da li je bilo „fer i korektno“. To nije ništa novo jer se srpski nacionalizam i politička klasa Srbije na isti način odnose i prema suđenjima Haškog tribunala i njegovim presudama protiv onih koji su, na tragu ideja četničkog pokreta, počinili iste ratne zločine. Njima se po povratku iz Haga priređuje zvaničan doček, oni se tretiraju kao politički i moralno potpuno ispravni ljudi, dobijaju titule heroja i izvrsnih vojnih starešina, jednom rečju odaju im se velika društvena priznanja. Zato je rehabilitacija Draže Mihailovića samo jedan u lancu događaja kojima srpski nacionalizam demonstrira svoju hegemoniju i svoju nameru da nikada ne odustane od ideje „homogene Srbije“, zbog čega ta rehabilitacija predstavlja veliki korak nazad ne samo u pravnom već i u demokratskom i opštedruštvenom smislu.

Korišćena literatura

BISERKO Sonja, *Yugoslavia's Implosion, The Fatal Attraction of Serbian Nationalism*, izd. The Norwegian Helsinki Committee, Beograd 2012.

DIKIN F.V.D., *Bojovna planina*, Nolit, Beograd 1973.

DIMITRIJEVIĆ Dragoslav, *Gde je moja mama (Prilozi za istoriju Avalskog korpusa Jugoslovenske vojske u otadžbini – Ravnogorski četnici Draže Mihailovića u okolini Beograda 1943-1944)*, Veles, Beograd 2009.

HRNČEVIĆ Josip, *Svjedočanstva*, drugo dopunjeno izdanje, Globus, Zagreb 1986.

JOVANOVIĆ Žarko, *Neostvoreni ratni ciljevi Draže Mihailovića*, izd. Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2001.

KALČEVIĆ Radmilo, *Branio sam Požarevca*, izd. NIP „Timok“, Zaječar 2004.

KARAPANDŽIĆ Borivoje, *Građanski rat u Srbiji 1941-1945*, Klivlend 1958.

KOČOVIĆ Bogoljub, *Sahrana jednog mita (Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji)*, Otkrovenje, Beograd 2005.

KRESTIĆ Vasilije, *Znameniti Srbi o Hrvatima*, Prometej, Novi Sad 1999.

KULJIĆ Todor, *Upotreba kvislinga u današnjoj Srbiji*, u Zborniku „Fašizam u savremenosti“, Beograd 2009, str.63.

LATAS Branko, *Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama (1941-1945)*, izd. Društvo za istinu o NOB, Beograd 1999.

LATAS Branko, *Ubacivanje četničkih diverzanata u oslobođenu Srbiju 1945. godine*, u Zborniku „Istinom protiv revizije istorije SFRJ 1945-1991“, izd. Društvo za istinu o NOB, Beograd 2011.

LAZIĆ Mladen, *Čekajući kapitalizam*, izd. Službeni glasnik, Beograd 2012.

MARJANOVIĆ Jovan, *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca*, knjiga 1, izd. Globus Zagreb, Narodna knjiga i Prosveta, Beograd 1979.

MATOVIĆ Radomir, *Kazna za zločin*, izd. Grafo, Podgorica 2004.

MILOSAVLJEVIĆ Olivera, *Savremenici fašizma 1*, izd. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2010.

MILOŠEVIĆ Srđan, *Istorija pred sudom, Interpretacija prošlosti i pravni aspekti u rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića*, Fabrika knjiga, Beograd 2013.

PAVIČEVIĆ Jovan, *Dragoljub-Draža Mihailović, Agent Vermahta*, izd. Autor, Beograd 1995.

REHABILITACIJA DRAŽE MIHAILOVIĆA

PEROVIĆ Slobodan, *Prirodno pravo i sud*, izd. Pravni fakultet u Beogradu i Udruženje pravnika Srbije, Beograd 1996.

PETROVIĆ Nenad, *Ideologija varvarstva*, izd. Zadruga Res Publika i Mostart, Beograd 2015.

PRIBIĆEVIĆ Svetozar, *Diktatura kralja Aleksandra*, Globus, Zagreb 1990.

RADANOVIĆ Milan, *Oslobođenje, Beograd, oktobar 1944*, izd. Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd 2014.

RADANOVIĆ Milan, *Kazna i zločin, Snage kolaboracije u Srbiji*, izd. Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd 2015.

RAKIĆ-VODINELIĆ Vesna, *Rehabilitacija D.Mihailovića kao političko suđenje*, Peščanik 1. april 2012.

RODIĆ Đuro, *Četnici u Srbiji u fazi odmetništva i terorizma 1945-1951*, referat u Zborniku „Istinom protiv revizije istorije SFRJ 1945-1991“, izd. Društvo za istinu o NOB, Beograd 2011.

STOJANOVIĆ Dubravka, *Poražena budućnost*, Helsinška povelja, maj juni 2005.

STOJANOVIĆ Ljub., *O državnim službenicima*, Beograd 1911.

STRUGAR Vlado, *Jugoslavija 1941-1945*, izd. Partizanska knjiga, Ljubljana, OUR Monos Beograd 1978.

TERZIĆ Milan, *Falsifikat ili ne? (Instrukcija Draže Mihailovića od 20. decembra 1941. Đorđu Lašiću i Pavlu Đurišiću)*, Vojnoistorijski glasnik br.1-2/2004.

TOMAŠEVIĆ Jozo, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941-1945*, izd. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1979.

VEŠOVIĆ Milan – Nikolić Kosta, *Ujedinjene srpske zemlje*, izd. Vreme knjige, Beograd 1996.

ZEČEVIĆ Miodrag, *Dokumenta sa suđenja Ravnogorskom pokretu 10. juni -15. juli 1946. god* izd. SUBNOR Jugoslavije, Beograd 2001.

ZLATIĆ dr Jovan, *Stradalaštvo srpskog naroda u Niškom ratnom okrugu*, druga knjiga, izd. Prosveta, Niš 1995.

ZUNDHAUSEN Holm, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Clio, Beograd 2009.

Zbornici

Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića, knjiga I, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Beograd 1945.

Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom, izd. Savez novinara Jugoslavije, Beograd 1946.

Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945, priredili Branko Petranović i Ljiljana Marković, izd. Memorijalni centar „Josip Broz Tito“ i Arhiv Josipa Broza Tita, Beograd 1991.

Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost, izd. Društvo za istinu o NOB u Jugoslaviji 1941-1945, Beograd 2004.

Fašizam u savremenosti, izd. Fakultet političkih nauka u Beogradu i Savez antifašista Srbije, Beograd 2009.

Istinom protiv revizije istorije SFRJ 1945-1991, izd. Društvo za istinu o NOB, Beograd 2011.

Antifašizam juče i danas, izd. Savez antifašista Srbije, Gradska organizacija Novi Sad, Novi Sad 2012.

Ne rehabilitaciji, izd. Savez antifašista Srbije, Beograd 2013.

Rehabilitacija, uzroci i posledice, izd. Udruženje antifašista Novog Sada, Novi Sad 2015.

Bibliografija A. Sekulovića

Teorija političke klase (1982)

Industrija zabave i teatrokratija (2008)

Srpski nacionalizam i jugoslovenska tragedija (2012)

Krstaški rat i slom evropskog socijalizma (2015).

SADRŽAJ

Predgovor	5
-----------	---

PRVI DEO

SRPSKI NACIONALIZAM I ČETNIŠTVO DRAŽE MIHAILOVIĆA (11)

Srpska hegemonija	11
Otuđenje javne vlasti	15
Antikomunizam i antisemitizam	19
Antihrvatstvo	20

DRUGI DEO

ČETNICI I PARTIZANI (23)

Ratni plan četničkog pokreta	23
Razlike između četnika i partizana	25
Virtuelni karakter četničkog pokreta	29
Saradnja četnika sa okupatorima	33
Četnički terorizam	37
Dražin odnos sa komandantima i drugim kvislinzima	38

TREĆI DEO

NEOČETNIŠTVO I PRIPREMA REHABILITACIJE (45)

Neočetnička propaganda	46
Zašto ćuti nauka?	60

ČETVRTI DEO

POSTUPAK REHABILITACIJE ČETNIŠTVA I DRAŽE MIHAILOVIĆA (63)

O nadležnosti srpskog suda	63
Ispravljane konačnih sudskih odluka	64
Zakonodavno regulisanje rehabilitacije	66
Postupak za ocenu ustavnosti	71
Tok rehabilitacije	74

SADRŽAJ

PETI DEO

ANALIZA REŠENJA VIŠEG SUDA O REHABILITACIJI (77)

Opšte karakteristike sudske odluke	77
Status ostalih optuženih	78
Dokazni postupak	79
Ocene i zaključci Višeg suda	99
„Blanko papiri“	110
O korektnosti suđenja	113
Atmosfera na suđenju i druge bizarnosti	119
Završna razmatranja	124
<i>Korišćena literatura</i>	133

Aleksandar Sekulović
REHABILITACIJA DRAŽE MIHAILOVIĆA
POLITIČKO NASILJE NAD ISTINOM I PRAVOM

Izdavači
SAVEZ ANTIFAŠISTA SRBIJE
Beograd, Radoslava Grujića 11a
E-mail: savez.antifasista.srbije@gmail.com

MOSTART d.o.o.
Zemun, Zmaj Jovina 17
www.mostart.co.rs

Za izdavače
Aleksandar Kraus
Dragan Stojković

Plasman
MOSTART, 11080 Zemun, Gradski park 2/III
E-mail: mostart@eunet.rs
064/111-64-12

Grafička produkcija
PREPRESS MOSTART/ Zemun,
ŠTAMPA SCRIPTA INTERNACIONAL/ Beograd

Tiraž
500 primeraka

Prvo izdanje
2016.

ISBN
978-86-84149-95-6

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

316.4(497.11)"20"
94(497.1)"1941/1945"

SEKULOVIĆ, Aleksandar, 1935-

Rehabilitacija Draže Mihailovića : političko nasilje nad istinom i pravom / Aleksandar Sekulović. - 1. izd. - Beograd : Savez antifašista Srbije ; Zemun : Mostart, 2016 (Beograd : Skripta internacional). - 140 str. ; 22 cm

Tiraž 500. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija:
str. 133-135.

ISBN 978-86-84149-95-6 (Mostart)

a) Србија - Друштвене прилике - 21в b) Југославија - Историја - 1941-1945
COBISS.SR-ID 222494988